

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Милутин Ј. Трнавац

**ОДНОС ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И
ЦРКАВА И ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА**

докторска дисертација

Београд, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Milutin J. Trnavac

**RELATIONS BETWEEN EUROPEAN
UNION AND CHURCHES AND
RELIGIOUS COMMUNITIES**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2018

Ментор:

редовни професор др Весна Кнежевић-Предић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

редовни професор др Слободан Самарцић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

научни сарадник др Владимир Ђурић, Институт за упоредно право у Београду

редовни професор др Весна Кнежевић-Предић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Датум одбране:

ОДНОС ИЗМЕЂУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ЦРКАВА И ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

Резиме

Предмет истраживања ове дисертације су правни и политички аспекти односа између Европске уније и цркава и верских заједница. Европска унија је једна од најзначајнијих европских наднационалних организација, која окупља државе које су се у првом тренутку удружиле ради остваривања заједничких, пре свих, економских интереса. Међутим, све већим повезивањем државе чланице су своје унутрашње правне поретке прилагођавале тим заједничким интересима, постепено стварајући, односно усвајајући наднационалну регулативу и у другим областима у виду комунитарног права, односно касније права Европске уније, што Европску унију чини много значајнијим феноменом квалитативно другачијим од класичних међународних организација. Иако се, у почетку регулатива Европске уније односила искључиво на регулисање економских питања, све већим развојем регулативе о људским правима и основним слободама у оквиру међународних организација, Европска унија је своје право управо прилагођавала таквим тенденцијама. Европска унија има широке надлежности које тангирају људска права и основне слободе (укључујући и слободу вероисповести), бави се њиховим прокламовањем, а на извршан начин и надзором над њиховим спровођењем. С обзиром на то да су цркве и верске заједнице важни чиниоци у оквиру којих се остварује колективна димензија слободе вероисповести, однос између Европске уније и цркава и верских заједница представља веома важан аспект за разумевање како међусобних односа држава чланица и њихове унутрашње регулативе у овој области, тако и за разумевање односа између држава чланица и Европске уније у тој области, што утиче на функционисање Европске уније. Наиме, Европска унија је област религије оставила на регулисање државама чланицама, али истовремено показује све веће интересовање и делује у смеру одређене унификације појединих њених сегмената, нарочито од како је добила надлежност у области забране дискриминације. О томе говори и низ докумената које је Европска унија донела у

претходном периоду. Полазећи од значајне улоге коју цркве и верске заједнице имају у државама чланицама, фокус дисертације је на свестраној анализи односа који оне имају са Европском унијом, на који начин тај однос утиче на функционисање Европске уније, као и на повратном дејству деловања Европске уније у областима које се (не)посредно односе на функционисање цркава и верских заједница. Овај однос је дуго времена сматран, и данас се у контексту европских интеграција сматра односом који је, по многима, са разлогом углавном регулисан унутрашњим законодавствима држава, а у мањој, али ипак веома значајној мери у европским актима. Обрађивање ове теме има и друштвено оправдање, имајући у виду да је држава Србија управо у процесу европских интеграција. Предмет дисертације није само нормативног карактера, већ садржи и анализу праксе и искустава у раду Европске уније и њених институција у вези са наведеним питањима. У дисертацији је указано да економски процес уједињења Европе није била једина примарна идеја, већ да је од почетка постојала намера да се европске правне идеје дефинишу кроз заједничку европску културу. У том сегменту, истакнута је велика улога коју су имале и цркве и верске заједнице, имајући у виду да је хришћанство (уз јудаизам и ислам нешто касније), један од кохезивних фактора на којима се темељи европска култура. Тај однос је имао и повратно дејство, јер је Европска унија уз поштовање неутралности у питањима религије и филозофије у државама чланицама, на наднационалном нивоу пружала додатне гаранције. Те гаранције се на општем односно наднационалном нивоу истичу као вредности на којима се темељи Европска унија, а базирају се на принципима секуларности државе, затим плурализма и толеранције, као и на принципу кооперативне одвојености цркава и верских заједница са једне и држава чланица са друге стране.

Кључне речи: Европска унија, цркве, верске заједнице, европске интеграције, наднационална организација, хришћанство, јудаизам, ислам

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: међународно-правна област

УДК број: 27:341.217(4-672EU)

341.1+341.217

322(4-672EU)

340.137:348(4-672EU)

RELATIONS BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND CHURCHES AND RELIGIOUS COMMUNITIES

Summary

The subject of the research of this dissertation is the legal and political aspects of the relations between the European Union and churches and religious communities. The European Union is one of the most important European supranational organisations, which gathers countries which, at first, have joined in order to achieve common, primarily, economic interests. However, by increasing the connection, the member states have adjusted their national legal orders to these common interests, gradually creating and adopting supranational regulation in other areas in the form of Communitarian Law, or later European Union Law, which makes the European Union a much more significant phenomenon, qualitatively different from the classic international organisations. Although, at the beginning of the European Union, the regulation was exclusively related to the economic issues, the growing development of human rights and fundamental freedoms regulations within international organisations, affected the European Union to adapt its law to such tendencies. The European Union has wide jurisdictions that affect human rights and fundamental freedoms (including freedom of religion). It also deals with their proclamation and in a certain way with the oversight of their implementation. Taking into account that churches and religious communities are the important factors for fulfillment of a collective dimension of freedom of religion, the relations between the European Union and churches and religious communities are very important aspect for understanding of mutual relations of the member states and their internal regulations as well as for the understanding of relations between the member states and the European Union in this field, which affects the functioning of the European Union. Namely, the European Union has left the area of religion to the member states to regulate it, but at the same time, it is showing increasing interest and acts towards unification of certain segments of this area, especially since it has gained the jurisdiction in the area of non-discrimination. This is also confirmed in the series of documents adopted by the European Union in the previous period. Starting from the important role that churches

and religious communities play in the member states, the focus of the dissertation is on the comprehensive analysis of the relations which they have with the European Union, the way that relation affects the functioning of the European Union, as well as the feedback activities of the European Union in the areas that (in)directly relate to the functioning of churches and religious communities. This relation has been considered for a long time, and it is considered even today, in the context of European integration, a relation that, for many reasons, is largely regulated by the domestic legislations of the states, and to some smaller, but still very significant extent, in European acts. Discussing this topic has also a social justification, bearing in mind that Serbia is in the process of European integration. The subject of the dissertation does not have only a normative character, but it also contains the analysis of the practice and experience in work of the European Union and its institutions, in relation to the above issues. It is shown in the dissertation that the economic process of the unification of Europe has not been the only primary idea, but that, from the outset, there was also the intention to define European legal ideas through a common European culture. In this segment, it is pointed to the great role, which has been played by churches and religious communities, bearing in mind that Christianity (along with Judaism and Islam later on), is one of the cohesive factors which European culture is based on. This relation also had a feedback, because the European Union, while respecting the neutrality in the issues of religion and philosophy in the member states, provided additional guarantees at the supranational level. These guarantees are expressed at the general and the supranational level as the values, which the European Union is based on, and it is based on the principles of secularity, pluralism and tolerance, as well as on the principle of the cooperative separation of churches and religious communities on one hand, and the member states on the other.

Key words: the European Union, churches, religious communities, European integration, supranational organisation, Christianity, Judaism, Islam

Scientific field: political science

Scientific subfield: international-law field

UDC number: 27:341.217(4-672EU)

341.1+341.217

322(4-672EU)

340.137:348(4-672EU)

САДРЖАЈ:

Уводна разматрања.....	1
I) Цркве и верске заједнице у Европи.....	6
Демографија и распоред.....	8
Модел односа у државама чланицама.....	19
II) Институционални преглед настанка и развоја Европске уније.....	27
III) Ставови цркава и верских заједница о настанку и развоју ЕУ.....	42
Ставови Римокатоличке цркве.....	48
Ставови протестантских цркава.....	62
Ставови православних цркава.....	67
IV) Развој односа између Европске уније и цркава и верских заједница у правним тековинама Европске уније.....	73
Примарно право.....	73
Оснивачки уговори.....	73
Уговор из Мастрихта.....	78
Уговор из Амстердама.....	80
Уговор из Нице.....	83
Уговор из Лисабона.....	86
Секундарно право.....	91
Пракса Суда правде Европске уније.....	110
V) Институционализација односа између Европске уније и цркава и верских заједница.....	124
Црквена дипломатија и однос према институцијама ЕУ.....	138
Светски савет цркава.....	152
Конференција европских цркава.....	160

VI) Света столица и Европска унија.....	171
VII) Ислам и Европска унија.....	178
VIII) Српска православна црква и верске заједнице у Србији и однос према Европској унији.....	212
IX) Закључци.....	236
Литература, извори, интернет странице.....	258

Уводна разматрања

У овом раду ће бити приказани политички и правни аспекти односа између Европске уније и цркава и верских заједница. Биће представљено на који начин су цркве и верске заједнице подржавале процес европских интеграција, имајући у виду да тај процес није имао само економски карактер, већ да је током времена представљао и представља израз заједничког европског идентитета и вредности које се, између осталог, заснивају на хришћанству. Проширивањем надлежности Европске уније кроз регулисање различитих области друштвеног живота у којима делују цркве и верске заједнице, а нарочито забраном дискриминације и по основу вероисповести, истакнут је значај утицаја на правни и друштвени положај цркава и верских заједница у државама чланицама. Значај регулисања односа између Европске уније и цркава и верских заједница у примарном праву Европске уније, огледа се у томе што Европска унија на тај начин утиче на афирмисање и развој верског плурализма и толеранције са једне стране, док са друге стране тај значај испољава и кроз поимања односа између држава чланица Европске уније и цркава и верских заједница кроз систем кооперативне одвојености. Иако је правни положај цркава и верских заједница у највећој мери регулисан унутрашњим правом држава чланица, регулисањем појединих области друштвених односа правом Европске уније доприноси се унификацији положаја цркава и верских заједница у свим државама чланицама. Процес европских интеграција доказује да економске интеграције неминовно за собом повлаче и ширење надлежности у различитим областима друштвених односа, па самим тим цркве и верске заједнице и њихов правни положај и деловање постају предмет интересовања, регулисања и рада институција Европске уније.

На самом почетку, за преглед и анализу односа између Европске уније и цркава и верских заједница, важно је појмовно одредити субјекте тог односа, односно са једне стране шта се заправо подразумева под појмовима цркве и верске заједнице, а са друге стране, које институције и њихове надлежности чине Европску унију. Цркве и верске заједнице су два појма одвојена из посебног

разлога. Реч црква потиче од грчке речи *ekklesia* која означава заједницу, сабрање односно скупштину, која се односи на заједницу хришћана, следбеника Исуса Христа. Овај термин је тако преведен пре свега у Новом завету Светог писма, где се наводи да се Варнава и Савле у Антиохији „састајаше онде са црквом и учише многи народ, и најпре у Антиохији назваше ученике Хришћанима” (Дела апостолска, 11, 26), односно где апостол Павле за себе каже „јер сам ја најмлађи међу апостолима, који није достојан назвати се апостолом, јер гоних цркву Божју” (1 Кор, 15, 9). Црква је божанска установа људи сједињених православном вером¹, законом Божјим, свештенством и тајнама, којој припадају не само живи православни хришћани, него и сви који су се упокојили у истинској вери и светости.² У том смислу, црква је народ Божји, тело Христово и храм Духа Светога, односно заједница личности у слободи и љубави што подразумева саборност цркве.³ Различитост устројства цркава⁴ не омета да духовно буду велики чланови јединог тела Цркве васељенске и да имају једну главу – Христа и један дух вере и благодети.⁵ Када се Црква назива саборном или католичанском или васељенском, то значи да се она не ограничава ни местом, ни временом, ни народом, него да обухвата у себе истински верујуће људе свих места, времена и народа.⁶ Црква је заједница оних који су позвани и следе Исуса Христа, она подразумева знак и чувара трансцендентности људске личности и ставља се у службу Царства Божјег, кроз проповедање радосне вести спасења и оснивање нових хришћанских заједница.⁷ Она још означава „сакупљање хришћана на анамнезу смрти и васкрсења Господњег”.⁸

¹ У контексту грчке речи *katholikos* – правоверно, православно

² Протођакон Ракић Б. Радомир, *Библијска енциклопедија II*, Духовна академија Светог Василија Острошког, Фоча (Србиње), Република Српска, 2004, стр. 620

³ Епископ Атанасије (Јевтић), *Хришћанска визија Европе из православне перспективе*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 182

⁴ У смислу помесних цркава

⁵ Исто

⁶ Исто, стр. 621

⁷ *Основе социјалног учења Римокатоличке цркве*, Фондација Конрад Аденауер, Београдска надбискупија, Београд, 2006, стр. 25, 26

⁸ Рацингер Јозеф, Мајер Ханс, *Демократија у цркви. Могућности и границе*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009, стр. 216

Грчка реч *ekklesia* је основа за реч *еклезијастички* односно „црквени”, „духовни”, „свештенички”, као и за *еклезијастичку* односно „црквено учење”. Термин *црква* се пре свега везује за православље, римокатоличанство и протестантизам, три хришћанске деноминације, где такође означава молитвени простор за обављање јавних и посебних хришћанских служби. Хришћанство једноставно није могуће без цркве, јер она подразумева „живот заједништва”, који је утемељен на мотивационим, оријентационим, регулативним и легитимационим идејама хришћанске нарави.⁹

Узимајући у обзир да се црква углавном везује за хришћанство, остале нехришћанске заједнице, као што су нпр. јеврејска или исламска, спадају у верске заједнице, што чини и основну разлику између ових термина. Поред тога, верске заједнице су потпуно другачије административно и институционално устројене у односу на цркве, па се у Европској унији и њеним државама чланицама, термин верска заједница или верска организација најчешће користи као општи појам који обухвата заједно и цркве и верске заједнице. Право Европске уније није се бавило дефинисањем ових појмова.

Што се тиче правних аката који регулишу односе између државе и цркава и верских заједница у државама чланицама, они углавном не садрже обавезујућу дефиницију ових појмова. То је управо из разлога што је веома тешко правно формулисати општеобавезујућу дефиницију свих цркава и верских заједница у нормативним актима, нарочито оних држава у којима постоји модел кооперативне или стриктне одвојености између државе и цркава и верских заједница. Ипак, у појединим државама Европске уније постоји нормативно дефинисање ових појмова. Цркве или друге верске заједнице су најчешће дефинисане као добровољна, непрофитна удружења физичких лица идентичних верских уверења или вероисповести, основаних у сврху јавног или приватног проповедања те

⁹ Живковић Гордана, *Црква и држава – ка успостављању демократског концепта односа*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007, стр. 28

религије, које имају одређену структуру, власт и аутономна унутрашња правила, као и богослужење или друге верске церемоније и проповедање религије.¹⁰ Под појмом црква или верска заједница још се означава и заједница физичких лица која остварује слободу вероисповести једнаким, јавним обављањем верских обреда и другим манифестовањем своје вере.¹¹ Верска заједница подразумева довољан број лица са посебним признањем вероисповести у „познатој религији”, који су стални становници одређеног географског подручја и чији је циљ заједничко вршење дужности обожавања и поштовања које захтева њихова религија.¹² Цркве и верске заједнице су организоване и дуготрајне друштвене заједнице, у којима верници могу испунити све верске потребе које су понуђене од стране одређене деноминације.¹³ Поједина решења предвиђају дефинисање цркава и верских заједница само за потребе акта који се на њих односи, па је тако нпр. црква удружење најмање три добровољно удружене заједнице, која има епископску структуру и доктринарно је везана за три екуменске вероисповести или је подељена на најмање три заједнице, која делује на основу свог статута и којом руководи изабрани или именовани управни одбор.¹⁴ Поједине државе Европске уније немају у свом унутрашњем законодавству дефиницију цркава и верских заједница из простог разлога што неке од њих изричито наводе на које се цркве и верске заједнице односе прописи који регулишу положај тих цркава и верских заједница или су посебним актима регулисали положај тачно одређених цркава и верских заједница (нпр. посебан закон о одређеној цркви или верској заједници).

Политички аспекти односа између Европске уније и цркава и верских заједница се не огледају само у правном регулисању појединих аспеката тог односа на нивоу Европске уније и држава чланица, већ и у ставовима цркава и верских заједница о настанку и развоју Европске уније, процесу европских интеграција и

¹⁰ Видети члан 7. Закона о верској слободи Словеније или члан 3. Закона о слободи верског изражавања и положају цркава и верских друштава, а више о томе *Legal aspects of religious freedom*, ed. by Dr Drago Šerag and Dr Blaž Ivanc, Љубљана, 2008.

¹¹ Видети члан 1. Закона о правном положају верских заједница Хрватске

¹² Члан 1. Закона о организацији правног облика верских заједница и њихових организација у Грчкој

¹³ Члан 20. Закона о верској слободи Португала

¹⁴ Видети члан 2. Закона о црквама и конгрегацијама Естоније

институционализацији њиховог односа са Европском унијом, о чему ће више речи бити у наставку рада.

I) Цркве и верске заједнице у Европи

У Европи има 50 држава, од којих су већина државе чланице Европске уније. Иако у Европи и Европској унији нема званичног става или документа који би о њима говорили као о хришћанском простору, обичном анализом историјског, културног и верског развика Европе може се уочити и закључити да је реч о изразито хришћанском простору. Готово све државе Европе, нарочито државе чланице Европске уније имају системе који су засновани на заједничкој хришћанској основи. Када се говори о системима, то се пре свега односи на државне и правне системе који су укоренењени у хришћанству. Постоје мишљења да је хришћанство темељ Европе¹⁵, односно да би без њега Европа била дезинтегрисана и изгубила свој идентитет¹⁶, и да уколико бисмо из Европе одстранили све што је хришћанско и погледали остатке поезије, књижевности, архитектуре, сликарства, музике и филозофије, видели бисмо само „сурово варварство” или „надмено самољубље”¹⁷. Један од симбола Европске уније, њена застава, има 12 звездица. Овај број, по неким мишљењима, симболично представља број звезда у ореолу изнад главе Богородице Марије у Откровењу Јовановом (управо глава 12), број апостола, број Јаковових синова, број израелских племена, број малих пророка, број божићних дана, итд. Имајући то у виду, као и историјске околности под којима се развијала и интегрисала, може се рећи да је европска цивилизација у битном смислу хришћанска и да су вредности на којима се Европа заснива пре свега хришћанске. Међутим, свакако не би требало заборавити доприносе јудаизма и ислама развоју европске културе и цивилизације, који су важни фактори у већини држава чланица Европске уније.

¹⁵ Кардинал Леман Карл, *Хришћански корени европског друштва*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 190

¹⁶ Шијаковић Богољуб, *Европски интегритет као идентитет*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 111

¹⁷ Перишић Владан, *Да ли је Европи потребно хришћанство?*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 125

Према неким резултатима пописа у државама чланицама Европске уније може се уочити да је већинско становништво изразило своју припадност Римокатоличкој цркви. Наиме, од укупног броја становника у Европи, њих око 49,50% су римокатолици, затим 12% протестанти, 8% православци, 6,70% англиканци, 2,90% муслимани, 0,30% јевреји и 20,60% друге деноминације и лица која не припадају ниједној деноминацији. Овај приказ је још један доказ да су упркос својим разноликостима, Европа, Европска унија и њене секуларне институције надахнуте и прожете хришћанском визијом света и живота. Детаљнији преглед који то потврђује ће бити усмерен на европске државе које сачињавају Европску унију, као једну од најзначајнијих наднационалних организација у Европи, а у овом тренутку то је следећих 28 држава: Аустрија, Белгија, Бугарска, Грчка, Данска, Естонија, Република Ирска, Италија, Кипар, Летонија, Литванија, Луксембург, Мађарска, Малта, Немачка, Пољска, Португал, Румунија, Словачка, Словенија, Уједињено краљевство Велике Британије и Северне Ирске, Финска, Француска, Холандија, Хрватска, Чешка, Шведска и Шпанија.

Демографија и распоред

Аустрија

Аустрија је по свом државном уређењу савезна вишестраначка република са дводомним парламентом и налази се у Централној Европи. Главни град Аустрије је Беч. У Аустрији живи око 8.665.550 становника.¹⁸ Највећи проценат становништва се изјашњава као римокатолици чак 73,8%. протестаната има око 4,9%, муслимана 4,2%, православца 2,2%, као и других 0,8% (Јеховини сведоци, старокатолици, будисти, јевреји, пентекосталци, евангелисти, адвентисти, итд.). Око 12% становника не припада ниједној деноминацији. Чланица Европске уније је од 1. јануара 1995. године.

Белгија

Белгија је вишестраначка федерална монархија са дводомним парламентом и налази се у Западној Европи. Главни град Белгије је Брисел. У Белгији живи око 11.323.973 становника.¹⁹ Највећи проценат је римокатолика око 70%, муслимана има око 4%, протестаната је нешто испод 1%, док су остали испод 1% (православци, јевреји, англиканци итд.). Највећа енигма је колико тачно има становника који не припадају ниједној деноминацији, јер према проценама представника званичних покрета лица који нису верници њихов број је око 15%, док званична статистика говори о томе да их је знатно мање, односно испод 4%. Оваква разлика може бити резултат тога што лица која не верују или имају агностичко убеђење, не желе да се изјашњавају или да буду део неке од званичних деноминација. Чланица Европске уније од 1. јануара 1958. године.

Бугарска

Бугарска је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Југоисточној Европи. Главни град Бугарске је Софија. У Бугарској живи око

¹⁸ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистике Аустрије, <https://statistic.gov.at>, 2.2.2016.

¹⁹ Подаци су наведени са званичне интернет странице Директората за статистику Белгије, <https://statbel.fgov.be>, 2.2.2016.

7.364.570 становника.²⁰ Највећи проценат је православаца око 76%, муслимана има око 10%, протестаната 1,1%, римокатолика 0,8%, док су остали око 0,2%. Око 7,1% становника се нису изјаснили о својој верској припадности, док је 4,7% људи који нису верници. Чланица Европске уније од 1. јануара 2007. године.

Грчка

Грчка је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Јужној Европи. Главни град Грчке је Атина. У Грчкој живи око 10.816.286 становника.²¹ Највећи проценат је православаца око 98%, муслимана има око 1,3%, римокатолика 0,4%, протестаната 0,1%, док је осталих око 0,2%. Највећи проценат православаца може се објаснити и чињеницом да Грчка православна црква има статус државне цркве у Грчкој. Чланица Европске уније од 1. јануара 1981. године.

Данска

Данска је вишестраначка уставна монархија са једнодомним парламентом и налази се Северној Европи. Главни град Данске је Копенхаген. У Данској живи око 5.717.014 становника.²² Највећи проценат је евангеличких лутерана око 80%, затим муслимана око 4%, док је осталих укупно око 16% (римокатолици, Јеховини сведоци, православци, јевреји, баптисти, будисти, итд.), али свака од ових вероисповести посебно има око или мање од 1% верника. Требало би имати у виду да осим за Евангеличко-лутеранску цркву (државна црква), више није могуће добити статистичке податке, јер је у Данској забрањено регистровати податке о верским уверењима. Чланица Европске уније од 1. јануара 1973. године.

Естонија

Естонија је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Источној Европи. Главни град Естоније је Талин. У Естонији живи око

²⁰ Подаци су наведени са званичне интернет странице Националног статистичког института, www.nsi.bg, 2.2.2016.

²¹ Подаци су наведени са званичне интернет странице Грчког завода за статистику, www.statistics.gr, 2.2.2016.

²² Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистике Данске, www.dst.dk, 2.2.2016.

1.315.944 становника.²³ Највећи проценат је православаца око 16,15%, док је евангелика лутерана око 9,91%, а свих осталих има по испод 0,5% (римокатолици, баптисти, Јеховини сведоци, пентекосталци, адвентисти, муслимани, итд.). Међутим, битно је истаћи да се чак 54,14% становника Естоније изјаснило да нису верници, док се 16,55% није уопште изјаснило. Специфичност ове земље је и то да има две православне цркве: Естонску православну цркву која је подређена Московској патријаршији и Естонску апостолску православну цркву која је подређена Васељенској патријаршији у Цариграду. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

Република Ирска

Република Ирска је вишестраначка република са дводомним парламентом и налази се Западној Европи. Главни град Републике Ирске је Даблин. У Републици Ирској живи око 4.635.400 становника.²⁴ Највећи проценат је римокатолика око 84%, затим припадника Цркве Ирске око 2,8%, православаца око 1%, муслимана око 1%, док осталих има по око 0,5% или мање (презвитеријанци, пентекосталци, хиндуисти, будисти, итд.). Око 5,88% грађана Републике Ирске нису верници, док се око 1,6% људи није изјаснило о вероисповести. Чланица Европске уније од 1. јануара 1973. године.

Италија

Италија је вишестраначка република са дводомним парламентом и налази се Јужној Европи. Главни град Италије је Рим. У Италији живи око 59.433.744 становника.²⁵ Највећи проценат је римокатолика око 87%, затим муслимана 1,8%, док је осталих укупно око 2% (Јеховини сведоци, јевреји, валдензи итд.). Око 9% грађана Италије нису верници. Чланица Европске уније од 1. јануара 1958. године.

²³ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистике Естоније, www.stat.ee, 2.2.2016.

²⁴ Подаци су наведени са званичне интернет странице Централне статистичке службе, www.cso.ie, 2.2.2016.

²⁵ Подаци су наведени са званичне интернет странице Националног института за статистику, www.istat.it, 2.2.2016.

Кипар

Кипар је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Јужној Европи. Главни град Кипра је Никозија. У Кипру живи око 840.407 становника (на територији коју контролишу званични државни органи), док се процењује да укупно на Кипру живи око 1.133.803 становника (укључујући и део који је под окупацијом Турске).²⁶ Највећи проценат је православаца око 83%, док је муслимана око 13%, док је осталих око 4% (маронити, римокатолици, итд.). Имајући у виду да је 20. јула 1974. године, Турска која је требало да буде гарант независности, суверенитета и територијалног интегритета Кипра, извршила окупацију северног дела ове земље која траје све до данас, званичне власти Кипра не могу вршити своја овлашћења на целом острву, па се ови подаци базирају на проценама. Члан Европске уније од 1. маја 2004. године.

Летонија

Летонија је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Источној Европи. Главни град Летоније је Рига. У Летонији живи око 2.070.372 становника.²⁷ Највећи проценат је римокатолика око 22,7%, затим евангелика лутерана око 19,6%, православаца око 16,8%, старовераца око 2,5%, док је осталих око 1,1% (баптисти, адвентисти, пентекосталци, муслимани, итд.). Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

Литванија

Литванија је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Источној Европи. Главни град Литваније је Виљнус. У Литванији живи око 2.875.593 становника.²⁸ Највећи проценат је римокатолика око 77,2%, затим православаца око 4,1%, старовераца око 0,8%, док је осталих по око или испод 0,6% (евангелици лутерани, евангелици реформати, Јеховини сведоци, итд.). Око

²⁶ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистичке службе Кипра, www.mof.gov.cy, 2.2.2016.

²⁷ Подаци су наведени са званичне интернет странице Централног статистичког бироа Летоније, www.csb.gov.lv, 2.2.2016.

²⁸ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистике Литваније, www.stat.gov.lt, 2.2.2016.

6,1% грађана Литваније нису верници, док се око 10,1% није изјаснило о својој вероисповести. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

Луксембург

Луксембург је вишестраначка уставна монархија са једнодомним парламентом и налази се у Западној Европи. Главни град Луксембурга је Луксембург. У Луксембургу живи око 512.353 становника.²⁹ Највећи проценат је римокатолика око 80%, затим протестаната око 3%, муслимана око 2%, православца око 1%, док је осталих по око или испод 1% (будисти, Јеховини сведоци, јевреји, итд.). Око 10% грађана Луксембурга нису верници или је њихова вероисповест непозната. Потребно је истаћи да је 1979. године у Луксембургу усвојен закон према којем ова држава више нема право да прикупља податке о верским уверењима својих грађана и њиховој припадности црквама и верским заједницама, због чега су подаци ствар процена и различитих истраживања. Члан Европске уније од 1. јануара 1958. године.

Мађарска

Мађарска је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Централној Европи. Главни град Мађарске је Будимпешта. У Мађарској живи око 9.937.628 становника.³⁰ Највећи проценат је римокатолика око 39,2%, затим реформата око 11,6%, лутерана око 2,2%, док је осталих укупно око 1,9% (православци, јевреји, баптисти, адвентисти, итд.). Оних који нису верници је око 18,2%, док за 27,1% није позната вероисповест. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

Малта

Малта је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Јужној Европи. Главни град Малте је Валета. У Малти живи око 417.432

²⁹ Подаци су наведени са званичне интернет странице Централне службе за статистику, www.statistiques.public.lu, 2.2.2016.

³⁰ Подаци су наведени са званичне интернет странице Мађарског централног статистичког бироа, www.ksh.hu, 2.2.2016.

становника.³¹ Највећи проценат је римокатолика око 91%, затим англиканаца око 1,2%, док је осталих по мање од 1% (муслимана, копта, православаца, баптиста, итд.). Важно је напоменути да је Уставом Малте као званична вероисповест прокламована римокатоличка апостолска вероисповест, као и да власти Римокатоличке цркве имају дужност и право да подучавају која су начела исправна, а која погрешна. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

Немачка

Немачка је савезна вишестраначка република са дводомним парламентом и налази се у Централној Европи. Главни град Немачке је Берлин. У Немачкој живи око 80.219.695 становника.³² Највећи проценат је римокатолика око 31,2%, затим евангелика око 30,8%, муслимана око 3%, православаца 1,3%, док је осталих укупно око 4% (припадници евангеличких слободних цркава, јевреји, итд.). Око 33% грађана Немачке не припадају ниједној верској заједници која је призната од стране јавног права или нису верници, а тако висок проценат може се објаснити тиме да је систем некадашње Источне Немачке имао непријатељски став према религији генерално. Чланица Европске уније од 1. јануара 1958. године.

Пољска

Пољска је вишестраначка република са дводомним парламентом и налази се у Централној Европи. Главни град Пољске је Варшава. У Пољској живи око 38.484.600 становника.³³ Највећи проценат је римокатолика око 87,5%, затим православаца око 1,3%, док је осталих укупно око 1% (протестанти, Јеховини сведоци, старокатолици итд.). Око 8,7% грађана Пољске нису се изјаснили о верској припадности, док 2,4% нису верници. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

³¹ Подаци су наведени са званичне интернет странице Националне статистичке службе, <https://nso.gov.mt>, 2.2.2016.

³² Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистичког федералног бироа, www.destatis.de, 2.2.2016.

³³ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистике Пољске, stat.gov.pl, 2.2.2016.

Португал

Португал је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Југозападној Европи. Главни град Португала је Лисабон. У Португалу живи око 10.562.178 становника.³⁴ Највећи проценат је римокатолика око 81%, затим су ту припадници осталих хришћанских верских заједница са око 3,3% (протестанти, православци, Јеховини сведоци), док је осталих укупно око 0,6% (муслимани, јевреји, итд.). Око 8,3% грађана Португала нису се изјаснили о верској припадности, док око 6,8% нису верници. Члан Европске уније од 1. јануара 1986. године.

Румунија

Румунија је вишестраначка република са сводомним парламентом и налази се у Југоисточној Европи. Главни град Румуније је Букурешт. У Румунији живи око 20.121.642 становника.³⁵ Највећи проценат је православаца око 83%, затим римокатолика око 4,6%, реформата око 3,2%, пентекосталаца 1,9%, док је осталих укупно око 2,8% (баптисти, адвентисти, муслимани, итд.). Око 3% грађана Румуније нису се изјаснили о својој верској припадности, док око 0,2% нису верници. Чланица Европске уније од 1. јануара 2007. године.

Словачка

Словачка је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Централној Европи. Главни град Словачке је Братислава. У Словачкој живи око 5.397.036 становника.³⁶ Највећи проценат је римокатолика око 63%, затим лутерана око 7%, гркокатолика око 4,1%, реформата око 2%, православаца око 1%, док је осталих укупно око 10% (методисти, Јеховини сведоци, адвентисти, итд.). Око 13% грађана Словачке нису верници. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

³⁴ Подаци су наведени са званичне интернет странице Националног института за статистику, www.ine.pt, 2.2.2016.

³⁵ Подаци су наведени са званичне интернет странице Националног института за статистику, www.insse.ro/cms, 2.2.2016.

³⁶ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистичке службе Словачке, <https://slovak.statistics.sk>, 2.2.2016.

Словенија

Словенија је вишестраначка република са дводомним парламентом и налази се у Централној Европи. Главни град Словеније је Љубљана. У Словенији живи око 2.065.890 становника.³⁷ Највећи проценат је римокатолика око 57,8%, затим муслимана око 2,4%, православаца 2,3%, протестаната око 0,8%, док је осталих укупно око 3,7% (од тога око 3,5% су верници без одређене вероисповести). За око 22,8% грађана Словеније није познато којој вероисповести припадају, док 10,2% нису верници. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

Уједињено краљевство Велике Британије и Северне Ирске³⁸

Уједињено краљевство Велике Британије и Северне Ирске је вишестраначка уставна монархија са дводомним парламентом и налази се у Западној Европи. Главни град Уједињеног краљевства Велике Британије и Северне Ирске је Лондон. У Уједињеном краљевству Велике Британије и Северне Ирске живи око 64.596.800 становника.³⁹ Највећи проценат је хришћана (англиканци, римокатолици, методисти, пентекосталци, православци, итд.) око 59,5%, затим муслимана око 4,8%, хиндуиста 1,5%, сика 0,8%, док је осталих по око или испод 0,5% (јевреји, будисти итд.). Око 25% грађана Уједињеног краљевства нису верници. У Енглеској и Велсу највећи проценат грађана су припадници Англиканске цркве (Цркве Енглеске, односно Велшке цркве, која је државна црква), римокатолици су на другом месту по бројности у Енглеској, односно на трећем у Велсу, где су на другом месту по бројности презвитеријанци. У Шкотској такође има највише припадника Цркве Шкотске (државна црква), док су по бројности на другом месту римокатолици. У Северној Ирској је другачија ситуација, јер на првом месту по

³⁷ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистичког уреда Републике Словеније, www.stat.si, 2.2.2016.

³⁸ Покренула поступак за излазак из Европске уније 29. марта 2017. године, у складу са чланом 50. Уговора о Европској унији, који дозвољава да свака држава чланица може одлучити да изађе из Уније у складу са својим уставним одредбама

³⁹ Подаци су наведени са званичне интернет странице Службе за националну статистику, www.ons.gov.uk, 2.2.2016.

бројности има римокатолика, затим презвитеријанаца, док је тек на трећем месту Црква Ирске. Чланица Европске уније од 1. јануара 1973. године.

Финска

Финска је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Северној Европи. Главни град Финске је Хелсинки. У Финској живи око 5.487.308 становника.⁴⁰ Највећи проценат је евангелика лутерана око 73%, затим православца око 1,1%, док је осталих укупно око 1,5% (остали протестанти, римокатолици, Јеховини сведоци, итд.). Око 24,3% грађана Финске нису верници. Важно је нагласити да Евангеличка лутеранска црква и Грчка православна црква у Финској имају посебан статус који је гарантован посебним законима који се односе искључиво на њих, што им даје статус самоуправних јавноправних субјеката. Чланица Европске уније од 1. јануара 1995. године.

Француска

Француска је вишестраначка република са дводомним парламентом и налази се у Западној Европи. Главни град Француске је Париз. У Француској живи око 64.513.242 становника.⁴¹ Највећи проценат је римокатолика око 63%, затим муслимана око 8%, протестаната око 1%, јевреја око 1%, док је осталих укупно око 1% (православци, будисти, итд.). Око 26% грађана Француске нису верници. Чланица Европске уније од 1. јануара 1958. године.

Холандија

Холандија је вишестраначка уставна монархија са дводомним парламентом и налази се у Западној Европи. Главни град Холандије је Амстердам. У Холандији живи око 16.655.799 становника.⁴² Највећи проценат је римокатолика око 28%, затим протестаната (који подразумевају евангелике лутеране и реформате) око

⁴⁰ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистике Финске, www.stat.fi, 2.2.2016.

⁴¹ Подаци су наведени са званичне интернет странице Националног института за статистику, www.insee.fr, 2.2.2016.

⁴² Подаци су наведени са званичне интернет странице Централног бироа за статистику, www.cbs.nl, 2.2.2016.

16%, муслимана око 5%, калвиниста око 3%, док је осталих укупно око 6% (православци, хиндуисти, будисти, Јеховини сведоци, итд.). Око 42% грађана Холандије нису верници. Важно је споменути да су две главне реформатске цркве и Евангеличка лутеранска црква уједињене од маја 2004. године и чине Протестантску цркву у Холандији. Чланица Европске уније од 1. јануара 1958. године.

Хрватска

Хрватска је вишестраначка република са једнодомним парламентом и налази се у Југоисточној Европи. Главни град Хрватске је Загреб. У Хрватској живи око 4.284.889 становника.⁴³ Највећи проценат је римокатолика око 86,3%, затим православца око 4,4%, муслимана око 1,5%, док је осталих по око или испод 0,3% (протестаната, јевреја, итд.). Око 3,8% грађана Хрватске нису верници, док за 2,2% није познато којој вероисповести припадају. Чланица Европске уније од 1. јула 2013. године.

Чешка

Чешка је вишестраначка парламентарна република са дводомним парламентом и налази се у Централној Европи. Главни град Чешке је Праг. У Чешкој живи око 10.553.843 становника.⁴⁴ Највећи проценат је римокатолика око 10,3%, затим припадника Евангеличке цркве чешке браће око 0,5%, припадника Чешке хуситске цркве око 0,4%, док је осталих укупно 2,7% (протестанти, православци, Јеховини сведоци, итд.). За око 45% грађана Чешке није познато којој вероисповести припадају, око 34% нису верници, док су око 6,7% верници који не припадају ниједној званичној деноминацији. Овако висок проценат грађана који нису верници у Чешкој је последица комунистичког режима у Чехословачкој (1948.-1989. године), који је вршио већи прогон верских заједница него у суседним комунистичким државама. Чланица Европске уније од 1. маја 2004. године.

⁴³ Подаци су наведени са званичне интернет странице Државног завода за статистику Републике Хрватске, www.dzs.hr, 2.2.2016.

⁴⁴ Подаци су наведени са званичне интернет странице Чешког статистичког уреда, www.czso.cz, 2.2.2016.

Шведска

Шведска је вишестраначка уставна монархија са једнодомним парламентом и налази се у Северној Европи. Главни град Шведске је Стокхолм. У Шведској живи око 9.644.864 становника.⁴⁵ Највећи проценат је припадника Евангеличке лутеранске цркве Шведске око 70%, затим муслимана око 5%, римокатолика око 2%, док је осталих по око или испод 1% (протестаната, јевреја, методиста, будиста итд.). Око 20% грађана Шведске нису верници. Иако Евангеличка лутеранска црква Шведске од 2000. године није више државна црква, она и даље има повлашћен положај и добија значајну државну помоћ. Чланица Европске уније од 1. јануара 1995. године.

Шпанија

Шпанија је вишестраначка уставна монархија са дводомним парламентом и налази се у Југозападној Европи. Главни град Шпаније је Мадрид. У Шпанији живи око 46.423.064 становника.⁴⁶ Највећи проценат је римокатолика око 80%, затим муслимана око 3%, док је осталих укупно око 2% (протестаната, јевреја, итд.). Око 15% грађана Шпаније нису верници. Чланица Европске уније од 1. јануара 1986. године.

⁴⁵ Подаци су наведени са званичне интернет странице Статистике Шведске, www.scb.se, 2.2.2016.

⁴⁶ Подаци су наведени са званичне интернет странице Националног института за статистику, www.ine.es, 2.2.2016.

Модели односа у државама чланицама

Сагледавање модела односа у државама чланицама може бити од значаја и за разумевање односа између Европске уније и цркава и верских заједница. Различите историјске околности и развој културе у државама чланицама, допринели су развоју односа између држава чланица и цркава и верских заједница. С обзиром на њихову разноврсност, различити системи односа се посебно рефлектују у области правног положаја цркава и верских заједница, као и остваривања и заштите слободе вероисповести. Европска унија је као једно од својих основних начела прокламовала јединство у оквиру тих различитости. Системи државног уређења који се разликују у државама чланицама такође су утицали на то да не постоји јединствен систем односа између држава чланица и цркава и верских заједница, због чега није увек постојала солидарност између држава чланица о појединим питањима. Након Другог светског рата, одређени степен сагласности је постојао у вези са питањима која су се односила на послератну обнову и отпор према комунистичком друштвеном уређењу, односно касније у вези са проширењем на исток. Заједнички именитељ разлика у системима се налази у искуствима заједничке историје која се базира на хришћанским темељима.⁴⁷ Европско право своје корене у овој области налази у хришћанству, са посебним доприносима јудаизма и ислама тој култури. Ове вероисповести дају значајан допринос обликовању друштвеног система у готово свим државама чланицама Европске уније. Важно је указати и на допринос одређених тзв. малих верских заједница, које кроз повезаност са већим верским заједницама у другим крајевима света утичу на друштвене факторе и структуру националног законодавства.

У оквиру Европске уније, тачније у државама чланицама развијена су три модела односа државе и цркава и верских заједница. Први модел карактерише постојање тзв. „државне цркве”, у оквиру којег постоји отворена сарадња цркве и државе, односно блиска веза између државних и црквених власти. Овај систем је

⁴⁷ Zucca Lorenzo, *A Secular Europe*, Oxford University press, 2012, стр. 194

заступљен у Великој Британији⁴⁸, Грчкој⁴⁹, Данској, Лихтенштајну, Малти и Финској. Значајна културно-историјска улога одређене цркве или верске заједнице у држави дефинише се уставом и тим највишим актом им се додељује статус „државне цркве”, а та улога се одликује значајним бројем верника и дужином традиције постојања више деценија или векова. У складу са тим, дефинишу се и међусобни односи „државне цркве” и државе који се базирају на сарадњи, консултовању и међусобном помагању у оквиру различитих друштвених питања. У Данској на пример, Лутеранска црква дословно представља одређени државни одсек, са својим кабинетом министра, прописима о државним службама и свештеницима као државним службеницима.⁵⁰ Међутим, тај модел не подразумева, нити представља било какав облик дискриминације према осталим црквама и верским заједницама, већ само може обезбедити одређене повластице „државној цркви”. Посебан третман који јој држава омогућава, усмерен је ка тој цркви, а не директно према „индивидуама”, због чега се може констатовати да овај модел гарантује начело једнакости и недискриминације, и није усмерен против других цркава и верских заједница. Овај модел одликује прожимање државног и аутономног црквеног права. То је нарочито изражено у области образовања, односно организовања верске наставе. Верска настава се одржава према догмама цркве, вероучитељи имају статус носиоца јавне службе, примају плату од стране државе, док је њихово именовање и наставни програм под ингеренцијом цркве. Држава врши финансирање цркве директно или индиректно путем субвенција. Овакав третман не мора да значи да у тим државама не постоји могућност да и друге цркве и верске заједнице добијају одређене сличне или исте повластице. Појединим црквама и верским заједницама се признаје статус правног лица јавног права, признање црквеног брака, пореске олакшице, итд. Деца која нису припадници „државне цркве”, нису у обавези да присуствују верској настави, а свака црква и верска заједница може да има своје верске школе. Најважније је да се

⁴⁸ Више о томе Halstead Peter, *Unlocking human rights*, Routledge, 2014, стр. 351, 352

⁴⁹ Више о томе Макридес Василиос, *Између редовног стања и тензија – однос Цркве и грчке државе у светлу кризе око увођења нових личних карата*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009, стр. 331-368

⁵⁰ Nielsen Jorgen, *The question of Euro-Islam: restriction or opportunity?*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 38

у оквиру овог модела успостави јасна граница међусобног функционисања државе и цркве. Ово из разлога да не би дошло до мешања државе у црквене послове, јер би тиме могло доћи до нарушавања аутономије „државне цркве”, а исто се може рећи и за супротни правац утицаја, што би довело до стварања теократске државе, као одавно превазиђеног система у модерним државама са развијеном демократијом. У појединим државама Европске уније овакав модел је модификован, па је у Финској модел „државне цркве” као централне компоненте њеног устава промењен тако да је именовање бискупа од стране шефа државе пренето на вернике Лутеранске цркве, док је у Шведској овај модел односа државе и цркве напуштен.⁵¹ Међутим, одустајање од тог модела у Шведској није значило усвајање раздвајања државе и цркве, већ је отворило пут ка сложеном систему у којем је правни статус Лутеранске цркве дефинисан посебним законом, док статус других верских заједница зависи од њихове регистрације.⁵²

У оквиру другог модела гарантована је неутралност државе према свим црквама и верским заједницама, али уз много различитих заједничких задатака и то тамо где је за испуњавање тих задатака неопходно да активности државе и црква и верских заједница буду повезане. Овај модел подразумева кооперативну одвојеност цркве од државе. Таквом моделу припадају Немачка, Аустрија, Пољска, Белгија, Шпанија, Португал, Италија, као и поједине балтичке државе. У овај модел се може убројати и систем признатих традиционалних црква, који поред осталих, углавном прихватају државе са највећим бројем верника православне вероисповести, уз истицање признатих традиционалних црква.⁵³ У овом моделу одређене верске заједнице добијају статус лица јавног права, а друге статус лица приватног права, док су у појединим од наведених држава склопљени споразуми између државе и верских заједница, који имају велики значај. Ови споразуми не подразумевају

⁵¹ Ferrari Silvio, *State regulation of religion in the European democracies: the decline of the old pattern*, Religion and democracy in contemporary Europe, Alliance Publishing Trust, London, 2008, стр. 107

⁵² Исто, стр. 109

⁵³ Мићовић Стојан, *Однос државе и цркве у православним земљама Европе*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009, стр. 37

успостављање сарадње између државе и цркава и верских заједница, јер она већ постоји, него се управо односе на одржавање и побољшање успостављене сарадње. Таквим споразумима се могу регулисати питања верског образовања, војног свештенства, начина и обима државног финансирања цркава и верских заједница, итд. Држава доноси законе којима одређује границе аутономије црквама и верским заједницама, гарантује им статус аутономних организација, истовремено пружајући им помоћ. Држава у црквама и верским заједницама види „моћни фактор који позитивно делује и помаже јој у успешном вршењу њених задатака на опште добро свих грађана”.⁵⁴ Иако формално држава не прокламује постојање „државне цркве”, то не подразумева аутоматски истоветност статуса свих цркава и верских заједница, чак и у оквиру групе цркава и верских заједница које имају закључене споразуме са државама. Наиме, сви споразуми које државе закључе са црквама и верским заједницама немају истоветну правну природу, а ни правну снагу у унутрашњем поретку тих држава. У том смислу посебно се издвајају конкордати закључени са Светом столицом који имају статус међународних уговора. Штавише, и такви међународни уговори немају у свим државама једнообразни правни третман, јер он у оквиру њихових правних поредака зависи од општег режима правне снаге међународних уговора.⁵⁵ Уношење конкордата, које су државе чланице Европске уније закључиле са Светом столицом, у унутрашњи правни поредак, функционише на различите начине. У одређеним државама чланицама, као нпр. у Италији, међународни уговори имају примат изнад свих националних закона и устава. У другим државама чланицама, као нпр. у Португалу, они имају примат у односу на законе, али не и у односу на устав. Издвајање тих споразума, а самим тим и положаја Римокатоличке цркве, изазивало је и изазива низ контроверзи у погледу једнакости и забране дискриминације. Национални органи, нарочито уставни судови, стајали су на становишту да различит третман и

⁵⁴ Цисарж Бранко, *Црквено право, књига прва: Општи део и организација цркве*, Београд, 1970, стр. 191.

⁵⁵ О статусу међународних уговора у хијерархији унутрашњег правног поретка више у Ђурић Владимир, *Устав и међународни уговори*, Институт за упоредно право, Београд, 2007, стр. 317-350

привилегован положај Римокатоличке цркве који проистиче из конкордатских решења не нарушава право на једнакост.⁵⁶

У државама које припадају овом моделу односа сматра се да једнако третирање свих цркава и верских заједница, не треба да постане инструмент њихове егализације.⁵⁷ Држава се не идентификује ни са једном црквом или верском заједницом, нити неко њихово верско учење узима као апсолутно тачно. Са друге стране, то не спречава државу да промовише цркве и верске заједнице, да сарађује са њима, док год то не подразумева идентификацију са било којом од њих. Држава не сме да пређе границу која је постављена у циљу гарантовања права на самоодређење и забране интервенисања у стварима цркава и верских заједница. Толеранција се најкраће може дефинисати, као трпељивост према нечему што се не воли или са чим се не слаже.⁵⁸ Начело толеранције поред тога што омогућава да држава не фаворизује било чије верске погледе, пружа и простор за уважавање верских потреба свих у друштву. Начело секуларизма је у овом систему најчешће допуњена начелом кооперације. Истицање историјског или друштвеног значаја појединих цркава не мора нужно подразумевати њихов повлашћени статус. Иако ниједна вероисповест нема статус „државне”, у појединим јавним установама дозвољено је вршење верских активности.

Апсолутна неутралност државе у односу према црквама и верским заједницама су одлике трећег модела који подразумева стриктну одвојеност цркве и државе. Француска је најбољи пример таквог модела, међутим и у оквиру Француске има одступања од тог система у три источна департмана. Познато је да је овај модел дошао са Француском револуцијом и да је тада створен специфични

⁵⁶ Више о томе у Ђурић Владимир, *Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова*, Институт за упоредно право, Београд, 2012, стр. 82-89

⁵⁷ Campenhausen A. F, *Der heutige Verfassungsstaat und die Religion*, in *Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland*, I Band, 1994, стр. 76

⁵⁸ Димитријевић Војин, Картаг-Одри Агнеш, Милинковић Бранислав, Серфонтеин Жан-Луј, Симоновић-Хибер Ивана, Стојковић Бранимир, *Културна права*, Београдски центар за људска права, Београд, 1999, стр. 90

појам лаицитета, који је више од једноставне сепарације државе и цркве.⁵⁹ Такође, овакав модел је заступљен у Холандији и у великој мери у Републици Ирској. Религија је у оквиру овог система приватна ствар сваког грађанина, а верске заједнице су у статусу удружења грађана и немају право да учествују у политици, нити у власти. У оквиру овог модела, држава помоћу раздвајања религије, њу поставља ван јавног простора и тиме је приватизује.⁶⁰ Исто тако, имајући у виду да аутономни прописи цркава и верских заједница не улази у оквире јавног права, самим тим ни држава се не меша у послове верских заједница. Ниједна верска заједница нема гарантоване привилегије било које врсте, а држава је у односима са црквама и верским заједницама дужна да гарантује и поштује начело толеранције. У оквиру овог модела, мање или више се гарантује слобода јавног вршења верских обреда, али ниједна црква нема статус „признања” од стране државе. То значи да цркве и верске заједнице немају статус јавних институција, већ статус институција приватног права, у чему се заправо огледа неутралност државе. Ипак, цркве и верске заједнице су подвргнуте одређеним посебним правилима, која се не односе на њихов статус, већ на статус институција и тела значајних за њихов рад. Такав облик регулисања, имплицира могућност различитих облика удруживања који стичу одговарајући статус преко којег цркве и верске заједнице могу да остваре одговарајуће верске потребе. Такви посебни облици верског удруживања су предвиђени управо и само у сврху остваривања специфичних црквених интереса, који су усмерени на омогућавање пореских олакшица, буџетско финансирање, итд. Овакви облици удруживања се базирају на начелу лаицитета, неутралности државе и њеном немешању у унутрашњу организацију и послове верских установа. Лаицитет у свом оригиналном схватању заправо подразумева да су цркве и верске заједнице стриктно одвојене од државе, али одвојеност према том схватању може представљати варку, нарочито ако се узму у обзир актуелни модалитети односа

⁵⁹ Аврамовић Сима, *Прилози настанку државно-црквеног права у Србији*, Правни факултет у Београду, Православни богословски факултет у Београду, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 104

⁶⁰ Diotallevi Luca, *Church-state relations in Europe and the crisis of the 'European social model'*, Religion and democracy in contemporary Europe, Alliance Publishing Trust, London, 2008, стр. 126

према религији у јавној сфери.⁶¹ Такође, узимајући у обзир да грађани одређене државе могу истовремено бити и верници одређене цркве или верске заједнице, вршећи поред друштвеног и верски утицај, због свега наведеног може се закључити да модел стриктне одвојености није нигде спроведен у свом аутентичном облику.

И поред наведених разлика између система, може се уочити одређени степен уједначавања и сличности. Наиме, иако је након Другог светског рата у појединим државама постојало одређено расположење на основу којег су оне деловале против религије и црквених институција, такав однос се постепено мењао и нестајао. Последице таквог деловања се све мање осећају и временом религија поново постаје битан елемент друштвеног живота, захваљујући чему се и верским заједницама омогућава да несметано делују. Због свог све развијенијег система промовисања основних људских права и слобода, Европска унија подстиче и развија тенденцију у државама чланицама да се црквама и верским заједницама гарантује одређени статус и омогући нормално функционисање, као и остваривање верских потреба. У Европској унији такви позитивни кораци се базирају на поштовању односа између држава и цркава и верских заједница и немешању државе. Такав став доводи до тога да су верске заједнице све више мотивисане да се самоиницијативно укључују у друштвене токове и изражавају мишљења о одређеним важним друштвеним темама. Исто тако, све више долази до тога да одређене институционализоване цркве престају то да буду.⁶²

Државе чланице су се у оквиру Европске уније, од почетка њеног настанка повезивале у областима економије, пољопривреде, културе, права, итд; али временом долази до тенденције да се унификовање одвија и у другим областима, међу којима су и оне које се односе на питања положаја цркава и верских заједница и слободу вероисповести. Овакве идеје полазе од тога да би заједничка решења у

⁶¹ M. Adrian, *France, the Veil and Religious Freedom*, Religion, State and Society, број 37/4, 2009, стр. 347

⁶² Најбољи примери за то су: право одлучивања које се у све већој мери даје Општем синоду Цркве Енглеске или готово потпуно прекинута веза између државе и Лутеранске цркве у Шведској, која је 2000. године изгубила статус „државне цркве”

тим областима могла бити укључена у заједничку европску културу и у културе држава чланица. У оквиру држава чланица Европске уније гарантовано је право на самоодређење цркава и верских заједница, само је обим остваривања тог права различит. Наиме, поједине државе се још увек баве одређеним верским питањима и поводом тога доносе одређене одлуке.⁶³ Исто тако у овим државама не постоји обавеза повиновања тим одлукама, већ могућност да се слободно формира нека нова верска заједница. Слобода вероисповести је у свим државама чланицама гарантована у потпуности. Не постоје универзалне одредбе о томе у шта одређено лице сме или не сме веровати, нити обавезујућа дефиниција религије, узимајући у обзир разноврсност верских идеја у свету.⁶⁴ У свим државама Европске уније је гарантовано право на деловање цркава и верских заједница и на основу тог права оне у границама правног поретка делују у складу са изабраним обликом, без обзира на наведене разлике у системима.

⁶³ Steven Martin, *Religious Lobbies in the European Union: from Dominant Church to Faith-Based Organisation*, Religion, State and Society, Routledge, број 37, 2009, стр. 182

⁶⁴ Boyle Kevin, *Thought, expression, association, and assembly*, International human rights law, ed. by Moeckli Daniel, Shah Sangeeta, Sivakumaran Sandesh, Oxford University press, 2010, стр. 261

II) Институционални преглед настанка и развитка Европске уније

Европска унија је специфична организација која се разликује од осталих међународних организација по својој институционалној структури и широком обиму заједничких политика и циљева. Она је специфичан међународни ентитет који није над-држава, ни „обична” међународна организација.⁶⁵ Европска унија, за разлику од других међународних организација, има много више надлежности које спадају у домен влада појединих држава него оних које су дефинисане код специјализованих организација. Политички систем Европске уније заправо представља посебан облик владавине који не одговара ниједном познатом моделу политичке уније, јер га одликује посебан однос главних политичко-правних органа и „висока функционална интегрисаност чланица и посебни процеси политичких релација”.⁶⁶ Она је наднационална организација са својством правног лица⁶⁷ и њени грађани имају грађанство Европске уније⁶⁸, које допуњује и не замењује национално држављанство⁶⁹. Европска унија има јединствену валуту евро која се користи у 19 од 28 држава чланица. Најважније институције Европске уније су Европски савет, Савет Европске уније и Европска комисија. Главни судски орган је Суд правде Европске уније, док је законодавни орган Европски парламент, који ту надлежност дели са Саветом Европске уније.

Европски савет је једно од најважнијих тела Европске уније, јер га чине председници држава чланица или председници влада држава чланица, председник Европске комисије и Високи представник Европске уније за спољне послове и

⁶⁵ Кривокапић Борис, *Заштита мањина у међународном и упоредном праву*, књига 2, Институт за упоредно право, Београд, Службени лист Србије и Црне Горе, Грађевинска књига, 2004, стр. 97

⁶⁶ Јанев Игор, *Међународне организације и интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 189

⁶⁷ Curtin M Deirdre, Dekker F Ige, *The European Union from Maastricht to Lisbon: Institutional and legal unity of the shadows*, The Evolution of EU law ed. Craig Paul, De Burca Grainne, Oxford University press, 2011, стр. 164, и Јанев Игор, *Статутарно уређење међународних организација*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 28

⁶⁸ Више о томе у *Европа од А до Ш, Приручник за европску интеграцију*, Вернер Вајденфелд, Волфганг Веселс, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2010, стр. 66-69

⁶⁹ Јовановић Миодраг, *Колективна права у мултикултуралним заједницама*, Службени гласник, Београд, 2004, стр. 73

безбедносну политику. Ово тело је формирано у децембру 1974. године на Самиту у Паризу када је имало статус неформалног форума, а поред шефова држава и влада у раду су учествовали и министри спољних послова. Оно што је посебно занимљиво је да је на овом Самиту Европски савет сам себе основао.⁷⁰ Први састанак Европског савета је одржан у Даблину у марту 1975. године. То је међувладино тело у ком се састају председници држава чланица или председници влада држава чланица, у циљу дефинисања политичког програма Европске уније. Он представља највиши ниво политичке сарадње између држава чланица Европске уније. У оквиру Европског савета, који се обично састаје четири пута годишње, одржавају се састанци на врху лидера држава чланица Европске уније којим председава стални председник. Европски савет одлучује о општем усмерењу и политичким приоритетима Европске уније. Поред тога, бави се сложеним и осетљивим питањима која није могуће решити на нижим нивоима међувладине сарадње. Затим, дефинише спољну и безбедносну политику Европске уније, узимајући у обзир стратешке интересе и импликације у области одбране. Европски савет предлаже и поставља лица на одређене високе положаје на нивоу Европске уније, као нпр. у Европској комисији. У оквиру сваког питања може затражити од Европске комисије да достави предлог о решавању тог питања и поверити решавање Савету Европске уније. Министри спољних послова или финансија могу бити позвани да учествују у дискусији, уколико се одређено питање о којем се расправља односи на њихову надлежност. Председника Европског савета, који га сазива и њиме председава, бира сам Европски савет на мандат од две ипо године, са могућношћу још једног реизбора. Председник Европског савета представља Европску унију на међународном нивоу. Он има задатак да припреми и води састанке, као и да са њих извуче закључке. Европски савет се редовно састаје четири пута годишње у марту, јуну, октобру и децембру, али председник може сазвати додатне састанке у циљу расправљања о хитним питањима. Одлуке се углавном доносе консензусом, а у појединим случајевима квалификованом већином. Право гласа имају само председници држава или председници влада. Уобичајено је да састанци Европског савета трају два дана. На крају сваког

⁷⁰ Прокопијевић Мирослав, *Европска унија, увод*, Службени гласник, 2009, стр. 48

састанка се сачињава нацрт закључака. Усвојени закључци чине завршни документ са састанка. Председник Европског савета има задатак да води рачуна о томе да се одлуке и закључци Европског савета ефикасно спроводе. Такође, председник Европског савета председава неформалним састанцима који обично трају један дан, без званичних закључака, али на којима могу бити донете декларације или дате председничке изјаве. Првобитно је било замишљено да ови састанци омогуће поверљиву размену мишљења, али се у пракси показало да се на њима расправља о актуелним питањима.

Савет Европске уније представља заправо глас влада држава чланица Европске уније. Он усваја прописе Европске уније и координира политике Европске уније. Чланови Савета Европске уније су министри држава чланица Европске уније, у зависности од области политике о којој се расправља. Свака од држава чланица председава у шестомесечном периоду Саветом Европске уније према утврђеном редоследу. председавање Европском унијом не траје дуго, али је важно зато што свака држава чланица има одређене приоритете које покушава да истакне током свог председавања. Савет Европске уније је формиран 1958. године, а у оквиру Савета се састају министри држава чланица ради расправљања, измена и усвајања прописа Европске уније, као и координисања политика. Министри су овлашћени да обавезу своје владе да делују у складу са договорима са састанака. Заједно са Европским парламентом, Савет Европске уније је главно тело које доноси одлуке. Што се тиче надлежности Савета Европске уније, он преговара и усваја прописе Европске уније заједно са Европским парламентом, а на основу предлога Европске комисије. Савет Европске уније координира политике држава чланица Европске уније и развија спољну и безбедносну политику Европске уније на основу смерница Европског савета. Савет Европске уније склапа споразуме између Европске уније и других држава или међународних организација, и усваја годишњи буџет Европске уније са Европским парламентом. Савет Европске уније нема сталних чланова, већ се састаје у десет различитих састава у зависности од тога о којој области се расправља. Састави Савета нису у хијерархијском односу, иако Савет за опште послове има посебну координациону улогу и одговоран је за

институционална, административна и хоризонтална питања. Сваки од десет различитих састава Савета може донети акт који је у надлежности неког од осталих састава Савета. Састави Савета по областима су следећи: економски и финансијски послови; конкуренција; образовање, омладина, култура и спорт; животна средина; општи послови; пољопривреда и рибарство; правосуђе и унутрашњи послови; саобраћај, телекомуникације и енергетика; спољни послови; запошљавање, социјална политика, здравство и заштита потрошача. На састанцима Савета Европске уније учествују представници свих држава чланица, што значи да то могу бити или министри или државни секретари. Они имају обавезу да гласају у име владе своје државе, а на састанке се позивају и европски службеници задужени за област о којој се расправља. Уколико се покрене законодавни поступак, позива се и председник Европске централне банке. Састанцима председава министар државе чланице која обавља дужност шестомесечног председавања Саветом. Изузетак је Савет за спољне послове чијим састанцима обично председава Високи представник Европске уније за спољне послове и безбедносну политику. У зависности од врсте одлуке коју је потребно донети, Савет Европске уније доноси одлуке обичном, квалификованом већином или једногласно. На Савету може доћи до гласања само уколико је присутна већина његових чланова. Када Савет расправља или гласа о предлогу законодавног акта његови састанци су отворени за јавност. У тим случајевима дневни ред састанка укључује део под називом „законодавно разматрање“. Прво разматрање о важним незаконодавним предлозима је такође отворено за јавност. Поред тога, Савет одржава редовне јавне расправе о важним питањима која се односе на интересе Европске уније и њених грађана. Јавне су и расправе када се разматрају осамнаестомесечни програм Савета за опште послове, приоритети других састава Савета, као и петогодишњи програм Европске комисије. Свеобухватна доследност рада осигурана је од стране Савета за опште послове, ком помаже Одбор сталних представника. Њега чине стални представници држава чланица при Европској унији, који су заправо њихови амбасадори при Европској унији. Државе чланице еврозоне координирају своју економску политику у оквиру Еврогрупе, која се састоји од њихових министара економије и финансија. Еврогрупа се састаје дан пре састанка Савета за економске и финансијске послове,

а о договорима постигнутим на њеним састанцима формално се одлучује у Савету следећег дана, када о тим питањима гласају искључиво министри држава чланица еврозоне. Све расправе и сва гласања Савета Европске уније су отворени за јавност. За доношење одлука је углавном потребна квалификована већина, односно 55% држава чланица, што тренутно подразумева 16 од 28 држава чланица, односно оних држава чланица које представљају најмање 65% укупног становништва Европске уније. Како би се спречило доношење одређене одлуке потребно је да против ње буду најмање четири државе чланице које представљају најмање 35% укупног становништва Европске уније. Изузетке представљају осетљиве теме, као нпр. спољна политика или опорезивање, за које је потребна једногласна одлука, односно сагласност свих држава чланица. Обична већина је потребна за процедурална и административна питања.

Европска комисија је јединствена институција, због њене мешовите природе, односно чињенице да је делимично политичко, а делимично административно тело, које има извршну и законодавну улогу.⁷¹ Она промовише општи интерес Европске уније предлагањем и спровођењем прописа Европске уније, као и кроз спровођење политика и буџета Европске уније. Чини га тим или колегијум комесара, од којих је по један из сваке државе чланице Европске уније. Формирана је 1958. године и политички је независно извршно тело Европске уније. Она је једина одговорна за израду предлога нових прописа Европске уније, а задужена је и да спроводи одлуке Европског парламента и Савета Европске уније. Европска комисија предлаже прописе о чијем доношењу одлучују Европски парламент и Савет Европске уније. Тим прописима се штите интереси Европске уније и њених грађана у погледу питања која се не могу ефикасно решавати на националном нивоу и пружа се тачан увид у техничке појединости захваљујући саветовању са стручњацима и јавношћу. Европска комисија⁷² управља политикама

⁷¹ Nugent Neill, Paterson E. Wiliam, *The European Union's Institutions*, Research agendas in EU studies, *Stalking the Elephant*, ed. Egan Michelle, Nugent Neill, Paterson E. Wiliam, Palgrave Macmillan, 2010, стр. 72

⁷² Више о томе Wonka Arndt, *The European Commission*, European Union, Power and policy-making, ed. by Richardson Jeremy, Mazey Sonia, Routledge, 2015, стр. 84-102

и додељује финансијска средства Европске уније, тако што одређује приоритете потрошње Европске уније заједно са Саветом Европске уније и Европским парламентом. Израђује годишње буџете које они одобравају, и надгледа потрошњу средстава под надзором Ревизорског суда. Европска комисија заједно са Судом правде Европске уније омогућава одговарајућу примену права Европске уније у свим државама чланицама. Она представља Европску унију на међународном нивоу, заступа све државе чланице у међународним телима, нарочито у областима привредне политике и хуманитарне помоћи. Такође, она преговара о закључивању међународних споразума у име Европске уније. Политичко руководство Европске комисије чини тим од 28 комесара (по један из сваке државе чланице Европске уније), а на његовом челу је председник Европске комисије који одлучује о томе ко је надлежан за одређену област политике. Колегијум комесара састављен је од председника Комисије, седам потпредседника, укључујући првог потпредседника и Високог представника Европске уније за спољне послове и безбедносну политику, као и двадесет комесара задужених за поједине области. Свакодневни рад Европске комисије обавља њено особље, па је он организован у одговарајућим одељењима који су познати као генерални директорати, од којих је сваки задужен за одређену област политике. Код именовања председника Европске комисије, кандидата предлажу национални званичници у Европском савету, узимајући у обзир резултате избора за Европски парламент. Како би био изабран, потребна је подршка већине чланова Европског парламента. Кандидат за председника бира могуће потпредседнике и комесаре на основу предлога држава чланица Европске уније. Попис кандидата одобравају национални званичници у Европском савету. Сваки кандидат износи своје ставове и одговара на питања пред Европским парламентом, а затим Европски парламент гласа о томе да ли ће прихватити кандидате као тим. Након тога, Европски савет их именује квалификованом већином гласова на мандат од пет година. Председник Европске комисије дефинише политичко усмерење Европске комисије, што комесарима омогућава да заједно донесу одлуке о стратешким циљевима и ураде годишњи програм рада. Одлуке се доносе на основу начела колективне одговорности, јер су сви комесари једнаки у поступку одлучивања и подједнако сnose одговорност за донете одлуке.

Они нису овлашћени да самостално доносе одлуке, осим уколико им се то не одобри у одређеним околностима. Потпредседници делују у име председника и координирају рад у својим областима надлежности заједно са неколико комесара. Да би се осигурала блиска и флексибилна сарадња у Колегијуму, одређују се приоритетни пројекти. Комесари помажу потпредседницима у подношењу предлога Колегијуму. Одлуке се углавном доносе консензусом, али се могу одржати и гласања. У том случају одлуке се доносе већином гласова, при чему сваки комесар има један глас. Након тога предмет преузима генерални директорат који води генерални директор који је одговоран надлежном комесару. То се обично ради у облику нацрта законодавних предлога, који се затим поново подносе комесарима како би били прихваћени на њиховим недељним састанцима. После тога они постају званични и достављају се Савету Европске уније и Европском парламенту за следећу фазу законодавног поступка Европске уније.

Европски парламент је директно изабрано тело Европске уније са законодавним, надзорним и буџетским овлашћењима. Европски парламент чини 751 члан, а основан је 1952. године као Заједничка скупштина Европске заједнице за угаљ и челик. Од 1962. године се зове Европски парламент, а први непосредни избори за Европски парламент су организовани 1979. године. Европски парламент је законодавно тело Европске уније и његове чланове непосредно бирају гласачи у државама чланицама Европске уније на сваких пет година. Европски парламент заједно са Саветом Европске уније доноси прописе Европске уније на основу предлога Европске комисије; доноси одлуке о међународним споразумима; доноси одлуке о проширењу Европске уније; преиспитује програм рада Европске комисије и позива је да предложи законодавне акте. Спроводи демократски надзор свих институција Европске уније; бира председника Европске комисије, одобрава Европску комисију као тело и може поднети предлог за изгласавање неповерења којим се она обавезује да поднесе оставку; одобрава извршење буџета Европске уније; разматра представке грађана и покреће истраге; расправља о монетарној политици са Европском централном банком; поставља питања Европској комисији и Савету Европске уније; надзире изборе. Заједно са Саветом Европске уније

одлучује о буџету Европске уније и одобрава њен дугорочни буџет (вишегодишњи финансијски оквир). Број представника у Европском парламенту из сваке државе чланице приближно је пропорционално размеран њеном броју становника, при чему се поштује начело опадајуће пропорционалности. Наиме, ниједна држава чланица не може имати мање од шест ни више од 96 представника у Европском парламенту, а њихов укупан број не може бити већи од 751 (750 и председник). Представници у Европском парламенту су изабрани и сврстани према политичком опредељењу, а не према држављанству. Председник Европског парламента заступа Европски парламент у односима са другим институцијама Европске уније и у свету, а даје и одобрење за буџет Европске уније. Европски парламент функционише на два начина, радом у одборима и на пленарним седницама. У одборима се припремају прописи. Стални одбори су за: спољне послове; развој, међународну трговину; буџет; буџетску контролу; економска и монетарна питања; запошљавање и социјална питања; животну средину, јавно здравље и заштиту хране; индустрију, истраживање и енергију; унутрашње тржиште и заштиту потрошача; транспорт и туризам; регионални развој; пољопривреду и рурални развој; рибарство; културу и образовање; правна питања; грађанске слободе, правосуђе и унутрашње послове; уставна питања; права жена и родну равноправност; представке.⁷³ Истражни одбор је установљен за праће новца, избегавање плаћања пореза и утају пореза. Постоје и два пододбора: за људска права и за одбрану и безбедност. Одбори разматрају законодавне предлоге, а представници у Европском парламенту и политички клубови могу предложити измене или одбацивање предлога прописа. О тим питањима се расправља и унутар политичких клубова. На пленарним седницама се усвајају прописи. На овим седницама се окупљају сви представници Европског парламента ради коначног гласања о предлогу прописа и предложеним изменама. Пленарне седнице се одржавају углавном једном месечно у Стразбуру и трају четири дана, али се понекад сазивају и додатне седнице у Бриселу. Представници у Европском парламенту се групишу и седе на основу политичке припадности, а не

⁷³ Више о томе Симић Јасминка, *Европски парламент – актер у одлучивању у Европској унији*, Службени гласник, 2010, стр. 102-110

држављанства. Председници политичких клубова налазе се у првом реду насупротив председника Европског парламента, док се остала места унутар клубова обично распоређују по абecedном реду.

Поред најважнијих институција Европске уније, важно је споменути Европског заштитника грађана, као и Агенцију Европске уније за основна права. Институција Европског заштитника грађана је основана 1995. године, са надлежношћу да истражује жалбе на неправилност у поступању институција или других тела Европске уније. Жалбе могу поднети држављани држава чланица, лица са сталним боравиштем у државама чланицама, као и удружења или предузећа са седиштем у Европској унији. Заштитник грађана истражује различите облике управних неправилности, као што су: неправедност, дискриминација, злоупотреба овлашћења, недостатак или одбијање пружања информација, непотребна одлагања и неправилни поступци. Европског заштитника грађана бира Европски парламент на мандат од пет година, који се може обновити. То је и један од првих задатака сваког новог сазива Европског парламента. Канцеларија Европског заштитника грађана покреће истрагу након пријема жалбе или на своју иницијативу. Независно је тело и не одговара ниједној влади, нити организацији. Једном годишње Европском парламенту подноси извештај о раду. Заштитник грађана може решити одређени проблем или предузети мере да се тај проблем споразумно реши. Уколико у томе не успе он може издати препоруку институцији против које је покренута жалба. Ако институција не прихвати те препоруке, Заштитник грађана може поднети посебан извештај Европском парламенту, који након тога предузима одговарајуће мере. Жалбе се Заштитнику грађана подnose у року од две године од дана сазнања за проблем. У жалби се наводе лични подаци, институција или тело на које се односи жалба, као и опис проблема. Приликом подношења жалбе, може се тражити поверљивост у поступању. Уколико Заштитник грађана није у могућности да преузме решавање одређене жалбе, он ће информисати странку о другим телима која би могла помоћи у конкретном случају.

Агенција Европске уније за основна права је основана 2007. године, као посебно тело Европске уније. Агенција Европске уније за основна права пружа независне савете који се темеље на доказима доносиоцима одлука у Европској унији, чиме се помаже бољој информисаности и усмерености расправа, политика и законодавства у области основних права. Агенција саветује институције Европске уније и владе држава чланица у области основних права, а посебно у областима: дискриминације, приступу правосуђу, расизма и ксенофобије, заштите података, права жртава и права деце. Циљеви Агенције су да помаже у промовисању и заштити основних права у целој Европској унији. У те сврхе она саветује и сарађује са партнерима у областима прикупљања и анализе информација и података путем друштвено-правних истраживања, пружања помоћи и стручних савета, и комуникације и подизања свести о правима. Агенција има пет одељења, од којих су два надлежна за пружање савета који се темеље на доказима и један који активно сарађује са заинтересованим странама. На челу Агенције налази се директор коме смернице утврђују управни одбор, извршни одбор и једанаест независних чланова научног одбора. Управни одбор утврђује приоритете рада, одобрава буџет и надзире рад Агенције. Управни одбор се састоји од независних стручњака које је именovala свака од влада држава чланица, два представника Европске комисије и једног представника Савета Европе. Извршни одбор припрема одлуке управног одбора, а научни одбор гарантује да рад Агенције задовољава високе научне стандарде. Рад Агенција је дефинисан стратешким планом у којем су наведени њени циљеви. Он чини основу за рад Агенције заједно са петогодишњим оквиром, који се саставља након опсежног саветовања са одбором и телима Европске уније. Поред тога сачињава се и детаљни годишњи програм рада. Агенција блиско сарађује са својим партнерима на нивоу Европске уније, као и на националном и локалном нивоу како би се осигурало да њене активности у складу са тренутном ситуацијом у области основних права и будућим трендовима. Агенција се консултује са широким кругом заинтересованих страна како би осигурала да се њеним пројектима решавају одређени недостаци и потребе. Како би се објединили знање и ресурси, Агенција такође координира своја истраживања и размењује стручно знање са бројним организацијама, укључујући и агенције Европске уније.

Агенција одржава сарадњу са институцијама Европске уније и владама држава чланица Европске уније, и пружа им стручне савете и доставља анализе о основним правима. Она је успоставила мреже и контакте са партнерима на разним нивоима, како би њеним саветима и истраживањима могли приступити доносиоци одлука у националним владама и Европској унији. Агенција одржава посебно блиске радне односе са институцијама, телима и агенцијама Европске уније, владама и скупштинама држава чланица Европске уније, Саветом Европе, групама и организацијама које раде у области основних права, националним телима која се баве људским правима, као и Уједињеним нацијама, ОЕБС-ом и другим међународним организацијама.

Државе чланице Европске уније су се обавезале да ће спорове у свим областима у којима су оне као чланице повериле надлежност Европској унији (са изузетком заједничке спољне политике и политике безбедности⁷⁴), решавати пред правосудним органима Европске уније у чијем средишту се налази Суд правде Европске уније.⁷⁵ Основна улога Суда правде Европске уније је да обезбеди да се прописи Европске уније тумаче и примењују на исти начин у свим државама чланицама, као и да се државе чланице и институције Европске уније придржавају прописа Европске уније. Да би то постигао Суд правде Европске уније у свом раду разматра законитост аката институција Европске уније, осигурава да државе чланице поштују обавезе које произилазе из оснивачких уговора Европске уније и даје тумачење права Европске уније на захтев националних судова и трибунала. Суд правде је 1986. године инаугурисао темељне концепте на којима почива систем заштите права индивидуалних субјеката у оквирима Европске уније: принцип владавине права и право на делотворан лек.⁷⁶ Суд правде представља судску власт Европске уније и у сарадњи са државама чланицама осигурава јединствену

⁷⁴ Члан 344. Уговора о функционисању Европске уније

⁷⁵ Кнежевић-Предић Весна, Радивојевић Зоран, *Правосудна контрола у Европској унији: Процесна легитимација државе чланице*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, број 74, Ниш, 2016, стр. 93.

⁷⁶ Кнежевић-Предић Весна, *Заштита права индивидуалних субјеката у правосудном систему ЕУ*, Србија у процесу придруживања Европској унији, Службени гласник РС, 2009, стр. 89.

примену и тумачење права Европске уније. Он је основан 1952. године на основу Уговора из Париза (1951. године), којим је основана Европска заједница за угља и челик. Под називом Европски суд правде, 1958. године је постао заједнички суд европских заједница, када су на снагу ступили уговори о оснивању Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију. У то време Суд који је имао надлежност да „ствара право”, на нивоу који је сматран европским, нешто је што се могло описати као правна револуција.⁷⁷ Седиште му се налази у Луксембургу и састоји се од Суда правде, Општег суда (основаног 1988. године) и специјализованих судова.⁷⁸ Трибунал за службеничке спорове, основан 2004. године, престао је са радом 1. септембра 2016. године, након што је његова надлежност пренета на Општи суд, у контексту реформе⁷⁹ структуре судова Европске уније. Суд правде се састоји од једног судије из сваке државе чланице и предвиђено је да му помажу општи правобраниоци, док се Општи суд састоји од најмање једног судије из сваке државе чланице. Тренутно има 11 општих правобранилаца који помажу Суду правде, док се Општи суд састоји од 47 судија, чији број ће 2019. године бити повећан на 56 судија како би из сваке државе чланице било по двоје судија. Судије и општи правобраниоци се бирају на период од шест година. На сваке три године се врши делимична замена 14 судија, односно 4 општа правобраниоца. Судије између себе бирају председника и потпредседника Суда на период од три године са могућношћу реизбора. Суд оснива судска већа која су састављена од три и пет судија, а Велико веће састоји се од 15 судија. Суд заседа у Великом већу када то затражи држава чланица или институција Европске уније као странка у поступку. Суд заседа у пуном саставу када се предмет односи на разрешење Европског заштитника грађана, на захтев Савета за разрешење члана Комисије, на захтев Европског ревизорског суда за разрешење члана тог суда, као и када сматра да је предмет који му је упућен од изузетног значаја, након саслушања општег правобраниоца. Одлуке Суда су исправне само уколико у већу учествује

⁷⁷ Tamm Ditlev, *The History of the Court of Justice of the European Union Since its Origin, The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law*, Asser Press, Springer, 2013, стр. 11

⁷⁸ Више о томе Lenaerts Koen, Maselis Ignace, Gutman Kathleen, *EU Procedural Law*, Oxford University press, 2015, стр. 14-47

⁷⁹ Regulation (EU, Euroatom) 2015/2422, 16 December 2015

непаран број чланова, односно у већу од три или пет судија уколико учествује троје судија, у Великом већу уколико учествује 11 судија, односно у Суду у пуном саставу уколико учествује 17 судија.

Државе чланице и институције Европске уније пред Судом заступа заступник који се именује за сваки појединачни предмет и њему могу помагати саветник или правник. Остале странке мора заступати правник. Поступак пред судом се састоји од писаног и усменог дела. Писани део се састоји од доставе тужбе, одговора на тужбу, евентуалних других одговора, као и свих исправа и докумената који су од значаја за предмет. Усмени део се састоји од саслушања од стране Суда, агената, саветника и адвоката, мишљења општег правобраниоца, као и уколико је потребно саслушања сведока и експерата. Поступак пред Судом се покреће достављањем писане тужбе секретару Суда. Суд може захтевати од странака да доставе све документе и податке које сматра потребним. Такође, може захтевати од држава чланица и институција, тела, канцеларија и агенција које нису странке у поступку да доставе све податке које сматра потребним за поступак. Суд може тражити стручна мишљења у сваком тренутку од било ког појединца, тела, власти, одбора или друге организације, и саслушавати сведоке. Расправа пред Судом је јавна, осим ако Суд по службеној дужности или на предлог странака, због озбиљних разлога не одлучи другачије. Државе чланице и институције Европске уније могу се умешати у поступак пред Судом. Исто право имају тела, канцеларије и агенције Европске уније, као и сва друга лица која докажу свој правни интерес за исход поступка пред Судом. Физичка или правна лица не могу се умешати у поступке између држава чланица, између институција Европске уније или између држава чланица и институција Европске уније. Предлог за мешање у поступак је ограничено на оквир тужбеног захтева једне од странака. Уколико тужена страна, након што је уредно позвана, не поднесе писани одговор на тужбу доноси се пресуда због пропуштања. Суд углавном процењује штету у спору, тако што

упоређује финансијску ситуацију подносиоца захтева у време поступка, са оном која би била да није дошло до извршења нелегалног или погрешног (не)чињења.⁸⁰

Право на жалбу логична је последица успостављања система двостепеног суђења у комунитарном правосудном систему⁸¹ и њеним подношењем се покреће механизам контроле законитости одлука Суда. Жалба се може поднети против коначних одлука Општег суда, а право на жалбу има свака од странака која у потпуности или делимично није успела у спору пред овим судом, као и државе које нису чланице Европске уније или њене институције, као умешачи, уколико се одлука суда непосредно односи на њих. У поступку по жалби Суд правде испитује само законитост одлука Општег суда у циљу отклањања евентуалних правних недостатака и тиме обезбеђује усклађеност правног поретка Уније и једнообразност приликом његовог тумачења.⁸² Ненадлежност Општег суда, кршење права Европске уније или повреда правила поступка од стране овог суда су могући основи за жалбу.⁸³ Након достављања одлуке Општег суда, странка има рок од два месеца да поднесе жалбу, а исти рок је и за одговор на жалбу.

На пресуду због изостанка тужена страна има право на приговор у року од месец дана од дана њеног достављања. Приговор не одлаже извршење пресуде због изостанка, осим ако Суд одлучи другачије. Државе чланице, институције, тела, канцеларије и агенције Европске уније и сва друга физичка или правна лица могу у одређеним случајевима покренути поступак у корист треће стране ради оспоравања пресуде донете без њиховог учествовања када пресуда штетно утиче на њихова права.

⁸⁰ Shelton Dinah, *Remedies in International human rights law*, Oxford University press, 2000, стр. 221

⁸¹ Радивојевић Зоран, Кнежевић-Предић Весна, *Правни лекови у поступку пред Судом правде Европске уније*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, број 68, Ниш, 2014, стр. 808.

⁸² Исто, стр. 810.

⁸³ Члан 58. став 1. Статута Суда правде

Захтев за ревизију пресуде може се поднети Суду само ако се сазна за чињеницу од одлучујућег значаја, која у време доношења пресуде није била позната ни Суду, нити странци која тражи понављање поступка.⁸⁴ Захтев за ревизију пресуде се може поднети у року од три месеца од дана када је подносилац сазнао за чињеницу на којој се захтев заснива, и не може се покренути након истека рока од десет година од дана доношења пресуде.⁸⁵ Поступци против Европске уније у предметима који произилазе из вануговорне одговорности не могу се покренути након истека рока од пет година од настанка догађаја који је повод за покретање поступка. Рок застарелости прекида се покретањем поступка пред Судом или ако је пре покретања тог поступка оштећена страна поднела захтев надлежној институцији Европске уније.

С обзиром на то да свака држава чланица има свој језик и посебан правни систем, Суд правде Европске уније је вишејезична институција. Његово језичко уређење је јединствено у односу на друге судове у свету, јер сваки од језика Европске уније може бити језик поступка. Суд у потпуности мора поштовати вишејезичност због потребе комуникације са странкама на језику поступка и обезбеђивања ширења судске праксе у свим државама чланицама. Суд правде Европске уније је одлучивао у веома разноврсним случајевима узимајући у обзир области које спадају у надлежност Европске уније. Конкретни поступци пред овим судом који се односе на цркве и верске заједнице, односно заштиту слободе вероисповести, на специфичан начин су допринели јаснијем сагледавању и дефинисању односа између Европске уније и цркава и верских заједница.

⁸⁴ Члан 44. Статута

⁸⁵ Члан 44. став 3. Статута

III) Ставови црква и верских заједница о настанку и развоју ЕУ

Након завршетка Другог светског рата, у Европи је дошло до нове идеолошке поделе, коју је са једне стране предводио Совјетски савез са својим комунистичким и социјалистичким уређењем, као и државама које су потпадале под његову интересну сферу (тзв. „Источни блок”), а са друге стране државе са капиталистичким уређењем на челу са Сједињеним Америчким Државама. Услед ове поделе, али и ради спречавања било које нове врсте сукоба или рата на глобалном плану, долази до оснивања многих значајних међународних организација. Поред тога, у први план су стављене обнова Европе после рата и унапређење положаја човека као појединца, јер остваривање људских права подразумева достојанство појединца као људског бића.⁸⁶ У том смислу, унапређење и заштита људских права улазе у ред примарних циљева и активности тих организација. У подељеној Европи услед идеолошких разлога и посебно због ситуације у државама тзв. „Источног блока”, међународне организације су сматране својеврсним светиоником права и слобода, и важан фактор заштите одређеног вредносног система. У корпусу основних људских права и слобода истакнута је слобода вероисповести⁸⁷. Будући да спада у лична права и слободе, односно прецизније у права и слободе испољавања личности⁸⁸, слобода вероисповести је у том периоду прокламована у правним актима међународних организација⁸⁹ и припада првој генерацији људских права и слобода. Религија и слобода вероисповести, као најинтимнији део друштвеног живота који прожима духовну целокупност личности, сматрају се у Западној Европи, веома важним сегментом свакодневног живота људи. Истовремено, уживање слободе вероисповести зависи од могућности које имају појединци да се удруже ради

⁸⁶ Donnelly Jack, *Universal human rights in theory and practice*, Cornell University, 2013, стр. 39

⁸⁷ Члан 9. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода

⁸⁸ Николић Павле, *Уставно право*, Службени лист СРЈ, Београд, 1994. стр. 159.

⁸⁹ Више о томе Мурдок Џим, *Слобода мисли, савести и вероисповести*, Савет Европе, Београд, 2008, стр. 12-15, Гомиен Дона, *Кратак водич кроз Европску конвенцију о људским правима*, Београдски центар за људска права, Београд, 1996, стр. 60-62, и Рид Карен, *Водич кроз Европску конвенцију о људским правима*, Београдски центар за људска права, 2007, стр. 543-551

испољавања истих уверења и могућности оснивања за то предвиђених организација.⁹⁰ Такође, у том периоду религија је посматрана као један од најважнијих сегмената противтеже идеолошком једноумљу Источне Европе. Религија као приватна ствар сваког појединца и заштита њеног испољавања подразумева схватање да многе религије диктирају и стандарде друштвеног понашања и одговорности. То није у складу са планским функционисањем земаља тзв. „Источног блока”, где се сматрало дозвољеним мешање државе у приватну сферу сваког појединца.

Са оснивањем Уједињених нација 24. октобра 1945. године отворен је простор за оснивање још многих других међународних организација различитог типа. У Европи је Лондонским уговором од 5. маја 1949. године, основан Савет Европе који је имао интегративну улогу у Западној Европи. Оснивање Савета Европе је означавало и историјско помирење између Француске и Немачке, јер је за седиште Савета Европе изабран Стразбур, који се налази на граници између ове две земље. Међутим, идеје о европском уједињењу су постојале и пре тога, а након завршетка Другог светског рата. У свом говору у Цириху, 19. септембра 1946. године⁹¹, тада већ бивши британски председник владе Винстон Черчил, говорио је студентима тамошњег Универзитета о Европи као „континенту који обухвата најлепша и најкултивисанија подручја земље, домовину свих великих раса западног света”. Описао је Европу као „место извора хришћанске вере и етике, колевку скоро свих култура, уметности, филозофије и науке, и старог и новог доба”. У том истом говору је говорио о томе како је први корак у поновном стварању европске породице партнерство између Француске и Немачке. У том правцу је изнео идеју о стварању Сједињених Европских Држава, које би биле темељ европске породице народа. Као први корак у том правцу је управо предвидео оснивање Савета Европе.

⁹⁰ Ђурђевић Ненад, *Остваривање слободе вероисповести и правни положај црква и верских заједница у Републици Србији*, Заштитник грађана, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 206

⁹¹ Черчил Винстон, *Speech to the Academic Youth*, Цирих, Швајцарска, 19. септембар 1946.

Паралелно са овим процесом у пролеће 1947. године, долази до идеје о стварању Маршаловог плана, као и до потписивања Уговора из Денкерка 4. марта 1947. године. Овај уговор је потписан између Француске и Уједињеног краљевства и утврђује савез и узајамну помоћ против могућег немачког напада у периоду након Другог светског рата. Уговор из Денкерка је ступио на снагу 8. септембра 1947. године и претходи Уговору из Брисела, који је 17. марта 1948. године потписан између Белгије, Француске, Луксембурга, Холандије и Уједињеног краљевства. Уговор из Брисела представља политичку иницијативу за институционалну реорганизацију Западне Европе, кроз проширење одбрамбеног савеза из Денкерка. Исте те 1948. године долази до оснивања Организације за европску економску сарадњу. Било је разлика у ставовима између Уједињеног краљевства и Француске о томе да ли би ова организација требало да се базира на међувладиној сарадњи или би требало да има наднационални карактер (што је заступала Француска).⁹² Што се тиче Маршаловог плана, иницирао га је тадашњи амерички државни секретар за спољне послове Џорџ Катлет Маршал, који је 28. априла 1947. године присуствовао састанку Већа министара спољних послова како би испитао могућности да се Совјетски савез укључи у обнову Европе⁹³, јер је она у том периоду ишла јако споро. Међутим, испоставило се да идеолошке разлике које су се манифестовале између западноевропских држава и држава реалсоцијализма, не утичу само на њихове међусобне односе, већ паралишу рад одређених међународних организација.⁹⁴ Џорџ Катлет Маршал је уместо сарадње наишао на ставове који не само да нису били склони овој идеји, већ су предвиђали економску пропаст Западне Европе.⁹⁵ Совјетски председник Јосиф Стаљин је у том периоду лоше проценио снагу француских и италијанских комунистичких партија и није био заинтересован за нови облик друштвеног уређења. Узимајући то у обзир, Џорџ Маршал је 2. јуна 1947. године, најавио план за економски опоравак Европе, који је

⁹² Nello Susan Senior, *The European union, economics, policies and history*, McGraw-Hill, 2012, стр. 16

⁹³ McMahon J. Robert, *The Cold War: A very short introduction*, Oxford University Press, 2003, стр. 30.

⁹⁴ Више о томе Петровић Весна, *Међународни поступци за заштиту људских права*, Београдски центар за људска права, 2001, стр. 163-165

⁹⁵ Volkogonov Dmitri, *Stalin: Triumph and Tragedy*, Forum, 1996, стр. 531.

предвиђао учешће Сједињених Америчких Држава. План европске обнове (тзв. Маршалов план), поново је одбијен од стране министра спољних послова Совјетског савеза на Париском саветовању 2. јула 1947. године, али му се зато придружило 16 земаља Западне Европе (међу којима су биле и Француска и Италија). Подршка техничке и економске помоћи је износила око 13 милијарди долара у наредне четири године. Нешто касније, Стаљина је додатно погодило оснивање две организације за спровођење овог плана, Организације за европску и економску сарадњу и Агенције за економску сарадњу. Ово из разлога, што је подршка подразумевала одупирање комунизму и тзв. „Источном блоку”. Наиме, након што су комунисти у фебруару 1948. године преузели власт у Чехословачкој, Стаљин је мислио да би тај успех могао стимулисати енергичне субверзивне иницијативе у Западној Европи, нарочито у Италији. Чак је Совјетски савез обећао средства и наоружање италијанским комунистима. Међутим, таква очекивања се нису реализовала, између осталог и зато што је Џорџ Маршал упозорио дипломатске мисије своје земље у Паризу и Лондону о могућности оваквог развоја догађаја.

Овакав развој догађаја је био само увод за оснивање Савета Европе, као и основа за стварање специфичне наднационалне организације каква је данас Европска унија. Поводом настојања држава Европе да спрече неки нови рат у будућности, француски министар спољних послова Роберт Шуман је 9. маја 1950. године у Паризу, објавио своју Декларацију којом је позвао Француску, Немачку и друге европске земље да удруже своју производњу угља и челика, а садржала је и предлог за оснивање организације под називом Европска заједница за угаљ и челик. Управо због датума објављивања Декларације којом је било предвиђено оснивање Европске заједнице за угаљ и челик, на самиту лидера Европске уније у Милану одржаном 28. и 29. јуна 1955. године, одлучено је да се 9. мај прославља као Дан Европе. Заједница је била прва од многих наднационалних институција из које је касније настала Европска унија. Идеја је била да се државе чланице Европске заједнице за угаљ и челик удруже ради заједничког тржишта и производње угља и челика. Основна идеја потекла је од француског комесара Жана Монеа, који је још

1945. године имао тзв. Монеов план. Према овом плану у будућности би сваки рат могао бити спречен уколико би Немачкој била забрањена производња оружја, што је подразумевало учешће Француске у немачким резервама угља у рурској и сарској области које су биле богате рудом угља.⁹⁶ Основна идеја је била да се обезбеди заједничко тржиште угља и челика, као и да се онемогући било каква потенцијална претња Француској од стране Немачке. Немачки канцелар Конрад Аденауер је дао свој пристанак на Шуманов план, а поред Француске и Немачке, том плану су се најпре придружиле Италија, Белгија, Холандија и Луксембург. Ове државе су 18. априла 1951. године у Паризу потписале Уговор о Европској заједници за угаљ и челик, који је ступио на снагу 23. јула 1952. године. Нешто пре ступања на снагу овог уговора исте државе су потписале 27. маја 1952. године, Уговор о стварању Европске одбрамбене заједнице чији иницијатор је био тадашњи председник француске Владе Рене Плевен.

На Конференцији министара спољних послова држава чланица Европске заједнице за угаљ и челик у Месини 1. и 2. јуна 1955. године започети су преговори о интегрисању у још две области. Белгијски политичар Пол Анри Спак је 21. априла 1956. године сачинио извештај, у којем је закључено да би „интегрисање европских привреда сектор по сектор било веома тешко”. Због тога је он у свом извештају предложио „хоризонталну интеграцију привреде, постепеним елиминисањем трговинских баријера ради стварања царинске уније”. Овај извештај је био основа за Римске уговоре о оснивању Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију, који су потписани 25. марта 1957. године. Совјетски савез је дуго времена игнорисао постојање Европске економске заједнице, односно није признавао њено постојање, нити је успоставио дипломатске односе са њом.⁹⁷ Наведеним уговорима је предвиђено стварање заједничког тржишта, слободно кретање људи, слободан проток услуга и капитала, као и координација и усклађивање различитих политика. Уговором о спајању од 8.

⁹⁶ Milward S. Alan, *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51*, University of California Press, 1984. стр. 128

⁹⁷ Више о томе Јањевић Милутин, *Спољна политика Европске уније*, Службени гласник, 2007, стр. 318-320

априла 1965. године, који је ступио на снагу 1. јула 1967. године, дошло је до интегрисања органа све три европске заједнице.

Ставови Римокатоличке цркве

Међу очевима оснивачима Европске уније, односно европских заједница од којих је касније настала Европска унија, налазе се Роберт Шуман и Конрад Аденауер, али и Алциде де Гаспери, председник италијанске Владе, као и Жак Делор, министар финансија у француској Влади. Поред заједничке идеје о уједињењу Европе, сви они су били посвећени римокатолици. Наиме, Конрад Аденауер је један од оснивача Хришћанско-демократске уније, конзервативне партије десног центра у Немачкој. Алциде де Гаспери је био конзервативни римокатолик и оснивач Хришћанске демократске партије у Италији, која је основана у септембру 1942. године. Ова партија је подржавана од стране различитих римокатоличких удружења као што су Римокатоличка акција, *Coldiretti* и Италијански савез радничких синдиката (који је заправо био римокатолички синдикат). Одржавала је блиске везе са Ватиканом, чему је доприносила огромна доминација римокатоличанства у италијанском друштву. Била је класични прототип конфесионалне партије која искључује могућност чланства неримокатолицима и неверујућима. Алциде де Гаспери је одмах схватио да је за Италију као државу, која је после рата била дестабилизована, политички подељена и економски изнурена, Европа једина прилика за моралну рехабилитацију. Његове интернационалистичке и хришћанске идеје су биле усмерене ка наднационалој политичкој интеграцији. Политичка заједница на наднационалном нивоу би по његовом виђењу ствари, подстакла чвршћу економску интеграцију и отворила тржиште за јефтине италијанске производе и радну снагу. Он је сматрао да би Немачка требало да буде снажно интегрисана у заједничку европску обнову, а не да буде маргинализована као непријатељ. Предвидео је уједињење које ће се базирати на принципу „јединства у различитости”. Роберт Шуман је био на челу Народног републиканског покрета основаног 1944. године, који је био хришћанско-демократска партија у Француској у том периоду, док је Жак Делор био члан Француске конфедерације хришћанских радника и један од ретких декларисаних римокатолика у левичарској Социјалистичкој партији у Француској. Представници Народног републиканског покрета су сматрали да је европско уједињење веома

добро средство за решавање француско-немачких питања. Они су се залагали за европску војску и европску политичку унију, али је био важан и редослед потеза у оквиру европских интеграција. Роберт Шуман се залагао за европске интеграције, али је захтевао да се политичка и економска унија формирају пре војне, јер је сматрао да је индустрије које су неопходне за рат потребно претворити у инструменте за мир.⁹⁸ Међу идејним творцима Европске уније у Италији и Француској преовладавао је прагматизам, јер је њихова европска политика била усмерена ка јакој економији и борби против комунизма. У том процесу су морали да воде интензивне дебате у својим државама због изражених сумњи у то време, у погледу тога на који начин би нова интегрисана Европа могла да створи трајну поделу континента, и како би стварање наднационалних институција могло да угрози националне државе. Њихове европске идеје су биле нешто много више од простог збира национално оријентисаних циљева и антикомунизма, јер су биле укорењене у уверењу да Западна Европа дели заједничке хришћанске вредности и да је такве вредности потребно заштитити и јачати. Такве идеје о будућности Европе су окупиле политичке лидере различитих држава који су делили сличне вредности. Контакти који су се између њих развили базирали су се на међусобном поверењу и пријатељству, и створили су добру основу за даљи развој блиске сарадње ради остварења заједничких циљева.

На основу њихових живота и политичких каријера може се закључити да је реч о истински дубоко религиозним римокатолицима, чије су идеје увек биле усмерене ка остварењу истински праведног, хришћанског поретка. Оснивачи европских заједница су желели заједницу народа која би била утемељена на хришћанским вредностима. Римокатоличка црква је Роберта Шумана и Алциде де Гасперија прогласила Божјим слугама, а покренут је поступак њихове беатификације, што је први корак који би могао довести и до канонизације. Они су сахрањени у римокатоличким катедралама, уз највише државне почести. Роберт Шуман је сахрањен у катедрали Светог Квентина у близини Меца, а процес беатификације је покренут 1988. године, док је Алциде де Гаспери сахрањен у

⁹⁸ European Integration, A way forward?, Conference of European Churches, 2009, стр. 19

базилици Светог Лоренца у Риму, а процес беатификације је покренут 1993. године.⁹⁹

Из тога се може закључити да су у западном делу Европе, након Другог светског рата, партије хришћанско-демократске оријентације биле посвећене политичкој, економској и културној обнови Европе. То се може рећи и за Римокатоличку цркву, као и њене институције и тела. Римокатолици су водили дебату о европском јединству, римокатолички политички лидери су радили на изградњи нове Европе, а Ватикан и националне римокатоличке организације су промовисали ту идеју. На крају су за то гласале углавном римокатоличке хришћанске демократске партије и њихови чланови. Њихова замисао је била Европа као заједница заснована на заједничким принципима који би ујединили људе у федералној држави. Таква позиција и ставови у овом периоду нису изненађење, имајући у виду да је у источном делу Европе Совјетски савез на све начине доприносио маргинализацији цркава и верских заједница и религије уопште. То се огледало у процесуирању и затварању појединих верских лидера, као и забрани рада појединих верских покрета. Против оваквог приступа и деловања најзначајније противљење је исказивала управо Римокатоличка црква. Она је осуђивала италијански фашизам¹⁰⁰, затим нацизам као расистички¹⁰¹, и комунизам као нехуман и атеистички¹⁰². Тоталитарне идеологије су биле у супротности са римокатоличком доктрином државе засноване на улози посредничких тела и принципу супсидијарности.¹⁰³ Принцип супсидијарности штити лица од злоупотреба виших друштвених инстанци, а њих подстиче да помогну појединцима и посредним телима да обаве своје задатке.¹⁰⁴ Римокатоличка црква је посебно наглашавала овај принцип, који је и данас један од водећих принципа у смислу

⁹⁹ Wisniewski Gerhard, *The Bilderbergers, Puppet-masters of power?*, Clairview, 2014, стр. 99

¹⁰⁰ *Non Abbiamo Bisogno*, енциклика папе Пија XI од 29. јуна 1931. године

¹⁰¹ *Mit Brennender Sorge*, енциклика папе Пија XI од 14. марта 1937. године

¹⁰² *Divini Redemptoris*, енциклика папе Пија XI од 19. марта 1937. године

¹⁰³ *Quadragesimo Anno*, енциклика папе Пија XI од 15. маја 1931. године

¹⁰⁴ *Основе социјалног учења Римокатоличке цркве*, Фондација Конрад Аденауер, Београдска надбискупија, Београд, 2006, стр. 97

европске интеграције.¹⁰⁵ Она је идеју уједињене, федералне Европе прокламовала одмах након завршетка рата.

Папа Пије XII, који је на трону био од 1939.-1958. године, директно се залагао за такав концепт подржавајући Черчилову идеју Уједињених Европских Држава. Он је био отворени противник комунизма и није бирао средства у борби против истог. Позивао је на директну акцију, сматрајући да би сви политички, друштвени и интелектуални чиниоци требало да учествују у обнови Италије и континента. Сматрао је да је потребно да се конкретни проблеми узму у обзир и да се теоријски приступ примени на решавање конкретних проблема. Истовремено, „духовне вредности и доктринарна уверења би требало да буду садржани у политичким одлукама и активностима свих римокатолика који у првом реду учествују у креирању политике”. Заправо, духовна и политичка димензија требало је да постану две стране једне исте медаље. Међутим, такве идеје о европском јединству су се постепено развијале у неколико фаза, јер идеје о Европи и демократији нису од почетка биле прихваћене од стране римокатоличке доктрине.

Наиме, у 19. веку пројекти континенталног уједињења су изазивали одбојност код многих римокатолика, због њиховог либералног и националистичког утемељења које је означавало борбу за колективну еманципацију од црквеног ауторитета.¹⁰⁶ Идеје о Уједињеним Европским Државама и европском федерализму имале су јак антиримокатолички тоналитет и биле су отворено „кантовске”.¹⁰⁷ Међутим, то се променило када је идеја о европској политичкој унији разрађена у римокатоличким круговима размишљања из развијеног концепта носталгије за хришћанством, који се појавио у понтификалним говорима. Појам хришћанства је био популаран међу римокатоличким ауторима у 30-им годинама прошлог века. Најчешће је повезиван са идејом о „западу” и европском историјом која се темељи

¹⁰⁵ Бискуп Стрес Антон, *Римокатоличка црква и европско поновно уједињење*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 39

¹⁰⁶ Chenaux Philippe, *De la chrétienté à l'Europe: Les catholiques et l'idée européenne au XXe siècle*, Tours, CLD, 2007, стр. 24.-28.

¹⁰⁷ Castillo Monique, Leroy Gérard, *L'Europe de Kant*, Paris, Privat, 2001, стр. 125.

на хришћанству и хришћанској култури. Папа Пије XII је такве идеје само прихватио и промовисао. Он је изнео своју мисао о Европи са „изузетним заједничким наслеђем”, на којој је базирао своје прво европско обраћање у којем је иницирано проглашавање Светог Бенедикта за свеца заштитника Европе.¹⁰⁸

За време Хладног рата између Совјетског Савеза и Сједињених Америчких Држава, Римокатоличка црква је имала активну улогу у међународној политици. Папа Пије XII је у новембру 1948. године примио учеснике Конгреса европских федералиста, истакавши потребу да народи оставе своју некадашњу величину и да остваре јединство вишег политичког и економског савеза. У свом говору од 13. јуна 1957. године посвећеном Конгресу Европе у Риму¹⁰⁹, папа Пије XII је поздравио сарадњу између организација и политичких чинилаца у циљу бржег стварања европског јединства. То се пре свих односило на стварање Уније Западне Европе, јер је сматрао да још увек није било време за уједињавање на наднационалном нивоу. Поздравио је потписивање Римских уговора, који би у почетку били усмерени ка материјалном добитку, али који би се касније проширили на јачање духовних и моралних вредности. Као први циљ је подвукао „неопходност ратификације ових споразума од стране националних скупштина држава чланица, док је као други корак било предвиђено испитивање средстава за враћање овлашћења извршне власти постојећих заједница, како би се на крају дошло до неке идеје устава вођене политичким јединством”. Подвукао је да је јасно да постоји „реална потреба за унијом која мора бити изграђена на стабилним основама које се темеље на хришћанству”. Папа Пије XII је предлагао уједињавање европског континента у облику паневропске конфедерације држава, чија би се политичка организација базирала на моделу уставног уређења Швајцарске.¹¹⁰ Он је критиковао Европу због напуштања Христовог учења, чији главни протагониста је Света столица. Папа Пије XII је говорио о „вакуму који је настао у идејама, а који

¹⁰⁸ *Fulgens Radiatur*, 21. март 1947. године

¹⁰⁹ *Discorso di Sua Santità Pio PP. XII, Ai partecipanti al Congresso D'Europa*, 13. јун 1957. године

¹¹⁰ Delong Marek, *The approach of pope John Paul II to European integration*, Politics and Society, број 8, 2011, стр. 46

се шири у појединим европским земљама” и истовремено је подсетио на улогу Цркве у историји Европе, указујући на значај прошлости хришћанске Европе, као и на цивилизацијске користи од јединства између хришћанства и Европе. Папа Пије XII је позитивно реаговао када су формиране прве европске институције. Он је 4. новембра 1957. године пред представницима Европске заједнице за угљ и челик изразио задовољство због конституисања европске институције, која представља различите европске државе.¹¹¹ За тај догађај је изразио сигурност да ће створити „већи јавни интерес због јединства које превазилази интересе једне нације”. Истакао је позитивне ефекте због повећања производње угља и челика, смањивања цена због укидања царинских баријера и рестриктивних мера, као и слободног кретања радне снаге. Витална економска потреба „обавезује модерне државе мањег утицаја и снаге да формирају блиске савезе уколико желе да наставе научне, индустријске и трговинске активности које утичу на њихов просперитет, истинску слободу и културни развој”. Читав низ разлога „позива народе Европе на федерализацију на ефикасан начин”. Даље је подвукао да је једна од предности Европске заједнице за угљ и челик то што је доказала своју корисност опипљивим резултатима. Већа стабилност цена је створила код купаца и продаваца „навику трговања у оквиру целокупног тржишта, а клима тако створеног поверења даје наду да ће споразум бити проширен и укључивати шире области”. Он је похвалио побољшане услове за раднике и могућност њиховог слободног кретања из једне државе у другу. Због тога је изразио „радост за све који размишљају о духовним и материјалним користима, до којих долази због удруживања богате баштине Европе, која обухвата посебно интелектуалне и моралне вредности”. Сматрао је да „улазак у већу заједницу увек подразумева жртву, али је неопходно хитно разумети да она има неизбежан и на крају користан карактер”. На крају је папа Пије XII изразио уверење да су државе Европе, које су у складу са договореним принципом пренеле део свог суверенитета на „наднационални организам”, започеле за њих и за Европу „нови живот у свим областима, што представља не само економско и културно обогаћивање, већ и духовно и верско”.

¹¹¹ *Discorso di Sua Santità Pio PP. XII ai Parlamentari componenti L'Assemblea della Comunità Europea del carbone e dell'acciaio* – C.E.C.A., 4. новембар 1957. године

У складу са овим принципима се руководила Римокатоличка црква и са наредним папом, Јованом XXIII, који је на трону био од 1958.-1963. године. Он је дао подршку интеграционом процесу и истакао „неопходност поштовања хришћанских вредности”, нагласивши хришћанске корене европске цивилизације. Подржавао је европски пројекат уједињења и своју борбу за мир узимајући у обзир погубност нуклеарних претњи. У том смислу, себе је више сматрао мирним посредником између истока и запада, него природним савезником Сједињених Америчких Држава и Западне Европе. Он је представио и заступао политику која је укључивала дијалог са комунистичким режимима, у директној комуникацији са источноевропским државама. Његово мишљење је било да би нови сукоби могли да штете човечанству и одведу свет у хаос и ново пропадање. Он је понудивши своје посредовање између две највеће силе тог доба, током кубанске кризе 1962. године, наставио промовисање мирољубиве политике Ватикана, која је утицала на то да се спречи избијање нуклеарног сукоба између два блока. Римокатоличка црква се у овом периоду није сврставала ни на једну страну и дистанцирала се од идеологија оба блока повлачећи обазриве потезе у међународним односима. Такву политику је следио и следећи папа, папа Павле VI.

За разлику од свог претходника, Јован XXIII није покушавао да одреди политички облик уређења уједињене Европе. У својој Енциклици од 15. маја 1961. године¹¹², посвећеној хришћанству и друштвеном напретку, папа Јован XXIII је истакао да је „приватна својина природно право које држава не сме угрожавати”. Овакав концепт се директно супротстављао економском концепту који је промовисан у комунистичким државама тзв. „Источног блока”, и у потпуности је био у складу са принципима на којима су се темељиле европске заједнице. Он је истицао „суштинску супротност између комунизма и хришћанства”, као и да се „ниједан римокатолик не може слагати чак ни са умереним социјализмом”. Оно што је најзначајније у овој Енциклици је да папа прокламује принцип

¹¹² *Litterae Encyclicae Mater et Magistra, de rerum socialium processibus ad Christiana praecepta componendis*, 15. мај 1961. године

супсидијарности у случајевима када се државна својина увећава у интересу општег добра. Наиме, овај принцип подразумева да се државна својина не може увећавати на штету приватне својине, односно да се имовина државних и других органа јавног права не сме увећавати изван граница правилног схватања концепта општег добра. Чак и тада мора постојати мера заштите, како приватна својина не би била угрожена. Принцип супсидијарности је касније преузет од стране Европске економске заједнице у Јединственом европског акту из 1987. године, и прокламован у Преамбули и члану 5. Уговора из Мастрихта из 1992. године. У оквиру Европске уније принцип супсидијарности подразумева да, у областима које не спадају у њену искључиву надлежност, Европска унија предузима радње само ако, и у оној мери, у којој државе чланице не могу на задовољавајући начин постићи циљеве предложене мере.

Папа Павле VI, који је на трону био од 1963.-1978. године, за разлику од папе Пија XII, истицао је да Римокатоличка црква није компетентна да се упушта у техничка питања европског уједињења. Такав став се пре свега односио на питања о томе да ли ће интеграција водити ка оснивању федерације или конфедерације, какве ће бити правне и политичке структуре, какву ће улогу имати Европски парламент, итд. Он је сматрао да таква питања нису нешто чиме би Црква требало да се бави, већ да ли је европска интеграција пожељна, корисна и потребна. И он је дао своју подршку идеји уједињења европских народа. Ипак, из наступања папе Павла VI може се уочити промена односа Римокатоличке цркве према процесу европског уједињења. Наиме, Римокатоличка црква у том тренутку не жели више да се бави питањима која се тичу какве ће природе бити европска интеграција, али се и даље сматра компетентном и одговорном за „саму идеју зближавања, повезивања и интегрисања, у служби мира, слободе и сарадње народа и појединаца”. Папа Павле VI је током своје посете опатији у Монте Касину 24. октобра 1964. године, наставио са свечаним проглашењем Светог Бенедикта за заштитника Европе. Он је у свом обраћању генералној скупштини Института европских студија 29. априла 1967. године, објаснио интересовање духовне заједнице за политичке и економске организације у Европи. Према његовом

излагању, „толико културних, моралних и верских вредности је укључено у идеју Европе која представља духовну баштину у очима Цркве, а равнотежа читавог континента је важна за цело друштво како би оно исправно функционисало уз мир у свету, тако да је логично да Црква не може бити незаинтересована за добробит човечанства”. Папа Павле VI је наставио да осуђује нуклеарни и неселективни рат, као и трку у наоружању, а залагао се и за ефективно смањење оружја.

Касније деловање Римокатоличке цркве у правцу подржавања интеграције Европе и жестоког отпора и критике комунизма, интензивирани су за време папе Јована Павла II, који је на трону био од 1978.-2005. године. Кардинал Агостино Казарола био је творац новог курса Римокатоличке цркве. Њега је 1979. године, папа Јован Павле II именован за државног секретара. Све је почело када је 16. октобра 1978. године за новог папу био изабран краковски надбискуп Карол Војтила. Он је под именом папа Јован Павле II, постао први неиталијански папа после 455 година. Нови курс је подразумевао знатно оштрију политику Римокатоличке цркве против комунизма, јер се нови папа није слагао са претходно установљеном компромисном политиком својих претходника. Имајући у виду његово порекло ватреног пољског патриоте, папа Јован Павле II је био дубоко опредељени антикомуниста. У оквиру својих приоритета прокламовао је политику Ватикана која је била усмерена на рушење комунистичких режима, јер је сматрао да они удаљавају људе од вере и цркве промовишући атеизам. Због тога је имао за циљ да прошири дипломатске и политичке везе Ватикана, како у традиционално већински римокатоличким државама, тако и у Сједињеним Америчким Државама. Како би то постигао, папа Јован Павле II је у оквиру својих посета успостављао и промовисао дијалог са представницима других вероисповести, протестантским државама Северне Европе и Израелом. Политика које су водиле Сједињене Америчке Државе, у том смислу је све више била блиска ставовима Римокатоличке цркве. У складу са овим правцем, Ватикан је 1983. године успоставио дипломатске односе са Сједињеним Америчким Државама. Тиме је означен крај политике несврставања, а увод у то био је сусрет који се десио 27. јуна 1982. године између тадашњег председника Сједињених Америчких Држава Роналда Регана и папе

Јована Павла II. Тада је у Римокатоличкој цркви препозната утицајна наднационална институција, са којом у сарадњи су Сједињене Америчке Државе могле да пружају помоћ дисидентима у државама Источне Европе. Папа Јован Павле II је имао великог удела у слому комунизма у овим државама.

Папа Јован Павле II је 1980. године подржао концепт „Европа од Атлантика до Урала”, који је прокламовао француски председник Шарл Де Гол. Папа Јован Павле II је имао далеко највише обраћања од свих папа на тему европског уједињења (збирка изјава¹¹³ од 1978.-1999. године). У свом првом обраћању представницима Европског парламента који су га посетили 5. априла 1979. године, он је нагласио да „оне институције које се у Европи крећу ка јединству, као и други међународни и национални субјекти, морају увек бити у служби човека, а не обрнуто”. Институције Заједнице „и даље су важни инструменти који врше плодно рад само уколико су ставили на централно место решавање проблема човека”. Папа је истакао да „институције саме по себи неће чинити Европу, већ људи”. У том смислу, он је истакао да „уједињени партнери на западу, не би требало да забораве да они не чине целу Европу сами”. Био је први папа који је посетио европске институције 20. маја 1985. године. Он је том приликом указао на рад његових претходника и њега на изградњи Европске заједнице после Другог светског рата, као и на то да у циљу изградње свог јединства, Европљани морају да поново постигну већу повезаност. Истицао је да „велики пројекат може да оствари свој циљ само са доприносом сваког појединца у служби заједнице”, као и да „на континенту где постоје културне разлике, спремност саговорника из једне или друге регије да се међусобно саслушају представља драгоцену благо”. Он је изразио искрену жељу да препозна позитивна достигнућа европских институција, закључивши да „поучени сопственом историјом, хришћанство може рећи свету да се поделе могу превазићи и да се ране могу излечити, под условом да је свет инспирисан љубављу и да не гаси наду”. Папа Јован Павле II је био први папа који је одржао говор у Европском парламенту 11. октобра 1988. године. Том приликом је истакао да та институција сада представља центар европских интеграција и

¹¹³ Ioannes Paulus Papa, *Profezia per l'Europa*, Cassale Monferrato: Piemme, 1999.

ужива већи углед и ауторитет, јер се њени представници бирају на непосредним изборима од стране грађана Европе. Поновио је подршку коју Света столица од краја Другог светског рата пружа развоју Европе. Указао је на то да ће „Јединствени европски акт убрзати процес европских интеграција, а заједничка политичка структура као производ слободне воље европских грађана, не угрожавајући идентитет народа у Заједници, биће у стању да гарантује више права, посебно културних у свим њеним регионима”. Даље је наставио да „уједињени европски народи неће прихватити доминацију једног народа или културе над другима, већ ће подржати једнако право свих да се међусобно обогате својим разликама”. Папа Јован Павле II је изнео и став да ће „Европа представљати слободно удруживање свих њених народа и обједињавање у многим богатствима своје различитости, као и да ће други народи сигурно моћи да се придруже онима који су овде сада представљени”. На крају свог обраћања у Европском парламенту указао је на три области у којима би „интегрисана Европа сутрашњице, отворена за источни део континента и великодушна према другој хемисфери, требало да узме учешће као светионик у светској цивилизацији“. То су „помирење људи са стварањем уз бригу за очување интегритета природе, флоре и фауне, ваздуха и река, њене осетљиве равнотеже, ограничених средстава и лепоте којом се хвали слава Творцу”. Затим, „међусобно помирење људи, прихватање различитих културних традиција и школа мишљења, пријем странаца и избеглица, отвореност за духовним богатствима народа са других континената”. И најзад, „помирење људи са собом самима, у раду на исправљању комплетне слике људи и света у додиру са културама сумње и дехуманизације, слике у којој наука, технолошка способност и уметност не искључују, већ представљају изазов вери у Бога”. Оно што је битно истаћи је да је папа Јован Павле II у свом обраћању у Европском парламенту, нагласио да „није за било који облик конфесионалне државе, већ да признаје исправност демократских режима који се базирају на суверенитету народа и ограничавању власти”. Из оваквог мишљења се може закључити да се папа залагао за принцип лаицитета у политици, који се заснива на политичкој аутономији и владавини права. Римокатоличка црква поштује демократски систем, уколико он обезбеђује учешће грађана у доношењу политичких избора, гарантује

онима којима се влада могућност да бирају и држе одговорнима оне који владају, као и да их замене мирним путем када је то потребно.¹¹⁴ Такво становиште је било у супротности са комунистичким уређењима, где се формирала уска владајућа група, која је узурпирала власт државе за појединачне интересе или идеолошке циљеве. Због тога се папа Јован Павле II залагао за реинтеграцију нација из Источне Европе, као природних и јединствених заједница неопходних за интеграцију Европе. Он је очекивао да ће подсећајући хришћане у Источној Европи о њиховој заједничкој цивилизацији са онима у Западној Европи, њих симболично одвојити од комунистичких режима.

Он је отворено подржавао независни синдикат „Солидарност” и Леха Валенсу у Пољској који је својим деловањем започео сламање комунизма у овој земљи. Својим деловањем у оквиру Римокатоличке цркве је такође допринео спровођењу овакве политике, јер је повећао број кардинала из некадашњих комунистичких земаља. Значајан допринос је било успостављање добрих контаката са тадашњим совјетским лидером Михаилом Горбачовим. Непосредно пре и након пада Берлинског зида, успостављени су дипломатски односи Ватикана са социјалистичким земљама: Пољском и Совјетским Савезом 1989. године, Мађарском, Чехословачком, Румунијом и Бугарском 1990. године и Албанијом 1991. године. Предвиђања папе Јована Павла II о краху комунизма су се тиме остварила. Наследник папе Јована Павла II, папа Бенедикт XVI, односно у то време кардинал Рацингер је 1984. године осудио комунизам означивши Совјетски савез и његове сателите као „срамоту нашег времена”, а тај период као „обману”.

Док је још био пољски кардинал под именом Карол Војтила, папе Јована Павла II је заступао учење према којем су границе Европе много шире од оних које су утврђене на мапама Старог континента 70-их година¹¹⁵. Он је разликовао две врсте европејства, источно и западно, чија подела је проузрокована појавом два супротстављена центра хришћанства, Константинопоља и Рима. Папа Јован Павле

¹¹⁴ *Centesimus Annus*, 1. мај 1991. године

¹¹⁵ Kłoczkowski J, *Nasza Europa Środkowo-Wschodnia*, „Znak”, 1990, стр. 9

II је био ватрени заговорник реализације идеје европског јединства, али је за разлику од својих претходника сматрао да тај процес не би могао бити остварен без укључивања свих држава Европе, нарочито оних источних и словенских. У том правцу је ишло и проглашење св. Тирила и Методија за свеце заштитнике Европе, што је представљало јасну поруку словенским народима.¹¹⁶ Наведена интеграција, по његовом мишљењу, представљала би остварење историјске правде, односно пријем држава совјетског блока које су напуштене од Запада, иза гвоздене завесе.¹¹⁷ Као и његови претходници, сматрао је да би европско уједињење морало да се темељи на хришћанским вредностима, које су битан елемент европског историјског наслеђа. Међутим, он је много јаче истицао значај корена источног и западног хришћанства, као и то да би европеизација у културним аспектима била испуњена стварањем европске духовне заједнице.¹¹⁸ Папа Јован Павле II је заправо охрабривао хришћане да учествују у процесу интеграције Европе и наглашавао да Римокатоличка црква није против интеграције, под условом да се она не заснива само на економским претпоставкама, већ и на духовним. У том смислу, уједињење би подразумевало не само економску, већ и тзв. „духовну унију”.

Наведени позитивни ставови у правцу европског уједињења у оквиру Европске уније, иако доминантно преовлађујући, нису били једини у оквиру Римокатоличке цркве. Требало би такође узети у обзир, да Римокатоличка црква не гледа увек благонаклоно на Европу као на континент који губи хришћанску веру или се претвара у секуларно и потрошачко друштво.¹¹⁹ Исто се односи и на питања која се односе на абортус, контрацепцију, истополне бракове и легализацију еутаназије. Римокатоличка црква је увек истицала да процес уједињења Европе не би смео да се базира искључиво на економским и материјалним принципима. Управо због тога је разумљиво када Римокатоличка црква реагује на било који

¹¹⁶ *Egregiae virtutis*, 31. децембар 1980. године и *Slavorum Apostoli*, 2. јул 1985. године

¹¹⁷ Delong Marek, *The approach of pope John Paul II to European integration*, Politics and Society, број 8, 2011, стр. 49

¹¹⁸ Drzonek Maciej, *Między integracją a europeizacją. Kościół katolicki w Polsce wobec Unii Europejskiej w latach 1997–2003*, Kraków, 2006, стр. 33

¹¹⁹ Рацингер Јозеф, *Европа: наслеђе које укључује одговорност хришћана*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 141

покушај одређених антицрквених кругова у правцу стављања цркава и верских заједница на маргине тог процеса. Међутим, иако је Римокатоличка црква критиковала одређене аспекте европске интеграције, она је ипак подржавала тај процес и такав став се није мењао од самог почетка европског уједињења.

Ставови протестантских цркава

Имајући у виду да је Римокатоличка црква имала значајан утицај на оснивање европских заједница, односно касније Европске уније, као и да је активно учествовала у процесу европског уједињења, супротно томе протестантске цркве су имале одређене резерве према овом процесу. Њихова улога у промоцији и обликовању европске интеграције у почетку је била релативно слаба и спорадична. Заправо, није случајно што су у раним 50-им годинама прошлог века, протестанти и социјалдемократе често гледали на европску интеграцију као на „римокатоличку заверу конзервативаца, тј. идеолошки искварени покушај да се оживи црквена политика подржана од стране великог бизниса и оркестрирана из Ватикана”¹²⁰. О томе говори и то што су раније, протестантске цркве прослављале своје ослобођење од папске доминације и поновно откривање изворног Јеванђеља.¹²¹ Може се закључити да такви ставови, односно верска неслагања, проистичу из основних разлика у конфесионалној култури. Наиме, Римокатоличка црква заправо никада није прихватила принцип суверенитета нације-државе и право самоопредељења, који су дефинисани Вестфалским миром из 1648. године, а којим су протестантске државе Холандија и Швајцарска стекле независност. Вестфалски мир је „секуларизовао међународне односе подривањем религије као основе легитимитета”.¹²² Вестфалски систем међународних односа је подразумевао принципе по којима су државе једини легитимни актери у међународном систему, које не могу да траже промену односа између религије и политике у другим државама, а верске власти легитимно врше само неколико домаћих функција и још мање транснационалних, док су верска (црква) и политичка моћ (држава) одвојене.¹²³ За протестанте на северу (укључујући и многе у Холандији и

¹²⁰ Katzenstein Peter, *Multiple modernities as limits to secular Europeanization?*, *Religion in an Expanding Europe*, Cambridge University Press, 2006, стр. 17

¹²¹ Паненберг Волфхарт, *Цркве и стварање европског јединства*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 264

¹²² Teschke Benno, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso, London, 2003.

¹²³ Haynes Jeffrey, *An Introduction to International Relations and Religion*, Pearson Longman, Harlow, Essex, 2007, стр. 32

Немачкој), овај принцип је означаван као заштитник националне слободе, а њихове специфичне вероисповести постале су централни аспект националног идентитета. Поред овог принципа, „вестфалски принцип” немешања једне државе у унутрашња питања друге државе, значајно је утицао на скептични став протестантских држава у вези са европском интеграцијом, због лоших историјских искустава. Због тога је од стране протестантских цркава и држава константно долазило до опирања предавању суверенитета некој наднационалној организацији. Протестанти су одбацивали идеју политичке интеграције у корист Европе која се лабаво повезује кроз међувладине организације. Протестантска визија Европе се базирала на вредности конфесионалне културе која је истицала индивидуализам и посматрала суверену државу као најбољи гарант за слободу. Ово се пре свега односило на Велику Британију и државе Северне Европе. Исланд, Норвешка и Швајцарска се никада нису придружиле Европској унији, док су Данска, Шведска и Финска то учиниле тек знатно касније. Велика Британија се увек држала даље од неког ближег уједињења и није одмах приступила заједници све док су то њени економски и стратешки интереси дозвољавали. Англиканска црква у Великој Британији, која је специфична, може бити сврстана у протестантске конфесије у овом смислу. Иако англиканци себе дефинишу као „реформисану римокатоличку традицију”, њихово јединство са протестантима је доказано и кроз Порво заједницу. Ову заједницу чини 15 англиканских и лутеранских цркава у Великој Британији и Ирској, Данској, Естонији, Финској, Исланду, Литванији, Норвешкој, Португалу, Шпанији, Шведској и Летонији. Порво заједница, која садржи назив места у Финској и која је име добила по извештају који је садржао закључке теолошких разговора званичних представника четири англиканске и осам нордијских и балтичких цркава од 1989.-1992. године, има за циљ да цркве укључи у нове и ближе односе ради већег јединства и ефикасније мисије.

Може се рећи да је евроскептицизам у својој најранијој фази долазио управо од протестантских цркава. Протестантске цркве, без обзира на то да ли су биле лутеранске или англиканске, показивале су веома мало ентузијазма за европску интеграцију у годинама непосредно након Другог светског рата. Многе су остале

блиско повезане са својим државним режимима и биле су веома сумњичаве у погледу нечега што су посматрале као „римокатолички пројекат”. Овакви ставови су се мало променили након Другог ватиканског сабора, који је трајао од 1962.-1965. године, и на којем је дошло до значајних одлука које су променили Римокатоличку цркву. Један од битних докумената са тог сабора је и Декрет о екуменизму¹²⁴, у којем се важно место даје признавању вредности православне и протестантске цркве и подстицању међуверског дијалога. Такође, овај сабор је изгледа са закашњењем, означио афирмисање посвећености универзалним људским правима, којем се папство стално супротстављало још од периода Француске револуције, јер је Римокатоличка црква постала активна у промовисању људских права, демократије и смањења сиромаштва широм света.¹²⁵

Независно од тога, на одређену промену става је утицала и чињеница да су протестантске цркве препознале значај европских интеграција, као шансу за помирење и мир на континенту. У исто време, нови изазови су се појавили 60-их година прошлог века у погледу стварања заједничког тржишта и успостављања политике европских заједница у одређеним значајним политичким сферама. На сличан начин су протестантске цркве препознале своју шансу да се изборе за посебну улогу у процесу европске интеграције. Став протестантских цркава је од самог старта био да тржиште мора служити људима, а не на други начин, што се поклапало са тадашњим развојем ситуације у Европи. У том правцу се кретало и међусобно повезивање протестантских цркава. Лојенбершким уговором¹²⁶ између цркава реформације у Европи од 16. марта 1973. године, дошло је до стварања црквене заједнице између лутеранских, реформатских и многих других протестантских цркава. Пре свега оне су се сложиле око заједничког разумевања Јеванђеља. Суочене са разликама у теолошкој мисли и у црквеној пракси, оне су у овом уговору констатовале да „због тих разлика нису биле у могућности да избегну поделе, упркос бројним заједничким стварима”. У том уговору, протестантске

¹²⁴ Decree on ecumenism, *Unitatis redintegratio*

¹²⁵ Shani Giorgio, *Transnational religious actors and international relations*, Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge, 2009, стр. 313, 315

¹²⁶ Leuenberg Agreement, Community of Protestant Churches in Europe, 16 March 1973

цркве су указале да се „њихов однос променио од времена реформације” и изразиле су наду да ће „црквена заједница обезбедити нови подстицај за сусрет и сарадњу са црквама других конфесија”. То је био само нови почетак уједињавања различитих протестантских цркава у Европи, које су на темељу Лојенбершког уговора оствариле и унапредиле сарадњу са европским институцијама. Међутим, ставови појединих протестантских цркава у Великој Британији, нордијским земљама и Холандији, остали су чврсто утемељени у противљењу довођења у питање суверенитета и његовог преношења наднационалним институцијама. Оне и даље изражавају бојазан да би верске слободе на тај начин могле бити угрожене, а такав став темеље на већ истакнутим антиримокатоличким предрасудама.

Протестанте у Европи у највећем броју представљају традиционалне лутеранске и реформске цркве (калвинисти), затим све већи број слободних цркава, као и англиканске цркве. Лутеранске цркве имају либералније ставове од других протестантских деноминација. Оне су често равнодушне према либералним трендовима унутар Европске уније који су критиковани од стране конзервативних цркава (нпр. у погледу легализације истополних бракова или абортуса).¹²⁷ Самим тим лутеранске цркве не сматрају главним ова питања у процесу развоја Европске уније, већ питања која се односе на одбрану верских мањина или на спречавање сукоба. Са друге стране, поједине слободне цркве и даље гаје одређене сумње према Европској унији и њеним институцијама, за које сматрају да су под утицајем Римокатоличке цркве.¹²⁸ Према томе, протестантске цркве нису успеле да постигну сагласност о одређеном броју важних питања у оквиру европских интеграција, што је последица неслагања њихових либералних и конзервативних фракција. Имајући у виду да су Лојенбершким уговором достигле значајан степен црквеног јединства, то ипак не значи да је јединство остварено и у погледу одређених важних питања која се односе на Европску унију. За већину традиционалних протестантских цркава политика Европске уније не представља најважније питање, посебно што

¹²⁷ Mudrov A. Sergei, *Religion and the European Union: Attitudes of Catholic and Protestant Churches toward European Integration*, Journal of Church and State, Vol 57 no 3, Oxford University Press, 2014, стр. 515

¹²⁸ Исто, стр. 519

оне немају неслагање са њеним развојем, чак је у извесном смислу подржавају. Код слободних цркава негативни ставови према Европској унији, који се базирају на томе да је реч о „римокатоличкој организацији” или „организацији са чисто антихришћанским циљевима”, јасно доказују њихову резервисаност у правцу ближе сарадње са европским институцијама. Према томе, код протестантских цркава ставови о Европској унији се мењају или варирају, у зависности од разлика у теолошким доктринама ових деноминација. На Европску унију се гледа као на организацију која пропагира и спроводи либералну праксу, па је што је више одређено учење неке протестантске цркве конзервативније, то је став према Европској унији скептичнији.¹²⁹

¹²⁹ Исто, стр. 521

Ставови православних цркава

Православне цркве су највише заступљене у источном делу Европе, на простору некадашње Византије, са својим центром Васељенском патријаршијом у Цариграду. Оне заправо представљају тзв. источно хришћанство, које се темељи на хеленистичкој култури и наслеђу античке Грчке. Након пропасти Византије, дуго времена су биле маргинализоване и сузбијане у државама под владавином Отоманске империје. Након Другог светског рата репресија се спроводила од стране комунистичких режима (са изузетком Грчке, као и Кипра који је до 1959. године био британска колонија), због чега је дошло до развоја блиског односа између (православне) цркве и нације у овим државама. Управо због тога, православне цркве након Другог светског рата дуго нису биле у могућности да износе своје ставове и активно учествују у процесу европског уједињења, који је као идеја потекла из Западне Европе управо подразумевао негативан став према комунистичком уређењу.

Током своје историје, православне цркве су играле значајну улогу у областима образовања и културе, и биле су чувари националних и верских вредности. На истоку се развијао аутокефални црквени систем, који се сматра основом за несаломиву везу цркве и нације. Грчки национални идентитет растао је са грчком државом, која се под Отоманском империјом борила за модерну државу по узору на концепт нације-државе у Западној Европи. Исто се може рећи и за народе на Балкану, који су своју борбу за политичку независност темељили на овом концепту уз тежњу за очувањем својих верских, језичких и културних различитости. Тај развој је на Балкану успорен након успостављања комунистичког уређења у појединим државама тзв. „Источног блока“, док је у Грчкој и на Кипру дошло до стварања концепта грађана Грчке, односно Кипра који говоре грчки језик и чланови су православне цркве. Грчка држава и Грчка православна црква су управо кроз идеју европског уједињења сматрале да могу очувати свој унутрашњи друштвени поредак и гарантовати основна права и слободе својим грађанима. Грчка је одређено време (од 1981. године када је постала чланица Европске

заједнице), била једина православна држава чланица Европске заједнице и сматрала се мостом између Европске заједнице, а касније Европске уније, и православних држава у Источној Европи. Тежња ка европској интеграцији је била један од важних фактора који су омогућили Грчкој и Грчкој православној цркви да одрже своју верску посебност. Наиме, већ 1975. године грчки Устав је у свом члану 3. прописивао да је „преовлађујућа верска припадност којој припада већина грчке популације источно православље под ауторитетом Грчке православне цркве, која је уједињена у доктрини Васељенске патријаршије”. У исто време у другим државама под комунистичким режимима, у којима су православне цркве пре рата имале доминантну улогу, религија је сузбијана и оваква нормативна решења су била немогућа. Међутим, и поред благонаклоног става Грчке православне цркве према идеји европског уједињења, поједини њени кругови су, као и одређене протестантске цркве, гледали на Европску унију као на „римокатолички пројекат”, али и као на могућност губитка идентитета. У то време овакви ставови су били у мањини. Доминантно схватање је било да је улога цркве у Европи да очува јединствени хришћански идентитет Европљана и да промовише европско јединство, пре свега као духовно јединство, а не политичко-економско јединство.

Друге православне цркве су у исто време подржавале овакве и сличне ставове, који су били у супротности са комунистичким уређењем, где се држава мешала у приватну сферу људи и најгрубље кршила и сузбијала остваривање слободе мисли и вероисповести. Из наведених разлога ситуација није била наклоњена црквама и верским заједницама у појединим државама где је пре Другог светског рата доминантна била православна вероисповест. Због тога оне нису имале тако широк маневарски простор као Грчка православна црква и своје деловање су усмериле ка међуверском дијалогу и међусобном повезивању. Још почетком 20. века долази до првих организованих настојања да дође до помирења, сарадње, зближавања и јединства хришћанских цркава (екуменизма). У том смислу се наглашава равноправан дијалог између свих хришћанских конфесија, насупрот унијаћењу које је представљало прелажење из православне у римокатоличку вероисповест. У државама подељене Европе, која је била одвојена политичким,

економским и друштвеним системима, лидери цркава и верских заједница су почели заједно да размишљају о могућности дијалога и повезивања цркава и верских заједница. Њихов циљ је био да се омогући да цркве у Европи постану инструменти мира и разумевања. У том правцу долази и до оснивања првих организованих екуменских покрета.

Паралелно са овим процесом, одвијао се и процес помирења између православних цркава и Римокатоличке цркве. Ови нови токови су повезани са одлуком одговорних у црквама да ојачају сарадњу и заједнички крену ка обнављању јединства хришћанског света.¹³⁰ Први историјски сусрет између васељенског патријарха Атенагоре и папе Павла VI, одржан је у Јерусалиму 5. и 6. јануара 1964. године. Том приликом, они су разменили пољубац мира и констатовали да су дуго две цркве биле „оптерећене бременом поделе”, као и да је „време за превазилажење раздора и уклањање препрека”. Они су 7. децембра 1965. године потписали текст Заједничке римокатоличко-православне декларације¹³¹. У Декларацији се констатују проблеми у вези са поделама које су кроз векове оптерећивали две цркве. Два поглавара су изразила жаљење због увредљивих речи, примедба без темеља са обе стране, које су обележиле претходни период. Исто то су закључили за екскомуникације које су пратиле ове догађаје, као и за раскид црквеног заједништва. Они су свесни да овај „гест правде и узајамног помиловања није довољан да се окончају старе и новије разлике између Римокатоличке и Православне цркве”. Ипак, васељенски патријарх Атенагора и папа Павле VI су истакли „да ће се те разлике превазићи кроз жаљење због историјске неправде и кроз ефикасну одлучност да се дође до заједничког разумевања”. Они су у Декларацији изразили наду „да ће цео хришћански свет, а посебно Римокатоличка и Православна црква ценити овај гест, као израз искрене жеље за заједничко

¹³⁰ Митрополит Швајцарске Дамаскин, *Мисија православља у стварању уједињене Европе*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 162

¹³¹ Joint Catholic-Orthodox Declaration of His Holiness Pope Paul VI and the Ecumenical Patriarch Athenagoras I, 7 December 1965

помирење и позив за дијалог који ће довести до поновног заједничког живота у заједништву вере”.

Након пада Берлинског зида 9. новембра 1989. године, долази до значајног преокрета у државама са комунистичким уређењем. Један од разлога за то је и међународни притисак да се у овим државама побољшају услови за остваривање људских права, што је омогућило да се ојачају нормативни и институционални оквири који се односе на људска права.¹³² Према православним теолозима људских права не може бити без људских обавеза, јер би се она лако могла претворити у инструмент људског егоизма уколико би била додељена „грешницима данашњице”.¹³³ Промоција људских права утиче на поновно јачање хармонизованог односа између држава тзв. „Источног блока” и православних цркава у тим државама. Томе је допринело и поновно утемељење хришћанске онтологије у Европи.¹³⁴ У том правцу православне цркве, у складу са политикама својих држава подржавају процес европског уједињења и залажу се за чланство својих држава у Европској унији. Приближавање Европској унији сматрају неопходним уз старање о животу и сведочењу да православне цркве нису само њен органски, већ веома битан део.¹³⁵ Штавише, некадашњи патријарх Руске православне цркве Алексеј II је подржао референдум балтичких држава за улазак у Европску унију, односно жељу народа у тим државама да живе у уједињеној политичкој и економској заједници са другим грађанима Европе.¹³⁶ Такви ставови су се сматрали и гарантом остваривања и заштите слободе вероисповести. Устав Бугарске из 1991. године гарантује слободу вероисповести, али и говори о томе да

¹³² Бургентал Томас, *Међународна људска права у сажетом облику*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997, стр. 13 и 14

¹³³ Бухенау Клаус, *Хришћанство и људска права у Источној Европи. Поглед из православног угла*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009, стр. 387

¹³⁴ Епископ Игнатије (Мидић), *Православље и Европа*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 44

¹³⁵ Архиепископ Христодулос, *Реч и улога православља у Европској унији*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 174

¹³⁶ Metropolitan Kirill of Smolensk and Kaliningrad, *The Orthodox Church, State and Europe: A View from Russia*, Diplomatie No 16, 2005

ће се источно православно хришћанство сматрати традиционалном вероисповешћу у Бугарској.¹³⁷ У раним 90-им било је покушаја да се у Румунији као државна црква прогласи Румунска православна црква. Приоритет свих посткомунистичких влада у Румунији и Бугарској у том периоду, без обзира на њихове идеолошке разлике и политичке ставове био је пријем у Европску унију. Исто се може рећи и за патријарха Румунске православне цркве који ниједног тренутка није одбацивао идеју о проширењу Европске уније. Он је сматрао да би Европска унија требало да прихвати претежно православне државе као што је Румунија, као и да је она већ део Европе самим тим што је хришћанска. Тадашњи патријарх Румунске православне цркве Теоктист је изнео јасан став да су држава Румунија и њен народ „достојни уласка у Европску заједницу са својим традиционалним вредностима, веровањима и уметношћу, са својом православном културом”.¹³⁸

Да ће православне цркве имати знатно активнију улогу у односу према процесу развитка Европске уније, потврђују све израженија свеправославна сарадња црква у циљу промоције традиције и духовности Православне цркве у Европској унији, као и посета Васељенског патријарха Вартоломеја Европском парламенту у Стразбуру 19. априла 1994. године. Том приликом патријарх Вартоломеј се обратио посланицима Европског парламента речима којима је указао да је „уједињење Европе којем сте посветили своје напоре као изабрани представници воље народа задатак који нам је познат. Ми служимо традицији која укључује седамнаест векова бриге и борбе за спасење и јединство европске цивилизације. ... Јединство тражено од народа Европе може се остварити само као јединство у дељењу заједничког схватања живота, као заједнички циљ наших људских односа. ... Васељенска патријаршија и Православна црква у целини поштују етничке традиције и осећања људи. Категорички осуђујемо сваки облик фанатизма, безакоња и употребу насиља без обзира на то одакле долазе. ... Уједињена Европа не сме само понудити план јединственог економског развоја или једноставно програм колективне политичке одбране. Са стварима као што јесу,

¹³⁷ Члан 13. Устава

¹³⁸ Teoctist, *Pe treptele slujirii crestine*, Vol 9, Мисијски и библијски институт Румунске православне цркве, 1999, стр. 321

визија захтева јединствену друштвену стратегију мирне и конструктивне сарадње народа Европе. То је питање цивилизације. То је питање разумевања међуљудских односа, у којима се прихватају националне традиције других.”¹³⁹ Он је изнео и ставове у погледу проширења Европске уније, „изван граница дванаест земаља Европске уније, већина других мултинасељених нација које имају православну црквену традицију такође следе европски правац. Дозволите нам да изразимо наду да ће ови народи ускоро бити позвани да учествују у животу и институцијама уједињене Европе.” На самом крају свог излагања, Васељенски патријарх је понудио члановима Европског парламента своју пуну сарадњу на путу остваривања тог јединства речима „молимо да прихватите спремност Васељенске патријаршије да вам помогне у вашим напорима за европско уједињење, за једну Европу, која неће постојати само за себе, него за добробит читавог човечанства.” Представници свих православних цркава прихватили су овакав став васељенског патријарха на састанку одржаном на острву Патмос, 26. децембра 1995. године, истовремено осудивши сваки национални фанатизам који води поделама и мржњи међу народима.¹⁴⁰ На тај начин су само потврдили став да је улога православља у Европи да води дијалог, како критички, тако и стваралачки, са „другим духовним снагама” у Европској унији и Европи уопште.¹⁴¹

¹³⁹ His Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomeos, *Address to the Plenary of the European Parliament*, Strasbourg, European Parliament, 19 April 1994

¹⁴⁰ Митрополит Михаил (Стакос), *Допринос православља кретању ка уједињеној Европи*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 327

¹⁴¹ Митрополит Јован Зизјулас, *Сведочење и служење православне жене у уједињеној Европи*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 209

IV) Развој односа између Европске уније и цркава и верских заједница у правним тековинама Европске уније

Осим аспекта делатности институција Европске уније, од значаја за сагледавање односа између Европске уније и цркава и верских заједница су и одредбе садржане у примарним и секундарним изворима права Европске уније којима се опредељују развој и циљеве Европске уније. У примарно право спадају оснивачки уговори, њихови анекси, протоколи и декларације, општи правни принципи Европске уније, као и међународни споразуми који обухватају конвенције између држава чланица Европске уније, споразуме Европске уније са трећим државама (које нису чланице)¹⁴² и споразуме Европске уније са међународним организацијама. С обзиром на то да је ово право основ за све остале акте које доносе органи Европске уније, из анализе текстова оснивачких аката најбоље се може извући закључак о томе на који начин су били регулисани и у ком правцу су се развијали делови ових аката који се односе на цркве и верске заједнице и слободу вероисповести.

Примарно право

Оснивачки уговори

Оснивачки уговори европских заједница нису садржали конкретне одредбе о слободи вероисповести и људским правима уопште, што је и логично узимајући у обзир да су се бавили конкретним питањима која су се односила на производњу и прераспodelу угља и челика, економску заједницу и атомску енергију. Уговор о оснивању Европске заједнице за угљ и челик требало је да омогући пре свега реконструкцију економије европског континента и обезбеђивање трајног мира. Циљ уговора био је да, кроз заједничко тржиште угља и челика, допринесе

¹⁴² Више о томе у Hartley TC, *The foundations of European Union law*, Oxford University press, 2014, стр. 174-198

економској експанзији, расту запослености и порасту животног стандарда.¹⁴³ Институције Заједнице требало је да осигурају уредно снабдевање на заједничком тржишту ради осигурања једнаког приступа изворима производње, успостављања најнижих цена и побољшања услова рада. Све ово је морало бити праћено растом у међународној трговини и модернизацијом производње. Значајно је истаћи да су овим уговорима први пут основане наднационалне институције. У Преамбули Уговора којим се оснива Европска економска заједница наводи се „одлучност да се поставе темељи за ближе уједињавање народа Европе, да се уклоне баријере које деле Европу и побољшају услови за живот људи, а све у складу са принципима из Повеље Уједињених нација”. У Преамбули се истиче и „решеност да се ојача заштита мира и слободе, а позивају се и други народи Европе који деле њихове идеале да се придруже њиховим напорима”. Слобода кретања¹⁴⁴ људи која је гарантована чланом 3. овог Уговора, значајна је за шире остваривање слободе вероисповести, због лакшег повезивања представника и припадника цркава и верских заједница у државама чланицама. Међутим, иако Уговор којим се оснива Европска економска заједница не садржи одредбе које се односе на људска права, Европски суд правде је закључио да су о томе у оквиру права Заједнице, садржани одређени неписани општи правни принципи, који произилазе из више извора.¹⁴⁵

У вези са тим изворима, потребно је истаћи да су у периоду од усвајања оснивачких уговора, па до Уговора из Маастрихта усвојени и одређени документи који не спадају у примарно право Европске уније, али су значајни за област људских права и основних слобода. Они спадају у тзв. „меко право”¹⁴⁶ и представљају основе за каснији развој примарног права у овој области, па их је важно споменути. Наиме, у Заједничкој декларацији о људским правима Европског парламента, Савета и Комисије која је усвојена 5. априла 1977. године, ови органи су заједнички нагласили значај који придају заштити основних права, изведених

¹⁴³ Члан 2. Уговора о оснивању Европске заједнице за угаљ и челик

¹⁴⁴ Више о томе Fenwick Helen, Glancey Richard, *Civil liberties and human rights*, Routledge, 2013, стр. 213-236

¹⁴⁵ Shaw N. Malcolm, *International law*, Cambridge University press, 2003, стр. 344

¹⁴⁶ Више о томе Shelton Dinah, *Soft Law*, Routledge Handbook of International Law, ed. by Armstrong David, 2009, стр. 68-79

посебно из устава држава чланица и Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.¹⁴⁷ У вршењу својих овлашћења и у складу са циљевима европских заједница Европски парламент, Савет и Комисија су у Декларацији нагласили да поштују и да ће поштовати та права.¹⁴⁸ У Заједничкој декларацији против расизма и ксенофобије Европског парламента, Савета, представника држава чланица на састанку у оквиру Савета и Комисије, која је усвојена 11. јуна 1986. године, снажно се осуђују сви облици нетолеранције, непријатељства и употреба силе против лица или групе лица на основу расних, верских, културних, социјалних или националних разлика.¹⁴⁹ Потврђује се њихова одлучност да се заштити индивидуалност и достојанство сваког члана друштва и да се одбаци сваки облик сегрегације странаца.¹⁵⁰ Наглашава се важност адекватног и објективног информисања и стварања свести код свих грађана о опасности од расизма и ксенофобије, као и потреба да се осигура да сви акти или облици дискриминације буду спречени или ограничени.¹⁵¹ Антидискриминациона легислатива је установљена као део политике како би било подржано јединствено тржиште, јер су као главне препреке слободи кретања и друштвеном повезивању у јединствено европско тржиште, препознате управо дискриминација и расизам. Међутим, вероисповест није споменута све до Уговора из Амстердама.

У Преамбули Јединственог европског акта, који је усвојен 17. фебруара 1986. године и ступио на снагу 1. јула 1987. године, истакнута је „одлучност на заједничком раду у циљу промоције демократије, која се темељи на основним правима гарантованим уставима и законима држава чланица, у Конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и Европској социјалној повељи”. Такође, Јединствени европски акт упућује на Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, и посебно издваја слободу, једнакост и социјалну правду. У складу са овим правцем, његова преамбула иде корак даље и говори о уверености

¹⁴⁷ Члан 1. Заједничке декларације

¹⁴⁸ Члан 2. Заједничке декларације

¹⁴⁹ Члан 1. Заједничке декларације

¹⁵⁰ Члан 2. Заједничке декларације

¹⁵¹ Члан 5. Заједничке декларације

да „европска идеја, резултати остварени у области економске интеграције и потреба за новим достигнућима одговарају жељама демократских народа Европе, за које је Европски парламент, изабран општим правом гласа, неопходно средство изражавања”. На тај начин се први пут указује на потребу за регулисањем других области на наднационалном нивоу, поред области економије и политичке сарадње. Ово поготово ако се узме у обзир да је исказана одлучност за побољшање економске и социјалне ситуације кроз проширење заједничких политика и остваривање нових циљева. Такође, указано је на „свест о одговорности служења Европи која има за циљ, више него икада, да се говори једним гласом и да се ефикасније делује доследно и солидарно ради заштите заједничких интереса и независности”. Ово посебно како би се показали принципи демократије и усклађеност са прописима и са људским правима за које су везани. На крају овог дела Преамбуле Јединственог европског акта се указује да „заједно могу дати свој допринос очувању међународног мира и безбедности у складу са предузетим подухватом садржаним у оквиру Повеље Уједињених нација”. Оно што је посебно важно је да Јединствени европски акт предвиђа да ће европске заједнице и европска политичка сарадња имати за свој циљ да заједнички доприносе постизању конкретног напретка ка европском јединству.¹⁵²

У праву Европске заједнице тада постоје три категорије одредаба о положају појединаца. Прва категорија одредаба не иде изван традиционалног концепта обавеза међународног права и оне се односе и стварају узајамна права и обавезе међу државама чланицама, а не директно и за појединце.¹⁵³ Друга категорија одредаба се односи само на институције Заједнице, од којих се очекује да усвоје имплементирајуће мере за реализацију циљева Заједнице који су наведени у оснивачким уговорима.¹⁵⁴ На тај начин одредбе уговора се не примењују на појединце, већ ове имплементирајуће мере (секундарна легислатива). Трећа врста

¹⁵² Члан 1. Јединственог европског акта

¹⁵³ Toth A. G, *The individual and European law*, *The International and comparative law quarterly*, Vol. 24, No 4/75, 1975, стр. 661, наведено према *International law: cases and materials*, ed. by Henkin L, Pogh R, Schacter D, Smith H, West Group, 1993, стр. 379

¹⁵⁴ Исто

одредаба се односи и ствара обавезе само за државе чланице, али је Европски суд правде у својој пракси за такве одредбе оценио да имају такву природу да производе директан ефекат у правним односима између држава чланица и појединаца.¹⁵⁵ Оне се примењују директно на појединце без законских интервенција држава чланица, стварајући за њих права која се остварују у националним судовима.

¹⁵⁵ Исто

Уговор из Мастрихта

Након окончања Хладног рата постепено долази до експанзије промовисања и заштите људских права и основних слобода.¹⁵⁶ Европска унија под овим именом основана је Уговором о Европској унији из Мастрихта, који је потписан 7. фебруара 1992. године и ступио на снагу 1. новембра 1993. године. У Преамбули тог уговора истиче се одлучност да се „обележи нова фаза у процесу европских интеграција која је предузета успостављањем европских заједница”. Подсећа се на „историјски значај завршетка поделе европског континента и потребу за стварањем чврстих основа за изградњу будуће Европе”. Државе чланице су потврдиле приврженост принципима слободе, демократије и поштовања људских права и основних слобода, као и владавине права. Иако се нигде експлицитно не наводе цркве и верске заједнице, у Уговору о Европској унији наглашава се жеља да се „продуби солидарност између народа држава чланица, поштујући њихову историју, културу и традицију”. Европска унија кроз поштовање националних идентитета држава чланица, поштује и статус цркава и верских заједница у тим државама. Потврђује се решеност да се олакша слободно кретање људи, уз омогућавање безбедности и сигурности њихових народа, „успостављањем простора слободе, безбедности и правде, у складу са одредбама овог уговора”. Уговором из Мастрихта, државе чланице су међусобно успоставиле Европску унију и он означава нову фазу у процесу стварања што ближег јединства међу народима Европе, у којој се одлуке доносе што је могуће више отворено и у складу са интересима грађана.¹⁵⁷ Унија се оснива на европским заједницама, допуњена политикама и облицима сарадње успостављеним овим уговором, и њен задатак ће бити да организује, на начин који показује конзистентност и солидарност, односе између држава чланица и између њихових народа.¹⁵⁸ Унија је основана на принципима слободе, демократије, поштовања људских права и основних слобода

¹⁵⁶ Dunne T, Hanson M, *Human Rights in International Relations*, Human rights, Politics and Practice, ed. Goodhart Michael, Oxford University press, 2013, стр. 48, 49

¹⁵⁷ Члан А ст. 1. и 2. Уговора

¹⁵⁸ Члан А став 3. Уговора

и владавине права, односно принципима који су заједнички државама чланицама.¹⁵⁹ У члану Ф став 2. Уговора о Европској унији, потврђује се да ће Унија поштовати основна права како је то гарантовано Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, као и на начин на који она проистичу из уставних традиција заједничких државама чланицама, као општих начела права Заједнице. Важно је споменути да управо Европска конвенција у свом члану 9. гарантује остваривање и заштиту слободе мисли, савести и вероисповести. У ставу 3. члана Ф Уговора из Мастрихта, гарантовано је да ће Унија поштовати националне идентитете држава чланица. Може се закључити да овај члан посредно говори о томе да ће Унија поштовати статус и значајну улогу цркава и верских заједница коју оне имају у стварању и очувању идентитета у тим државама. Такође, поштовање људских права и основних слобода је прокламовано као један од циљева заједничке спољне и безбедносне политике Европске уније.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Члан Ф став 1.

¹⁶⁰ Члан J.1

Уговор из Амстердама

Како би биле реформисане институције Европске уније у циљу припреме за приступање нових чланица, потписан је Уговор из Амстердама 2. октобра 1997. године, који је ступио на снагу 1. маја 1999. године. Он предвиђа увођење члана ба. којим је предвиђено да без обзира на друге одредбе тог уговора и у границама овлашћења која јој пружа Заједница, Савет, на основу предлога Европске комисије и након консултација са Европским парламентом, може предузети одговарајуће мере у циљу борбе против дискриминације базиране на полу, расном или етничком пореклу, вероисповести или уверењу, инвалидитету, старости или сексуалној оријентацији. У овом контексту израз „може предузети одговарајуће мере у циљу борбе против дискриминације” значи да Европска унија може развити своју политику против дискриминације и имплицира да би државе чланице требало да ову област политике пренесу на наднационални ниво. Европска унија је искористила своју надлежност да усвоји прописе и програме ради борбе против дискриминације. У прописима који се баве антидискриминацијом, код запошљавања и обављања занимања¹⁶¹, успостављен је општи оквир за једнак третман у запошљавању и обављању занимања. У случају професионалних активности црква и других јавних или приватних организација које се заснивају на вери или уверењу, разлика у третману заснована на вери или уверењу лица не представља дискриминацију у којој због природе ових активности или контекста у којем се оне врше, вероисповест или уверење лица представљају прави, легитимни и оправдани захтев за занимањем.¹⁶² Самим тим, оне у складу са наведеним условима могу да запошљавају особље одређене деноминације, које мора поступати у доброј вери и бити лојално учењима те деноминације. Међутим, неке државе су омогућиле изузетке који превазилазе одредбе прописа о антидискриминацији или који су остали двосмислени (нпр. Грчка, Италија, Словачка, Република Ирска).¹⁶³ У оквиру области запошљавања, али и код

¹⁶¹ Council Directive 2000/78/EC од 27. новембра 2000. године

¹⁶² Члан 4. Директиве

¹⁶³ Bell Marc, Chopin Isabelle, Palmer Fiona, *Developing Anti-Discriminating Law in Europe, The 25 EU Member States compared*, European Commission, 2007, стр. 18

антидискриминационих одредаба прописа којима је уређена примена принципа једнаког третмана лица без обзира на расно и етничко порекло¹⁶⁴, Европска унија се углавном бавила питањем регулисања заједничког тржишта. Међутим, ови прописи су поставили основу за заштиту свих људи од дискриминације у оквиру надлежности Европске уније, између осталог, и од дискриминације по основу њиховог верског уверења. Како би употпунила свој рад у овој области, Европска унија је усвојила Акциони програм за борбу против дискриминације (2001.-2006.)¹⁶⁵. На овај начин, политика борбе против дискриминације ојачала је индивидуална права у погледу верских уверења и њиховог изражавања свих европских грађана, чак и против влада држава чланица. Поред тога, ова политика је утицала на нову област регулисања Европске уније, чиме се квалитативно шири и развија њена сфера утицаја. Програм Европске уније који се односи на људска права у овој области може се схватити као покушај усклађивања и стандардизације ставова на националном нивоу о борби против дискриминације, у циљу превазилажења разлика у националним законодавствима и без директног мешања у националне суверенитете држава чланица. То утиче и на политику заштите мањинских група које су се некада сматрале претњом, јер су нови и другачији погледи на свет тих група на неки начин утицали на оспоравање актуелног друштвеног поретка кроз оспоравање економског, политичког и друштвеног положаја већине.

Оно што је посебно важно за цркве и верске заједнице је то да је уз Уговор из Амстердама усвојена Декларација о статусу цркава и неконфесионалних организација. У њој је констатовано да „Европска унија поштује и не прејудуцира статус који, у складу са националним прописима, имају цркве и верска удружења или заједнице у државама чланицама”. Даље се наводи да Европска унија „подједнако поштује статус филозофских и неконфесионалних организација”. Из текста Декларације се јасно види да Европска унија оставља регулисање положаја цркава и верских заједница прописима држава чланица, што представља наставак

¹⁶⁴ Council Directive 2000/43/EC од 29. јуна 2000. године

¹⁶⁵ Council Decision 2000/750/EC од 27. новембра 2000. године

дотадашње праксе. Међутим, значајно је да се Европска унија први пут јасно изјаснила о овом питању. Исто тако, наведени текст Декларације је само наставак политике „јединства у различитости”, као основе европског идентитета и креирања политике. У вези са овом декларацијом Грчка је у својој декларацији подсетила на Заједничку декларацију о Светој Гори, која представља анекс Завршног акта Уговора о приступању Грчке европским заједницама. Наиме, у Заједничкој декларацији о Светој Гори се говори о томе да ће, „признајући посебан статус Светој Гори који она има у складу са чланом 105. Устава Грчке и који је оправдан искључиво на основу духовне и верске природе, Европска заједница обезбедити да се овај статус узме у обзир у примени и припреми прописа Заједнице, посебно у вези са погодностима царинских франшиза, пореским олакшицама и правом на оснивање”. Поред Декларације о статусу цркава и неконфесионалних организација, усвојен је и Протокол о заштити и добробити животиња, којим је предвиђено да ће „у формулисању и спровођењу политике пољопривреде, транспорта, унутрашњег тржишта и истраживања, државе чланице обратити посебну пажњу на добробит животиња, поштујући законодавне и управне одредбе и обичаје држава чланица, који се посебно односе на верске обреде, културне традиције и регионално наслеђе”. Може се закључити да се овим протоколом уважавају потребе појединих цркава и верских заједница које у складу са унутрашњим законодавством државе чланице приликом својих верских обреда врше ритуално жртвовање животиња. Узимајући у обзир добротворну делатност и хуманитарни рад цркава и верских заједница, значајна је и Декларација о добротворним услужним делатностима, којом се признаје важан допринос активности волонтерске службе у развоју друштвене солидарности. Охрабрена је европска димензија волонтерских организација са посебним нагласком на размени информација и искустава, као и учешће младих и старих у волонтерском раду.

Уговор из Нице

Уговор из Нице који је потписан 26. фебруара 2001. године и ступио на снагу 1. фебруара 2003. године, превасходно је имао за циљ да реформише институције Европске уније, како би она могла ефикасно да функционише са 25 држава чланица. Главне промене су се односиле на мењање састава Европске комисије и редефинисање система гласања у Савету. Уз овај уговор усвојена је Декларација о будућности Уније. У Декларацији је констатовано да је „у наредном периоду потребно решити одређена питања која се односе на то како успоставити и пратити прецизније разграничење надлежности између Европске уније и држава чланица, имајући у виду принцип супсидијарности”. Затим, изражена је потреба за поједностављивањем уговора са циљем да се они учине јаснијим и бољим за разумевање без мењања њиховог значаја, као и за прецизирањем улоге националних парламената у европској архитектури. Можда и најважније питање из Декларације за које је констатована потреба за решавањем је питање статуса Повеље о основним правима Европске уније, која је прокламована у Ници, у складу са закључцима Европског савета у Келну.

Европски савет је 3. и 4. јуна 1999. године у Келну, донео закључак према којем заузима став да би у садашњој фази развоја Европске уније, остваривање људских права на нивоу Уније требало утврдити у Повељи и на тај начин их учинити очигледнијим. У том правцу је на састанку у Тампереу 15. и 16. октобра 1999. године, Европски савет утврдио састав, начин рада и практичне припреме тела ради израде нацрта Повеље о основним правима Европске уније. Нацрт Повеље је усвојен 2. октобра 2000. године и свечано проглашен од стране Европског парламента, Савета и Европске комисије 7. децембра 2000. године у Ници. Међутим, у исто време је одлучено да се одложи доношење одлуке о правном статусу Повеље, о чему је управо Уговор из Нице поново покренуо питање. Повеља о основним правима Европске уније¹⁶⁶ има велики значај, јер је

¹⁶⁶ Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01), Official Journal of the European Union C 364/1, 18.12.2000.

усвојена од стране три најважније институције Европске уније и редовно је цитирана од стране Суда правде Европске уније као извор права. Она већ у својој Преамбули говори о духовним вредностима на којима се темељи Европска унија.¹⁶⁷ У свом члану 10. Повеља кроз констатовање да „свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести, као и да то право укључује слободу промене вере или уверења и слободу да човек сам или у заједници са другима, јавно или приватно, испољава веру или уверење молитвом, проповеди, обичајима и обредом”, само потврђује приврженост Европске уније вредностима које су прокламоване у другим међународним организацијама. У истом члану Повеље признаје се право на приговор савести, у складу са законима држава чланица који уређују остваривање овог права. Повеља о основним правима гарантује слободу вероисповести на готово исти начин, као и члан 9. Европске конвенције о људским правима, што и није чудно узимајући у обзир да Повеља садржи одредбе које су „позајмљене” из Европске конвенције о људским правима¹⁶⁸. Повеља поставља слободу вероисповести у центар комплексног правног система Европске уније, јер принцип супремације права Европске уније над националним правима гарантује остваривање верске слободе.¹⁶⁹ Одредбе Повеље које се односе на забрану дискриминације се налазе у члану 21. и говоре о томе да је „забрањена свака дискриминација по било ком основу, односно по основу пола, расе, боје коже, етничког или социјалног порекла, генетских карактеристика, језика, вероисповести или уверења, политичког или било ког другог мишљења, припадности националној мањини, имовног стања, рођења, инвалидитета, старосног доба или сексуалне оријентације”. У истом члану је предвиђено да је „у оквиру примене Повеље, и не доводећи у питање њене посебне одредбе, забрањена свака дискриминација по

¹⁶⁷ Део другог става Преамбуле Повеље гласи: „Свесна своје духовне и моралне баштине, Унија се темељи на недељивим, универзалним вредностима људског достојанства, слободе, једнакости и солидарности; она је заснована на принципима демократије и владавине права.“ Део трећег става: „Унија доприноси очувању и развоју ових заједничких вредности поштујући различитост култура и традиција народа Европе...”

¹⁶⁸ Shoraka Kirsten, *Human Rights and Minority Rights in the European Union*, Routledge, 2010, стр. 48

¹⁶⁹ Svensson Emma, *The Constitutionalization of Freedom of Religion in the European Union: What Changes are the Charter of Fundamental Rights expected to bring about?*, Law, Religion, Constitution – Freedom of Religion, Equal treatment, and the Law, Ashgate, 2013, стр. 277

основу држављанства”. У свом члану 22. Повеља говори о томе да „Унија поштује културну, верску и језичку разноликост”. Одредбе Повеље се односе на институције и органе Европске уније уз дужно поштовање принципа супсидијарности, као и на власти држава чланица само када имплементирају прописе Европске уније. Ступањем на снагу Уговора из Лисабона, Повеља о основним правима добија исту правну снагу као уговори Европске уније, чиме стиче статус примарног извора права Европске уније.

Уговор из Лисабона

Најважнији корак у вези са развојем односа између цркава и верских заједница и Европске уније, долази са даљом афирмацијом европских принципа и вредности у одредбама Уговора о функционисању Европске уније (Лисабонског уговора), који је потписан 13. децембра 2007. године и ступио на снагу 1. децембра 2009. године. Поред тога, Уговор из Лисабона је решио један број питања институционалне структуре Уније и њеног бољег деловања у условима повећаног проширења.¹⁷⁰ Европска унија наставља да се обавезује да црквама и верским заједницама, ценећи њихов посебан допринос, признаје идентитет сходно праву држава чланица и да са њима одржава отворен, транспарентан и редован дијалог. Члан 17. Уговора о функционисању Европске уније, јасно дефинише да „Унија поштује и не прејудуцира положај цркава и верских удружења и заједница по националном праву држава чланица” (став 1.). „Унија једнако поштује статус филозофских и неконфесионалних организација” (став 2.).

Начелно посматрано, наведене одредбе члана 17. на исти начин регулишу односе између Европске уније и цркава и верских заједница као Декларација уз Уговор из Амстердама, али је значајно истаћи да се оне први пут налазе у самом тексту уговора. Поред тога, у Лисабонском уговору се иде корак даље, јер је ставом 3. члана 17. предвиђено да ће „Унија одржавати отворен, транспарентан и редован дијалог са овим црквама и организацијама, признајући њихов идентитет и посебан допринос”. У складу са овом одредбом, правом Европске уније први пут се експлицитно обавезују европске институције на редовну комуникацију са црквама и верским заједницама. Самим тим, узима се у обзир да су слобода вероисповести и правни положај цркава и верских заједница веома важни за државе чланице, као и у процесу стицања чланства држава у Европској унији. Трансцендентални елемент религије разликује цркве и верске заједнице од ширег цивилног друштва, чиме се овом одредбом црквама и верским заједницама даје могућност специфичне врсте

¹⁷⁰ Самарцић Слободан, *Србија и Европска унија – придруживање у доба застоја проширења*, Центар за либерално демократске студије, Београд, 2011, стр. 46

дијалога са институцијама Европске уније. Оне представљају универзалне системе веровања и црпе већи ауторитет од влада, управо због тих веровања.

Европска унија је Уговором из Лисабона прокламовала да ће „у дефинисању и спровођењу своје политике и активности имати за циљ борбу против дискриминације по основу пола, расног или етничког порекла, вероисповести или уверења, инвалидитета, година или сексуалне оријентације”.¹⁷¹ Без обзира на остале одредбе овог уговора и у оквиру овлашћења која су поверена органима у Унији, Савет има могућност да делује једногласно у складу са специјалним законодавним поступком, и да након добијања сагласности Европског парламента предузме одговарајуће мере за борбу против дискриминације на основу пола, расе или етничког порекла, вероисповести или уверења, инвалидитета, година или сексуалне оријентације.¹⁷² Овим одредбама Лисабонског уговора јасно је прокламована забрана дискриминације и предвиђене су мере за њено отклањање у било ком погледу. Уговор о Европској унији говори о томе да се „Унија темељи на вредностима поштовања људског достојанства, слободе, демократије, једнакости, владавине права и поштовања људских права, укључујући и права припадника мањина, као и да су те вредности заједничке државама чланицама у друштву у којем преовладавају плурализам, недискриминација, толеранција, правда, солидарност и једнакост жена и мушкараца”.¹⁷³ Такође, истакнуто је да „Унија сузбија друштвену искљученост и дискриминацију, промовише социјалну правду и заштиту, равноправност жена и мушкараца, међугенерациску солидарност и заштиту права детета”.¹⁷⁴ Ове одредбе и протоколи Лисабонског споразума довели су 2008. године до тога да законодавство против дискриминације повезује антидискриминацију са европским грађанством. Уговор покрива широку област потенцијалних облика дискриминаторног понашања, не само код појединаца, већ и код организација, корпорација и националних организација. Антидискриминација је постала кључна област која је успоставила друштвени и политички простор

¹⁷¹ Члан 10. Уговора

¹⁷² Члан 19. став 1. Уговора

¹⁷³ Члан 2. Уговора

¹⁷⁴ Члан 3. став 3. Уговора

доношења одлука изван националних ограничења и усклађивања грађанских права широм држава чланица. Антидискриминациона политика и политика једнаких могућности постају главне области у стварању економске, политичке и социјалне интеграције.

Такође, у формулисању и спровођењу своје политике у областима пољопривреде, рибарства, транспорта, унутрашњег тржишта и технолошког развоја и простора, „Унија и државе чланице ће, пошто су животиње жива бића, обраћати посебну пажњу у вези са захтевима о добробити животиња, поштујући законске или управне одредбе и обичаје држава чланица, нарочито у вези са верским обредима, културним традицијама и регионалним наслеђем”.¹⁷⁵ Овако дефинисан члан Лисабонског уговора заправо представља минимално измењене и допуњене одредбе Протокола о заштити и добробити животиња усвојеног уз Уговор из Амстердама. Имајући у виду да је таква одредба сада унета у сам текст Уговора, државе чланице су чвршће обавезане да поштују потребе појединих цркава и верских заједница у вези са жртвовањем животиња у оквиру својих верских обреда. Међутим, овом допуњеном одредбом су исто тако цркве и верске заједнице обавезане да приликом обављања обреда, поштујући законе држава чланица, воде рачуна о добробити животиња.

Уз Лисабонски уговор усвојена је, између осталих, Декларација која се односи на Повељу о основним правима Европске уније.¹⁷⁶ Повеља у складу са изменама Уговора о Европској унији сада има исту правну снагу као уговори, о чему говори и одредба члана 6. став 1. Уговора о Европској унији у којој је наведено да „Унија признаје права, слободе и принципе садржане у Повељи ... који ће имати исту правну снагу као и уговори”. У Декларацији се констатује да „Повеља, која има правно обавезујућу снагу, потврђује основна права гарантована Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода, на онај начин како она проистичу из уставних традиција заједничких државама

¹⁷⁵ Члан 13. Уговора

¹⁷⁶ Декларација која се односи на Повељу о основним правима Европске уније

чланицама”. Повеља не шири поље примене прописа Уније изван надлежности Уније, не установљава било које ново овлашћење или задатак за Унију, нити их мења у односу на то како су дефинисани уговорима.¹⁷⁷ Такође, изменама Уговора о Европској унији предвиђено је да права, слобода и принципи из Повеље буду тумачени у складу са општим одредбама у наслову VII Повеље којим се уређује њено тумачење и примена уз дужно поштовање објашњења наведених у Повељи, у којима су наведени извори тих одредаба.¹⁷⁸ У члану 6. став 2. Уговора о Европској унији је предвиђено да ће Унија приступити Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода и да такво приступање неће утицати на надлежности Уније, како је дефинисано у уговорима. У посебној Декларацији¹⁷⁹ је изражено да би приступање Европске уније Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, требало да буде уређено на такав начин да се сачувају специфичне карактеристике права Уније. У вези са тим, у Декларацији је констатована могућност за постојање редовног дијалога између Суда правде Европске уније и Европског суда за људска права, као и могућност да такав дијалог буде ојачан након приступања Европске уније Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода. Уговором о Европској унији је предвиђено да ће основна права, која су гарантована Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода и која произилазе из уставних традиција заједничких државама чланицама, представљати опште принципе права Европске уније.¹⁸⁰

На основу анализе текстова оснивачких аката, односно усвојених уговора у оквиру Европске уније, јасно се може видети како се развијао однос између Европске уније и цркава и верских заједница у примарном праву Европске уније. У почетку документи европских заједница и Европске уније нису регулисали ову врсту односа, међутим како је време пролазило овај однос се развијао у правцу дефинисања тог односа. О томе говори и садржина члана 17. Уговора о функционисању Европске уније, који говори о томе да Унија поштује и не

¹⁷⁷ Декларација која се односи на Повељу о основним правима Европске уније

¹⁷⁸ Члан 6. став 1. Уговора о Европској унији

¹⁷⁹ Декларација о члану 6. став 2. Уговора о Европској унији

¹⁸⁰ Члан 6. став 3. Уговора о Европској унији

прејудицира положај цркава и верских удружења и заједница по националном праву држава чланица. Овакво решење је у складу са међународним стандардима који не предвиђају одвајање цркве или верске заједнице од државе.¹⁸¹ У складу са наведеним одредбама Уговора о функционисању Европске уније однос између држава чланица са једне стране, и цркава и верских заједница са друге стране, углавном је регулисан унутрашњим правом држава чланица.

¹⁸¹ Више о томе у *Разумевање људских права*, Министарство за људска и мањинска права, Београдски центар за људска права, 2005, стр. 169

Секундарно право

У својим појединим сегментима секундарно право Европске уније које подразумева прописе и друге акте које усвајају органи Европске уније у складу са овлашћењима пренетим примарним законодавством, регулише материју која се посредно или непосредно односи на цркве и верске заједнице. Секундарно право Европске уније подразумева прописе које не доносе државе чланице, бар не непосредно, већ их стварају у свом раду за то надлежни органи Европске уније. Према одредбама Лисабонског уговора уобичајени законодавни поступак се састоји од заједничког усвајања прописа Европске уније од стране Европског парламента и Савета, а на предлог Европске комисије.¹⁸² Правни акти који су усвојени у овом поступку имају законодавни карактер, јер се усвајају у законодавном поступку, из чега се може закључити да Лисабонски уговор везује карактер правног акта Европске уније за врсту поступка у којем је усвојен, а у оквиру којег се као равноправни законодавци појављују Савет и Европски парламент.¹⁸³ Право предлагања правног акта од стране Европске комисије, тамо где није изричито искључено, није апсолутно, имајући у виду да је чланом 15. Уговора о Европској унији ограничено стратешким решењима које су државе чланице усагласиле и записале у оснивачким уговорима, али и општим смерницама и приоритетима које дефинише Европски савет.¹⁸⁴ Након што одлучи да сачини предлог одређеног правног акта, Европска комисија их доставља Европском парламенту и Савету, али и националним парламентима држава чланица.

Европски парламент усваја свој став на првом читању предлога прописа и комуницира са Саветом о њему. Уколико Савет одобри став Европског парламента пропис ће бити усвојен у тексту који одговара ставу Европског парламента. Уколико не усвоји став Европског парламента, Савет износи свој став у првом

¹⁸² Члан 289. став 1. Уговора о функционисању Европске уније

¹⁸³ Радојевић Зоран, Кнежевић-Предић Весна, *Поступци одлучивања у Европској унији после Лисабонског споразума*, Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније (II), Институт за међународну политику и привреду, Институт за упоредно право, Ханс Зајдел фондација, Београд, 2012, стр. 76

¹⁸⁴ Исто, стр. 77

читању и комуницира о њему са Европским парламентом. Савет обавештава Европски парламент у потпуности о разлозима због којих усваја свој став на првом читању. Европска комисија, такође информише Европски парламент у потпуности о свом ставу. Након тога почиње друго читање које подразумева да ће се, уколико у року од три месеца од ове комуникације Европски парламент одобри став Савета у првом читању или не донесе одлуку, сматрати да је пропис усвојен у тексту који одговара ставу Савета. Уколико у истом периоду Европски парламент већином својих чланова одбије став Савета у првом читању, сматраће се да пропис није усвојен, а уколико предложи већином својих чланова измене и допуне става Савета у првом читању, текст ће бити прослеђен Савету и Европској комисији, који ће доставити своје мишљење о изменама и допунама. Уколико у року од три месеца од пријема измена и допуна Европског парламента, Савет одлучујући квалификованом већином одобри све измене и допуне, пропис ће се сматрати усвојеним. Уколико Савет не одобри све измене и допуне, председник Савета ће уз сагласност председника Европског парламента у року од шест недеља сазвати састанак Одбора за усаглашавање. Савет поступа једногласно у вези са изменама и допунама на које је Европска комисија доставила негативно мишљење. Одбор за усаглашавање, који се састоји од чланова Савета или њихових заступника и једнаког броја чланова који представљају Европски парламент, има задатак да постигне сагласност о заједничком тексту. Таква сагласност се постиже квалификованом већином чланова Савета или њихових представника, као и већином чланова који представљају Европски парламент, у року од шест недеља од сазива Одбора и на основу ставова Европског парламента и Савета на другом читању. Европска комисија учествује у процедурама Одбора за усаглашавање и предузима све неопходне иницијативе у циљу усаглашавања ставова Европског парламента и Савета. Ако у року од шест недеља од његовог сазива, Одбор за усаглашавање не одобри заједнички текст, предложени пропис се неће сматрати усвојеним. Треће читање подразумева да ће, ако у наведеном периоду Одбор за усаглашавање одобри заједнички текст, Европски парламент поступајући већином гласова, као и Савет поступајући квалификованом већином, имати рок од шест недеља од одобрења Одбора да усвоје пропис у складу са заједничким текстом.

Уколико то не учине, сматраће се да предложени пропис није усвојен. Наведени периоди од три и шест недеља, могу се продужити највише за месец дана и две недеље поштујући иницијативу Европског парламента или Савета.¹⁸⁵ У посебним случајевима предвиђеним уговорима, прописи могу бити усвојени на иницијативу одређене групе држава чланица или Европског парламента, на основу препоруке Европске централне банке или на основу захтева Суда правде Европске уније или Европске инвестиционе банке.¹⁸⁶

У прописе Европске уније спадају: уредбе (regulations), директиве (directives), одлуке (decisions), препоруке (recommendations) и мишљења (opinions). Уредбе имају општу примену, оне су у потпуности обавезујуће и директно примењиве у свим државама чланицама. Уредбе се према свом својству могу упоредити са општим правним актима у правном систему државе, јер имају опште важење, обавезују све државе чланице и непосредно се примењују даном њиховог ступања на снагу. Директиве су обавезујуће у односу на резултат који би требало постићи од стране сваке државе чланице на коју се односи, али је остављено државама чланицама да одаберу форму и метод које ће применити да би тај резултат постигле. За разлику од уредби које на најопштији начин уређују одређену област, директиве представљају инструмент усклађивања националних прописа по одређеном питању. Самим тим, директива се не примењује непосредно као уредба, већ се преноси у национални правни систем посредством националних прописа у року који је директива предвидела. Одлуке су обавезујуће у целости за оне којима су упућене. То може бити држава чланица, али може бити и одређено физичко или правно лице. Оне се непосредно примењују као и уредбе, али за разлику од уредби немају опште важење, већ обавезују само оне на које се односе. Препоруке и мишљења немају обавезујућу снагу. Ипак, државе чланице су обавезне да их узму у обзир приликом доношења националних прописа. Такође, органи Европске уније који су донели препоруке и мишљења се руководе актима које су сами донели.

¹⁸⁵ Члан 294. Уговора о функционисању Европске уније

¹⁸⁶ Члан 289. став 4. Уговора о функционисању Европске уније

Секундарно право Европске уније бави се питањима која се односе на цркве и верске заједнице. Уредба о заштити физичких лица у вези са обрадом података о личности и о слободном преношењу таквих података¹⁸⁷, поштујући слободу вероисповести и верску различитост, у свом члану 9. говори о томе да ће обрада података који откривају верско или филозофско уверење бити забрањена. Међутим, ова одредба се неће примењивати, уколико се обрада података врши у оквиру легитимних активности са одговарајућим заштитним мерама организације, удружења или друге непрофитне организације са политичким, филозофским, верским или синдикалним циљем, под условом да се обрада односи само на чланове или бивше чланове њихових тела или лица која имају редован контакт са њима у вези са њеном сврхом, као и да такви подаци нису откривени било коме ван тих тела без сагласности лица на које се подаци односе. У члану 91. који говори о постојећим правилима о заштити података цркава и верских заједница, предвиђено је да где у држави чланице, цркве и верске заједнице или удружења примењују свеобухватна правила, у тренутку ступања на снагу ове уредбе, која се односе на заштиту физичких лица у вези са обрадом података, таква правила могу да наставе да се примењују, под условом да су усклађена са овом уредбом. Цркве и верске заједнице које примењују наведена свеобухватна правила, подлежу надзору независног надзорног органа који је за сваку државу чланицу предвиђен ради праћења спровођења одредаба уредбе, под условом да ти органи испуњавају услове дефинисане овом уредбом.

Уредба која се односи на Европску полицијску службу¹⁸⁸, у свом члану 30. говори о обради посебних категорија личних података и различитих категорија субјеката података. У том члану се наводи да је забрањена обрада личних података који откривају верско уверење, осим уколико је то неопходно за спречавање или сузбијање криминала који спадају у циљеве Европске полицијске службе и уколико ти подаци допуњују друге податке које ова служба обрађује. Избор одређене групе лица искључиво на основу таквих личних података је забрањена.

¹⁸⁷ Regulation (EU) 2016/679 од 27. априла 2016. године

¹⁸⁸ Regulation (EU) 2016/794 од 11. маја 2016. године

Уредба која се односи на прелазак лица преко границе (Шенгенског простора)¹⁸⁹, у члану 7. предвиђа да приликом вршења граничне контроле, гранична служба не сме вршити дискриминацију лица на основу њихове вероисповести или уверења. За путовања која се предузимају ради верских догађаја, као доказ су прописане позивнице, улазнице, записи или програми у којима је наведено, где је то могуће, име организације домаћина и дужина боравка или било који одговарајући документ који указује на сврху посете.

Члан 10. Уредбе о успостављању Фонда за азил, миграције и интеграцију¹⁹⁰, који предвиђа мере за практичну сарадњу и изградњу капацитета, говори о томе да ће средства овог Фонда између осталог бити предвиђена за деловање усмерено на допринос динамичном двосмерном процесу узајамне интеракције, на којој се темеље интегративне стратегије на локалном и регионалном нивоу, развијањем платформи за саветовање са држављанима трећих земаља, разменом информација међу заинтересованим странама, те платформама међукултурних и верских дијалога између заједница држављана трећих земаља и између тих заједница и друштва које их прима, као и између тих заједница и тела надлежних за доношење одлука.

Уредба о успостављању инструмента за допринос стабилности и миру¹⁹¹, већ у свом члану 1. дефинише као „актере цивилног друштва”, цркве и верска удружења и организације, којима Унија пружа различите врсте помоћи у циљу њиховог доприноса постизању и одржању стабилности и мира. Исто се односи и на Уредбу о успостављању инструмента финансирања за развојну сарадњу за период 2014.-2020.¹⁹² На овај начин се цркве и верске заједнице све више укључују у друштво као активни учесници цивилног друштва и њихови ставови се узимају у обзир у оквиру различитих пројеката.

¹⁸⁹ Regulation (EU) 2016/399 од 9. марта 2016. године

¹⁹⁰ Regulation (EU) 516/2014 од 16. априла 2014. године

¹⁹¹ Regulation (EU) 230/2014 од 11. марта 2014. године

¹⁹² Regulation (EU) 233/2014 од 11. марта 2014. године

Уредба о европској демографској статистици¹⁹³, у члану 2. као „уобичајено боравиште” дефинише место на ком лице уобичајено проводи време дневног одмора, без обзира на привремену одсутност због верског ходочашћа. Уредба о бонитетним захтевима за кредитне институције и инвестициона друштва¹⁹⁴, у оквиру дела који се односи на капиталне захтеве за кредитни ризик, у члану 115. дефинише изложеност према црквама и верским заједницама која се третира као изложеност према јединицама подручне и локалне самоуправе ако су цркве и верске заједнице у складу са јавним правом основане као правна лица и убиру порезе у складу са законодавством које им даје то право. Право Европске уније на овај начин у оквиру одређених финансијских трансакција, обраћа посебну пажњу на црквени порез који је установљен у појединим државама чланицама.

У Уредби о европском систему националних и регионалних рачуна у Европској унији¹⁹⁵, дефинисано је да сектор домаћинства укључује лица која трајно живе у институцијама које имају малу и никакву аутономију деловања или доношења одлука у економским питањима, нпр. чланови верских редова који живе у манастирима. Такви људи се третирају као јединствена институционална јединица, односно појединачно домаћинство. Као непрофитне институције које служе домаћинствима су дефинисане цркве и верска удружења (укључујући и оне које су финансиране, али не и контролисане од стране влада), а текуће трансфере упућене њима обухватају редовне претплате које плаћају домаћинства. Истом Уредбом је предвиђено да се порез на додату вредност генерално не примењује на било које произвођаче који су изузети од регистрације пореза на додату вредност, као што су мала предузећа и верске организације, и у таквој ситуацији право да траже његов повраћај у случају куповине је углавном ограничен. Ова уредба укључује као посебну категорију запослених, верске службенике, ако су плаћени директно од стране централне власти или непрофитне организације. Такође, у главних 10 категорија функционалне класификације која се односи на потрошњу

¹⁹³ Regulation (EU) 1260/2013 од 20. новембра 2013. године

¹⁹⁴ Regulation (EU) 575/2013 од 26. јуна 2013. године

¹⁹⁵ Regulation (EU) 549/2013 од 21. маја 2013. године

власти, спада и религија, одмах уз рекреацију и културу. Код непрофитних институција које служе домаћинствима, међу 9 категорија је наведена и религија.

Уредбом о успостављању нове статистичке класификације производа по делатностима¹⁹⁶, у оквиру категорије „остале услуге” истакнуте су услуге верских организација, као посебна категорија. У Уредби о генетски модификованој храни и храни за животиње¹⁹⁷, посебно је истакнуто да храна или храна за животиње чији састав би могао изазвати етичку или верску забринутост, морају бити означене тако да садрже информације о свим карактеристикама и својствима које храну или храну за животиње чине различитом од сличне конвенционалне хране.

Уредба о успостављању система ослобођења од царина¹⁹⁸, у свом члану 90. дефинише да се одређени производи који се користе и конзумирају на трговачким сајмовима или сличним догађајима увозе без увозних царина. Под термином „трговачки сајмови или слични догађаји” се подразумевају изложбе и догађаји који се углавном одржавају због, између осталих, верских или обредних разлога. Такође, чланом 103. ове уредбе литература која садржи информације за туристе, која се исто увози без увозних царина, подразумева документацију (летке, брошуре, књиге, часописе, водиче, плакате, фотографије, карте, фолије и календаре), намењену за бесплатну дистрибуцију чија је главна сврха да се подстакне јавност да се посети одређена страна земља ради присуствовања, између осталог, верским састанцима или догађајима. Ово под условом да таква литература не садржи више од 25% приватних комерцијалних, односно рекламних материјала, искључујући свако приватно комерцијално оглашавање за предузећа из Уније, као и да је очигледна општа корист њених рекламних циљева.

Уредба о заштити животиња у тренутку убијања¹⁹⁹, у члану 2. даје дефиницију верског обреда који означава низ поступака који се односе на клање

¹⁹⁶ Regulation (EC) 451/2008 од 23. априла 2008. године

¹⁹⁷ Regulation (EC) 1829/2003 од 22. септембра 2003. године

¹⁹⁸ Regulation (EC) 1186/2009 од 16. новембра 2009. године

¹⁹⁹ Regulation (EC) 1099/2009 од 24. септембра 2009. године

животиња, а прописани су религијом. Члан 4. ове уредбе који се односи на методе омамљивања животиња дефинише да се животиње смеју усмртити само након омамљивања у складу са методама и захтевима прописаним овом уредбом. Губитак свести и осећаја мора се одржавати до смрти животиње. У истом члану је наведено да у случају да су животиње подвргнуте посебним методама клања које прописују верски обреди, претходно наведене одредбе се не примењују под условом да се клање одвија у кланици. У члану 27. Уредбе предвиђено је подношење извештаја Европске комисије Европском парламенту и Савету о системима суздржавања од извртања говеда или њиховог било каквог постављања у неприродан положај. Тај извештај се мора базирати на резултатима научне студије која ће извршити поређење ових система са онима који подразумевају држање говеда у усправном положају и који у обзир узимају аспекте добробити животиња, као и социоекономске импликације, укључујући њихову прихватљивост у верским заједницама и сигурност руковалаца.

Уредба о извозу културних добара²⁰⁰ (за која се тражи посебна извозна дозвола), која уређује посебан поступак за извоз културних добара, у категорију ових добара укључује елементе који су саставни део уметничких, историјских или верских споменика који нису у једном комаду и старији су од 100 година.

Уредба о оснивању Агенције за основна права Европске уније²⁰¹, у свом члану 10. предвиђа блиску сарадњу са цивилним друштвом у које, између осталих, сврстава и цркве и верске организације. У том циљу Агенција успоставља мрежу сарадње (Платформу за основна права), односно механизам за размену информација, обједињавање знања и сарадњу са релевантним чиниоцима.

Уредба о успостављању инструмента за сарадњу у области нуклеарне безбедности²⁰², у члану 7. као недржавне субјекте који су подобни за финансијску подршку, у сврху спровођења програма деловања и посебних мера из ове уредбе,

²⁰⁰ Regulation (EC) 116/2009 од 18. децембра 2009. године

²⁰¹ Regulation (EC) 168/2007 од 15. фебруара 2007. године

²⁰² Regulation 300/2007 од 19. фебруара 2007. године

посебно наводи цркве, верске заједнице и верска удружења, јер се сматра да би могли допринети развоју или спољној димензији унутрашњих политика.

Уредба о успостављању инструмента финансирања за развојну сарадњу²⁰³, чланом 5. дефинише географске програме који обухватају сарадњу у одговарајућим подручјима активности са партнерским земљама и регијама утврђеним на географској основи. Међу њима је предвиђено испуњавање потреба становништва у области здравља, кроз повећање приступа и пружања здравствених услуга становништву са нижим дохотком, као и лицима која, између осталих, припадају групама које су дискриминисане по основу верске припадности.

Члан 18. Уредбе о подацима о уплатиоцу који су приложени уз пренос финансијских средстава²⁰⁴, односи се на пренос финансијских средстава непрофитним организацијама унутар државе чланице. Он говори о томе да државе чланице могу изузети пружаоце услуга плаћања, који се налазе на њиховим подручјима, од обавеза пружања информација приложених уз пренос финансијских средстава и вођења евиденције, када се такав пренос односи на организације које обављају непрофитне делатности, међу којима су наведене и делатности које се врше у верске сврхе. Ово под условом да такве организације подлежу захтевима за пријављивање и спољној ревизији и надзору од стране јавних власти или самоуправних тела која су према националном праву призната, као и да су преноси финансијских средстава ограничени на износ не већи од 150 евра по преносу, и да се одвијају искључиво унутар територије те државе чланице.

Чланом 14. Уредбе која се односи на опште одредбе о оснивању инструмента за европско суседство и партнерство²⁰⁵, као недржавни субјекти финансирања у сврху имплементације акционих програма, програма заједничке прекограничне сарадње и посебних мера, посебно су издвојене цркве, верске заједнице и удружења. Исти субјекти финансирања су наведени и у Уредби о

²⁰³ Regulation (EC) 1905/2006 од 18. децембра 2006. године

²⁰⁴ Regulation (EC) 1781/2006 од 15. новембра 2006. године

²⁰⁵ Regulation (EC) 1638/2006 од 24. октобра 2006. године

децентрализованом сарадњи.²⁰⁶ У Уредби о надлежности и признању и извршењу пресуда у брачним предметима и стварима родитељске одговорности за децу оба супружника²⁰⁷, посебно се наглашава да се она примењује у случајевима парничних и несудских поступака, који се односе на брачне ствари у одређеним државама, као и да се њена примена искључује у чисто верским процедурама.

У Уредби о ХИВ/сида повезаним активностима у земљама у развоју²⁰⁸, у члану 2. предвиђене су мере у циљу смањења преношења овог вируса и ширења других болести које се преносе сексуалним путем. У оквиру тих мера је предвиђено информисање и образовање о сексуалном и репродуктивном здрављу и правима у погледу репродукције, са посебном пажњом усмереном на људе у високоризичним окружењима, највише социјално и економски угроженим појединцима и заједницама, посебно жена и младих људи. За спровођење ових мера у истом члану је као посебно важно истакнуто успостављање дијалога са верским заједницама.

Уредба која се односи на организовање преношења робе у оквиру Заједнице упућене из једне државе чланице на привремено коришћење у једној или више држава чланица²⁰⁹, дефинише добра која су намењена за излагање или коришћење на изложби, сајму, конгресу или сличном догађају. Под појмом „изложба или сличан догађај“, подразумева изложбе или догађаје који се организују, између осталих, у верске или богослужбене сврхе. У оквиру ове Уредбе прописане су посебне процедуре, како би трансфер такве врсте предмета био извршен на одговарајући начин и од стране стручних физичких и правних лица.

Директива о заштити појединаца у вези са обрадом личних података од стране надлежних тела у сврху спречавања, истраге, откривања или гоњења кривичних дела или извршавања кривичних санкција и о слободном кретању

²⁰⁶ Regulation (EC) 625/2004 од 31. марта 2004. године

²⁰⁷ Regulation (EC) 1347/2000 од 29. маја 2000. године

²⁰⁸ Regulation (EC) 550/97 од 24. марта 1997. године

²⁰⁹ Regulation (EEC) 3/84 од 19. децембра 1983. године

таквих података²¹⁰, у свом члану 10. говори о обради посебних категорија личних података. Обрада личних података који откривају верска или филозофска уверења допуштена је само ако је то нужно, придржавајући се одговарајућих заштитних мера у погледу права и слобода испитаника само ако је то допуштено правом Уније или правом државе чланице, ради заштите виталних интереса испитаника или другог појединца, или ако се таква обрада односи на податке за које је очигледно да их је објавио испитаник.

Директива о усклађивању законодавстава држава чланица о жиговима²¹¹, у свом члану 4. који се односи на апсолутне разлоге за одбијање или ништавост регистрација жигова, предвиђа да свака држава чланица може омогућити да жиг не буде регистрован, или ако је регистрован да га прогласи ништавим, ако и у мери у којој жиг укључује знак велике симболичне вредности, нарочито верски симбол.

У члану 8. Директиве о повраћају културних предмета незаконито изнетих са територије државе чланице²¹², прописано је да државе чланице у свом законодавству прописују да поступак повраћаја у оквиру ове директиве није допуштено покренути након истека времена од три године од сазнања надлежног органа државе чланице, који је затражио повраћај, за место на ком се културни предмет налази и за идентитет његовог власника или држаоца. Покретање таквог поступка ни у ком случају није допуштено након више од 30 година од када је предмет незаконито изнесен са територије државе чланице која је тражила повраћај. Међутим, у случају предмета који су део инвентара црквених или других верских институција у државама чланицама у којима оне подлежу посебним аранжманима за заштиту у оквиру националног права, рок за поступак повраћаја је 75 година, осим у државама чланицама у којима поступак не подлеже застаривању или у случају билатералних споразума између држава чланица којима се предвиђа рок дужи од 75 година. Поступак повраћаја није допуштен ако у тренутку када би

²¹⁰ Directive (EU) 2016/680 од 27. априла 2016. године

²¹¹ Directive (EU) 2015/2436 од 16. децембра 2015. године

²¹² Directive (EU) 2014/60 од 15. маја 2014. године

поступак требало да буде покренут, изношење културних предмета са територије државе чланице која је затражила повраћај, више није незаконито.

Директива о јавној набавци²¹³, у свом члану 74. у оквиру посебних режима набавки предвиђа доделу уговора за друштвене и друге посебне услуге, у које спадају и верске услуге. Јавни уговори се у случају верских услуга додељују у складу са поступком који је прописан овом директивом, под условом да је вредност уговора једнака или већа од 750.000 евра без пореза на додату вредност. Исто важи и за Директиву о набавци од стране субјеката који послују у областима водопривреде, енергетике, саобраћаја и сектора поштанских услуга²¹⁴, која сврстава и верске услуге у оквиру доделе уговора за друштвене и друге посебне услуге. Такође, Директива о додели уговора о концесији²¹⁵, регулише концесије за друштвене и друге посебне услуге у које убраја и верске услуге.

Директива о заједничким поступцима за признавање и одузимање међународне заштите²¹⁶, у свом члану 10. прописује да су државе чланице дужне да осигурају да се одлуке тела задужених за одлучивање о захтевима за међународну заштиту доносе након одговарајућег разматрања. У том смислу, особље које разматра захтеве и доноси одлуке има могућност саветовања са стручњацима, када је то потребно, о одређеним питањима, као што су питања везана за здравље, културу, религију, децу или пол. У члану 38. ове директиве предвиђено је да државе чланице могу примењивати концепт сигурне треће земље, само ако су надлежна тела сигурна да у трећој земљи, лицу које тражи међународну заштиту, неће бити угрожени живот и слобода због расне, верске или националне припадности.

²¹³ Directive (EU) 2014/24 од 26. фебруара 2014. године

²¹⁴ Directive (EU) 2014/25 од 26. фебруара 2014. године

²¹⁵ Directive (EU) 2014/23 од 26. фебруара 2014. године

²¹⁶ Directive (EU) 2013/32 од 26. јуна 2013. године

Директива о енергетској ефикасности²¹⁷, предвиђа у члану 5. да државе чланице могу предвидети изузетак од обезбеђивања минималних захтева енергетских својстава за зграде које се користе у обредне или верске сврхе.

Директива о стандардима за квалификацију држављана трећих земаља или лица без држављанства за остваривање међународне заштите, за јединствени статус избеглица или лица која испуњавају за супсидијарну заштиту и садржају одобрене заштите²¹⁸, у оквиру члана 2. даје дефиницију избеглице. Под појмом избеглица подразумева држављанина треће државе који је је због основаног страха од прогањања због, између осталог, своје вере избегао из своје државе и није у могућности или се због тог страха не жели ставити под заштиту своје државе, као и лице без држављанства које се налази ван државе претходног уобичајеног боравишта из истих разлога. У члану 10. је наведено да државе чланице при процењивању разлога за прогањање узимају у обзир појам религије који посебно укључује верска, неверска или атеистичка уверења, учествовање или неучествовање у формалним верским обредима приватно или у јавности, самостално или у заједници са другима, друга верска дела или изражавања вере, или облике личног или заједничког понашања који се заснивају на верском уверењу или их то уверење прописује. Приликом процењивања да ли подносилац захтева има основан страх од прогањања није битно да ли он заиста има верске карактеристике које изазивају прогањање, под условом да му такве карактеристике приписује учинилац прогањања.

Директива о координацији одређених одредаба утврђених законима и другим прописима у државама чланицама о пружању аудиовизуелних медијских услуга²¹⁹, у члану 3. прописује да државе чланице омогућавају слободу пријема и на својој територији не ограничавају преносе аудиовизуелних медијских услуга из других држава чланица из разлога који спадају у предмет усклађивања ове директиве. Међутим, државе чланице у вези са аудиовизуелним медијским

²¹⁷ Directive (EU) 2012/27 од 25. октобра 2012. године

²¹⁸ Directive (EU) 2011/95 од 13. децембра 2011. године

²¹⁹ Directive (EU) 2010/13 од 10. марта 2010. године

услугама на захтев, могу предузети мере које одступају од ових одредаба у односу на одређену услугу, због изазивања верске мржње, између осталих. Државе чланице су дужне да у складу са чланом 6. Директиве, на одговарајуће начине осигурају аудиовизуелне медијске услуге у њиховој надлежности не садрже било какво изазивање мржње на основу расе, пола, вере или националности. Државе чланице су према члану 9. Директиве дужне да осигурају да аудиовизуелне комерцијалне комуникације које пружају вршиоци медијских услуга, у њиховој надлежности, не укључују или подстичу било какав облик дискриминације на основу пола, расног или етничког порекла, националности, вере или уверења, инвалидитета, старости или сексуалног опредељења. Према члану 10. Директиве, државе чланице могу изабрати да забране приказивање ознаке спонзора за време дечјих програма, документарца или верских програма. Телевизијско рекламирање или телетрговина не приказују се за време верских служби у складу са чланом 11. Директиве.

Директива о усклађивању законодавстава држава чланица о жиговима²²⁰, у свом члану 3. прописује разлоге за одбијање или проглашавање жига ништавим. Међу њима је наведено да свака држава чланица може обезбедити да жиг не буде регистрован или уколико је регистрован буде проглашен ништавим, када и у мери у којој жиг обухвата знак велике симболичне вредности, нарочито верски симбол.

Директива о одређеним видовима организације радног времена²²¹, садржи одредбе о најкраћем трајању одмора – осталим видовима распореда радног времена, ноћном раду – раду у сменама – радном распореду итд. У члану 17. Директива прописује да државе чланице, уз поштовање општих начела заштите сигурности и здравља радника, могу одступити од тих одредаба, узимајући у обзир посебан значај одређених делатности, да трајање радног времена није измерено или унапред одређено или га могу одређивати сами радници, у случају запослених који врше верске службе у црквама и верским заједницама.

²²⁰ Directive (EC) 2008/95 од 22. октобра 2008. године

²²¹ Directive (EC) 2003/88 од 4. новембра 2003. године

У члану 3. Директиве о успостављању општег оквира за обавештавање и саветовање са радницима у Европској заједници²²², прописано је да у складу са начелима и циљевима ове директиве, државе чланице могу утврдити посебне одредбе које се примењују на предузећа или погоне који се претежно баве верском делатношћу, под условом да даном ступања на снагу ове директиве, у националном законодавству већ постоје такве одредбе.

Директива о усклађивању одређених аспеката ауторског и сродних права у информационом друштву²²³, предвиђа у члану 2. право репродукције које се односи на ексклузивно право ауторизације или забране директне или индиректне, привремене или трајне репродукције дела аутора, представа уметника, фонограма произвођача фонограма, филмова њиховим произвођачима итд. У члану 3. предвиђено је право саопштавања ауторског дела јавности и право стављања других предмета заштите на располагање јавности, где су дефинисани условима под којима се ова права могу остваривати. Међутим, у члану 5. Директиве, предвиђени су изузеци и ограничења од ових чланова, међу којима су и она која се односе на репродукцију од стране штампе, саопштавање јавности или чињење доступним објављених чланака о текућим верским питањима или радиодифузног емитовања дела или других предмета заштите истог карактера, у случају када такво коришћење није изричито одобрено, и ако је наведен извор, укључујући име аутора. Исто тако, изузеци и ограничења су предвиђена у погледу коришћења током верских или службених свечаности које организују јавне власти.

У уводном делу Директиве о утврђивању минималних правила за заштиту пилића који се узгајају за производњу меса²²⁴, наводи се да државе чланице, у складу са Протоколом о заштити и добробити животиња, посвете пажњу захтевима добробити животиња при састављању и спровођењу пољопривредне политике уз

²²² Directive (EC) 2002/14 од 11. марта 2002. године

²²³ Directive (EC) 2001/29 од 22. маја 2001. године

²²⁴ Directive (EC) 2007/43 од 28. јуна 2007. године

поштовање законских или управних одредаба и обичаја држава чланица посебно у вези са верским обредима, културним традицијама и регионалном баштином.

Директива о успостављању општег оквира за једнако поступање при запошљавању и обављању занимања²²⁵, забрањује верску дискриминацију приликом запошљавања и не гарантује само једнакост у закону, већ дозвољава државама чланицама да предузимају мере за постизање суштинске једнакости. Самим тим, државе чланице могу да уведу политику која одговара различитим верским празницима у области запошљавања. Изричитим признавањем ове могућности од стране Европске уније, поштује се верска различитост и истовремено подстичу државе чланице да омогуће верску једнакост. Директива даје могућност послодавцима да оправдају дискриминацију. Наиме, у члану 2. Директиве предвиђено је да индиректна дискриминација може бити оправдана. У ситуацији када одређена неутрална одредба, мерило или поступање доведе у неравноправан положај лице одређене вероисповести у поређењу са другим лицима, то се неће сматрати дискриминацијом уколико су та одредба, мерило или поступање, оправдани легитимним циљем, а средства за постизање тог циља су примерена и нужна. У истом члану Директиве је наведено да дискриминационе мере могу бити оправдане тамо где су у демократском друштву потребне за заштиту јавне сигурности, јавног реда или заштите права и слобода других. У члану 4. је наведено да директна и индиректна дискриминација могу бити оправдане тамо где постоје истинске и легитимне потребе за занимањем код професионалних делатности у црквама и верским заједницама.

Одлука о оснивању Европске полицијске службе²²⁶, у свом члану 10. регулише обраду информација. У складу са тим одредбама, одлуком управног одбора ове службе може се дозволити обрада личних података, али не и оних који се односе на верска или филозофска уверења. То је потврђено и у члану 14. Одлуке, осим ако обрада тих података није нужно потребна за конкретни предмет и ако ти

²²⁵ Directive 2000/78/EC од 27. новембра 2000. године

²²⁶ Decision 2009/371/ЈНА од 6. априла 2009. године

подаци допуњују друге личне податке који су већ унети у датотеку. У члану 16. Одлуке, наводи се да је за сваку аналитичку радну датотеку у наредби за отварање потребно утврдити врсту података који се похрањују и личне податке који откривају верска и филозофска уверења који су изузетно потребни. Одлуком о доношењу имплементационих правила којима се уређују односи Европске полицијске службе са партнерима, укључујући размену личних података и поверљивих информација²²⁷, у члану 15. предвиђено је да није дозвољен пренос личних података којима се откривају верска или филозофска уверења, осим уколико то није преко потребно. У Оквирној одлуци о заштити личних података обрађених у оквиру полицијске и правосудне сарадње у кривичним стварима²²⁸, је обрада тих података мало ближе прецизирана, јер је чланом 6. утврђено да је обрада дозвољена само у случајевима у којима је то преко потребно и када национално право пружа одговарајуће мере заштите.

Оквирна одлука о борби против одређених облика и изражавања расизма и ксенофобије у смислу кривичног права²²⁹, већ у свом члану 1. предвиђа да ће свака држава чланица предузети неопходне мере како би се осигурало да јавно подстицање на насиље или мржња према групи лица или члану такве групе дефинисаних на основу расе, боје коже, вероисповести, наследног, националног или етничког порекла, буде кажњиво. Исто се односи и на јавно одобравање, негирање или грубу тривијализацију злочина геноцида, злочина против човечности и ратних злочина, усмерених против те групе лица или члана такве групе, када се овакво понашање обавља на начин који би могао да подстакне на насиље или мржњу према таквој групи или члану такве групе. Референца која се односи на вероисповест има за циљ да покрије бар понашање које представља повод за усмеравање дела против групе лица или члана те групе дефинисаних на основу расе, боје коже, наследног, националног или етничког порекла.

²²⁷ Decision 2009/934/ЈНА од 30. новембра 2009. године

²²⁸ Framework decision 2008/977/ЈНА од 27. новембра 2008. године

²²⁹ Framework decision 2008/913/ЈНА од 28. новембра 2008. године

Право Европске уније има ограничен домашај у државама чланицама, у вези са питањима која се односе на цркве и верске заједнице и верска питања уопште, из разлога који се односе на примену принципа супсидијарности²³⁰ и пропорционалности. Члан 5. Уговора о Европској унији одређује да Европска унија, по принципу супсидијарности, може предузети мере само уколико и у мери у којој се намеравани циљеви не могу адекватно постићи на нивоу држава чланица, било на централном, регионалном или локалном нивоу, јер се њихов ефекат и обим боље остварују на нивоу Уније. Када је реч о принципу пропорционалности, садржај и форма деловања Европске уније неће прелазити онај ниво који је неопходан за постизање циљева оснивачких уговора.

У областима које се односе на цркве и верске заједнице и верска права генерално, неопходно је, како би што једноставније били остварени циљеви у оквиру Европске уније, узимати у обзир и поштовати у оквиру сваке од држава чланица, статус цркава и верских заједница и верска уверења која исповедају, затим њихов историјски развој, као и одређене специфичности које цркве и верске заједнице поседују и које им дају посебан значај на националном и духовном нивоу. Такође, неопходно је имати у виду емоционалне везе и историјско искуство, које се у државама чланицама везују за њих. Управо из ових разлога, није увек могуће сагледати целокупну ситуацију у погледу таквих питања на нивоу Европске уније, што утиче на постизање јединственог циља који се у појединим ситуацијама може остварити само на нивоу држава чланица. Разноврсност верских околности и правни положај цркава и верских заједница у државама чланицама Европске уније указује на то да цркве и верске заједнице имају значајан допринос у формирању националног идентитета држава чланица.²³¹ То је повезано са уређивањем националних законодавстава, где се пре свих, узимају у обзир специфичности држава чланица на културном, историјском и обичајном нивоу. Међутим, уставне и институционалне традиције држава чланица се у већини случајева базирају готово на истим или сличним принципима и идејама у погледу регулисања положаја

²³⁰ State and Church in European Union, Nomos, Baden-Baden, 2005, стр. 586

²³¹ Исто

цркава и верских заједница и слободе вероисповести. Један од основних разлога за то је што су основна права садржана у уставима, примарно значајна за однос између власти и грађана (традиционални, вертикални ефекат основних права), као и за однос између самих грађана (у хоризонталном односу).²³² То је свакако добар основ за даљи развој права Европске уније у овој области, али без утицања на аутономију цркава и верских заједница, њихово самоодређење и постојање разлика које између њих постоје.

²³² Groen Lisanne, Stronks Martijn, *Entangled Rights of Freedom*, Eleven International Publishing, The Hague, 2010, стр. 22

Пракса Суда правде Европске уније

Суд правде Европске уније, под тадашњим називом Европски суд правде, први пут је уважио основно право верске слободе, барем у његовој суштини, у одлуци у случају *Vivien Prais v. Council of the European Communities* од 1976. године,²³³ чиме је показао поштовање за основне духовне потребе. У овом спору радило се кандидаткињи која је конкурисала за посао у органу Европске заједнице, где се подразумева полагање писаног и усменог квалификационог теста. Дан за полагање писаног дела теста је био заказан на први дан јеврејског празника Шавуота (празника жетве и примања Торе). Кандидаткиња је била јеврејске вероисповести, а током овог верског празника није дозвољено писање и путовање, због чега она није била у могућности да присуствује полагању теста. Она је послала писмо у којем је објаснила разлоге због којих није у могућности да присуствује полагању и затражила је да се одреди други датум за полагање теста. Њеном захтеву није удовољено уз образложење да није могуће одредити други дан за полагање, јер је од изузетног значаја да сви кандидати полагају истог дана. Суд је у овом случају донео одлуку у складу са којом би органи Европске уније требало да узму у обзир могућност одлагања полагања писаног дела теста, ако је исто заказано у време неког верског празника због којег одређени кандидати нису у могућности да га полагају. Наведено се узима у обзир, само уколико кандидат о разлозима због којих није у могућности да присуствује полагању испита, обавести надлежни орган на време. Суд је стао на становиште да је оправдан разлог за одлагање полагања испита, када је полагање заказано у време верског празника. Практично је указао на потребу поштовања верског празника, али не безусловно. Одредио је два битна предуслова како би се одлагање могло квалификовати као оправдано. Они су везани за постојање објективне могућности за одлагање полагања, као и за чињеницу да је одлагање затражено у разумном временском року. Суд је оставио као дискреционо овлашћење органу, који спроводи конкурс, да процени

²³³ Случај *Vivien Prais v. Council of the European Communities* бр. 130/75, 27.10.1976. ЕЦЈ, упореди Alexander Hollerbach, *Europa und das Staatskirchenrecht*, ZevkR 35 1990, стр. 263. Ingolf Pernice, *Religionsrechtliche Aspekte im Europäischen Gemeinschaftsrecht*, JZ 1977, стр. 777

испуњеност ова два предуслова. Суд је признао да право на верску слободу представља део заједничке уставне традиције држава чланица, а тиме и правног поретка Европске заједнице. Штавише, Суд се у овој одлуци ослањао на секундарно право Европске заједнице које изричито помиње верска питања, односно прописе који се односе на кадровска правила за службенике Европске заједнице, који говоре о томе да би службеници требало да буду изабрани без обзира на вероисповест. Ширим тумачењем пресуде може се закључити да је право на слободу вероисповести једно од основних права признатих у Европској унији и да је самим тим основни принцип права Европске уније. У том случају, верска разноврсност би морала бити заштићена од стране институција Европске уније и њених држава чланица у области примене и одступања од права Европске уније. Суд правде Европске уније је и у другим случајевима имао прилику да доноси одлуке које се односе на верска питања, односно цркве и верске заједнице.

У оквиру случаја *A. J. M. Van Rosmaalen v. Bestuur Van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheit, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen*²³⁴, Европски суд правде се бавио питањима која се односе на однос права Европске уније према специфичностима црквеног живота. Овај случај се односи на римокатоличког свештеника Ван Розмалена који је холандски држављанин и припадао је премонстратензијанском реду. Он је 25 година био мисионар у Заиру и за време његовог боравка тамо издржавала га је мисионарска заједница, а не његов ред. Важно је нагласити да тужилац за време боравка ван Холандије не подлеже плаћању пореза на доходак у Холандији, али је дужан да га плаћа за време свог одмора у Холандији на основу исплаћених доприноса у складу са прописима у Холандији. Према схватању Европског суда правде овај свештеник се могао сматрати samozапосленим у смислу права Европске уније. Због тога, он је добио пензију и доприносе по законима државе чланице.

²³⁴ Случај *A. J. M. Van Rosmaalen v. Bestuur Van de Bedrijfsvereniging voor de Gezondheit, Geestelijke en Maatschappelijke Belangen*, број 300/84 ECJ, 23.10.1986.

У случају *Udo Steymann v. Staatssecretaris van Justitie*²³⁵ из 1988. године, Суд је процењивао да ли плаћени рад и службе које извршава припадник верске заједнице у оквиру активности верске заједнице могу спадати у економске делатности или услуге у смислу права Европске уније. У овом случају тужилац, немачки држављанин, доселио се у Холандију и у кратком периоду времена био је у плаћеном радном односу као водоинсталатер. У том периоду је постао члан верске заједнице која своје финансирање базира на комерцијалним активностима, међу које спадају држање дискотека, барова и перионица. Његов допринос овој заједници се заснивао на извођењу водоводних радова у просторијама верске заједнице и послова одржавања. Он је такође учествовао у комерцијалним делатностима верске заједнице. Из ових разлога, он је аплицирао у Холандији за боравишну дозволу у циљу обављања наведених послова. Међутим надлежни органи Холандије му одбијају захтев са образложењем да он не врши активности као запослено лице. Он се обратио суду у Холандији, који је прекинуо поступак и обратио се Европском суду правде са питањем да ли се активности које се састоје или су усмерене на рад заједнице која се базира на вери, односно у којима се правила живота заснивају на томе да њихови чланови пружају услуге једни другима, могу сматрати економском активношћу или услугом у смислу оснивачких уговора? Суд је дао одговор да се такве активности које обављају припадници верске заједнице, као део комерцијалних активности и услуга те заједнице могу сматрати економским активностима и услугама у смислу права Европске уније.

У случају *Torfaen Borough Council v. B & Q plc.*²³⁶, Суд се бавио тумачењем чланова Уговора о Европској економској заједници, како би се проценила компатибилност одредаба Уговора са одредбама националних прописа у погледу забране трговања недељом. Наиме, Суду се обратио надлежни суд у Уједињеном краљевству, јер су поједине трговинске радње покренуле спор због питања оправданости забране рада недељом. Прописи у Уједињеном краљевству су предвиђали да се одређени артикли, могу само изузетно продавати у радњама

²³⁵ Случај *Udo Steymann v. Staatssecretaris van Justitie*, бр. 196/87 ECJ, 5.10.1988.

²³⁶ Случај *Torfaen Borough Council v. B & Q plc.* бр. 145/88, 23.11.1989.

недељом, и то опојне течности, одређене намирнице, дуван, новине и други производи из свакодневне потрошње. Суд је закључио да је време за затварање малопродајних објеката, које се заснива на прописима држава чланица и које се односи на недељу и празнике, у складу са примарним прописима Европске економске заједнице. Такви прописи који регулишу радно време малопродајних објеката, који се примењују и на националне и увезене производе, остварују циљ у погледу права Заједнице, јер одржавају одређене политичке и економске изборе. Ово уколико је њихов циљ да обезбеде да су радни и нерадни сати тако уређени да се слажу са националним или регионалним социо-културним карактеристикама и будући да нису уведени како би управљали обрасцима трговине између држава чланица. У овом случају, јасно је да недеља као дан којим је одређено да се на ради и празници имају верски предзнак, односно да су регулисани прописима Уједињеног краљевства, као и појединих држава чланица због хришћанске традиције. Наиме, недеља се у државама са хришћанском традицијом сматра празником када хришћани најчешће посећују цркву ради заједничке молитве и литургијских обреда. Недеља је последњи дан у седмици, сматра се светом и готово свим хришћанима представља дан одмора.

У случају *Bundesrepublik Deutschland v. Y and Z*²³⁷, Суд се бавио питањима која се односе на утврђивање минималних стандарда за одређивање избегличког статуса или, супсидијарно, статуса заштите. Грађани Пакистана су ушли у Немачку и затражили азил и заштиту као избеглице. У прилог својих захтева навели су да је њихово чланство у муслиманској Ахмади заједници, која је исламски реформистички покрет, утицало на то да су морали да напусте своју земљу порекла. Ово из разлога што су их неколико пута претукли и бацали камење на месту где су обављали молитву. Исти људи су им претили да ће их убити и пријавили су их полицији због вређања пророка Мухамеда. Малтретирани су и затворени због својих верских уверења. Међутим, надлежни немачки органи су одбили њихове захтеве као неосноване, јер су сматрали да услови за стицање статуса избеглице нису били задовољени. Надлежни судови у Немачкој су

²³⁷ Случај *Bundesrepublik Deutschland v. Y and Z*, бр. 71/11 и 99/11, 5.9.2012.

поништили одлуке о одбијању њихових захтева, јер у случају њиховог повратка у Пакистан, они не би могли да наставе да практикују своју веру у јавности без излагања ризику од прогона. То је фактор који се мора узети у обзир у сваком поступку тражења азила или одобравања статуса избеглице. Они су у Немачкој могли јавно да изражавају своју верску припадност и практикују своју веру, а јавно изражавање вере је неопходно како би се сачувао њихов верски идентитет. Надлежни управни органи у Немачкој су уложили жалбу на овакво тумачење немачких судова. Они су се позивали на судску праксу у Немачкој, према којој би се могло сматрати да је прогон релевантна чињеница за потребе права на азил, само у случајевима у којима је било мешања у „кључним областима” верских слобода, али не и тамо где је дошло до ограничавања јавног испољавања вере. Због тога су сматрали да ограничења Ахмади заједнице у Пакистану, која се тичу јавног практиковања њихове вере, не представљају мешање у „кључним областима”. Савезни управни суд Немачке се обратио Европском суду правде због тумачења да ли свако мешање у верске слободе које нарушава члан 9. Европске конвенције, може представљати чин прогона, као и да ли озбиљна повреда верске слободе, као основног људског права, настаје само ако је кључна област те верске слободе угрожена. Уколико кључна област верске слободе може да садржи јавно поштовање одређених верских пракси, да ли је у том случају довољно, уколико је дошло до озбиљног кршења верске слободе, да подносилац захтева за азил сматра да је такво поштовање његове вере неопходно како би му се сачувао верски идентитет, или је неопходно да верска заједница којој припада сматра да такво верско поштовање спада у централни део њене доктрине, или да ли додатна ограничења могу настати као резултат других околности као што су општи услови у земљи порекла? Савезни суд је тражио и тумачење у погледу тога да ли постоји основан страх од прогањања, уколико је утврђено да ће подносилац захтева вршити одређене верске радње, осим оних које спадају у кључне области, након повратка у земљу порекла, иако би то довело до ризика по његов живот, телесни интегритет или слободу, или да ли се може разумно очекивати од подносиоца да се он уздржи од вршења таквих радњи. Европски суд правде је у својој пресуди стао на становиште да нису сва мешања у право на слободу вероисповести која

представљају кршење члана 9. Европске конвенције, у стању да представљају „акт прогона”. Европски суд правде је даље утврдио да може бити акта прогона као последице мешања са спољним манифестацијама те слободе. У циљу утврђивања да ли мешање у право на слободу вероисповести које крши члан 9. Европске конвенције, може представљати „акт прогона”, надлежни органи морају да утврде, у светлу личних околности одређеног лица, да ли то лице због остваривања ове слободе у својој земљи порекла, представља прави ризик, између осталог, да ли му се због тога суди или је предмет нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања. Када се утврди да би одређено лице, које врши јавно своје верске радње, управо из тог разлога по његовом повратку у земљу порекла било изложено стварном ризику од прогона, то лице би требало да добије статус избеглице. Чињеница да би то лице могло да избегне ризик уздржавањем од вршења одређених верских радњи, у принципу је ирелевантно. Суд је закључио да је страх подносиоца представке од прогона основан, уколико у светлу његових личних околности, надлежни органи утврде да се разумно може претпоставити да би по повратку у своју земљу порекла, то лице ангажовањем у верским обредима, било изложено стварном ризику од прогона. У процени захтева за стицање избегличког статуса, на индивидуалној основи, ти органи не могу разумно очекивати да се подносилац захтева уздржава од вршења тих верских радњи.

У случају *Commission of the European Communities v. Republic of Poland*²³⁸, Пољска је доношењем Закона о семену, према мишљењу Европске комисије, пропустила да испуни своје обавезе према прописима Европске уније. Ово из разлога што је Европска комисија изнела став да Закон није у складу са системом слободног промета, пошто није дозвољавао слободан промет генетски модификованих производа у целој Заједници. Европска комисија је истакла да заштитне мере које је Пољска предвидела Законом, нису у складу са прописима Европске уније, који дозвољавају могућност усвајања таквих мера у погледу појединих генетски модификованих производа након анализе спроведене од

²³⁸ Случај *Commission of the European Communities v. Republic of Poland*, број 165/08 од 16.7.2009.

случаја до случаја, а не како је то предвиђено Законом, општом забраном стављања на тржиште таквих производа. Оно што је занимљиво у овом случају је да је Пољска у својој одбрани, заснивала своје аргументе у потпуности на етичким и верским разлозима у циљу одбране одредаба свог Закона о семену. Међутим, Европски суд правде је у својој пресуди изнео став да Пољска није успела да докаже да су спорне одредбе Закона у ствари донете на основу разматрања верских и етичких аргумената, већ на основу општих претпоставки. Наиме, Пољска је тврдила да је опште познато да пољско друштво придаје велики значај хришћанским и римокатоличким вредностима. Затим је тврдила да су се политичке партије, које су имале већину у пољском парламенту у тренутку усвајања спорног закона, посебно позивале на поштовање тих вредности. Пољска је изнела закључак да је у таквим околностима разумно да се заузме став да су посланици под утицајем верских или етичких идеја које инспиришу њихове политичке акције, посебно оних које су повезане са сложеним научним проценама које се односе на заштиту животне средине или људског здравља. Међутим, Европски суд правде је закључио да овакве околности нису довољне да би се утврдило да је усвајање спорних одредаба Закона заправо инспирирано етичким и верским разлозима.

Случај *Yvonne van Duyn v. Home Office*²³⁹, бавио се питањем да ли јавна политика Уједињеног краљевства може бити оправдање за ограничење слободе кретања радника, односно за забрану уласка у државу чланицу. Ивон Ван Дујн, холандска држављанка желела је да уђе у Уједињено краљевство, како би тамо започела да ради, јер је добила посао секретара у Сајентолошкој цркви. Право Европске уније признаје право држављанима сваке државе чланице да оду у другу државу чланицу како би почели да раде без дискриминације у погледу запошљавања, накнаде и других услова рада и запошљавања. Право на слободно кретање радника, може бити предмет ограничења само уколико се заснива на темељу јавне политике, јавне безбедности или јавног здравља. При доласку на аеродром у Уједињеном краљевству, имиграционе службе су одбиле да јој одобре улазак у ту земљу из разлога „непожељности уласка било коме ко обавља послове

²³⁹ Случај *Yvonne van Duyn v. Home Office*, број 41-74, 4.12.1974.

или би требало да буде запослен у оквиру те организације”. Ивон Ван Дујн је тврдила да је одбијање дозволе за улазак незаконито и обратила се Високом суду у Уједињеном краљевству сматрајући да има право да остане у Уједињеном краљевству у сврху запошљавања, као и право да добије дозволу за улазак. Право Европске уније прописује да се мере предузете на основу јавне политике или јавне безбедности могу заснивати искључиво на понашању појединца у питању. Високи суд је покренуо питања пред Европским судом правде која се односе на то да ли би приликом узимања у обзир наведених мера, држава чланица требало да узме у обзир чињеницу да је лице у питању повезано са одређеним органом или организацијом, чије активности та држава сматра супротним јавном добру, али које нису незаконите у тој држави, као и чињеницу да то лице намерава да се запосли управо у таквом органу или организацији, иако не постоје ограничења за држављане држава чланица који желе слично запослење у оквиру тог органа или организације. Европски суд правде је закључио да је држава чланица, приликом наметања ограничења која су оправдана на основу јавне политике, дужна да узме у обзир, што се тиче понашања појединца, чињеницу да је појединац повезан са одређеним органом или организацијом чије активности држава сматра друштвено штетним, али које нису незаконите, упркос чињеници да нема ограничења према држављанима држава чланицама који желе слично запослење у том органу или организацији. У својој пресуди Суд је изнео занимљиво становиште да држава чланица из разлога јавне политике, може тамо где сматра неопходним, одбити држављанину друге државе чланице „корист од принципа слободе кретања радника”, у случају где је том држављанину понуђено одређено запослење, иако држава чланица не поставља слична ограничења својим држављанима.

У случају *Association Eglise de scientology de Paris and Scientology International Reserves Trust v The Prime Minister*²⁴⁰, подносиоци представке су 1. фебруара 1996. године, у главном поступку затражили од председника Владе Француске да укине одређене законске одредбе којима се уређује систем претходне

²⁴⁰ Случај *Association Eglise de scientology de Paris and Scientology International Reserves Trust v The Prime Minister*, број 54/99, 14.3.2000.

дозволе за директне стране инвестиције новим верским покретима, које су према одредбама француског права сматране претњом по јавну политику и јавну безбедност. Након што су накнадно утврдили да су измене законодавства донесене 14. фебруара 1996. године, одржале претходни систем одобрења, закључили су да је то последица одлуке председника Владе, што су сматрали да је једнако одбијању њиховог захтева и оспорили су ту одлуку пред Државним саветом Француске. У прилог томе су тврдили да нису поштована правила Заједнице којима је уређено слободно кретање капитала. Државни савет Француске се обратио Европском суду правде поводом тога да ли је систем претходних дозвола усклађен са принципом права Заједнице о слободном кретању капитала у складу са Уговором. Суд је констатовао да систем који ограничава кретање капитала може бити оправдан само у интересу јавне политике или јавне безбедности. Такав интерес мора бити у сваком случају стриктно тумачен и предмет разматрања од стране европских институција. Примењујући овај принцип, Суд је констатовао да страним инвеститорима „нису дати било какви наговештаји о специфичним околностима у којима је потребно претходно одобрење”. Према томе, Суд је закључио да је законска одредба супротна принципу правне сигурности, јер није садржала представљање обима права и обавеза појединаца у складу са Уговором.

Обрада личних података која се састоји у њиховом публикавању на интернету у вршењу добротворних или верских активности је једно од питања које је било постављено у случају *Criminal proceedings against Bodil Lindqvist*²⁴¹. Госпођа Линдквист је поред свог посла радника на одржавању, додатно обављала посао вероучитеља у парохији Алседа у Шведској. Она је похађала курс за обраду података на којем је, између осталог, научила да постави почетну страницу на интернету. Она је код куће на свом рачунару поставила интернет странице, у циљу омогућавања парохијанима да добију информације које би им могле бити потребне. На њен захтев, администратор интернет страница Цркве Шведске успоставио је везу између њених страница и страница цркве. Странице су садржале информације о госпођи Линдквист и 18 парохијана, понекад укључујући њихова пуна имена, а у

²⁴¹ Случај *Criminal proceedings against Bodil Lindqvist*, број 101/01, 6.11.2003.

другим случајевима прва имена. Она је такође описивала благо шаљивим тоном, послове својих колега у парохији и њихове хобије. У многим породичним приликама она је постављала и њихове бројеве телефона и друге податке. Она је на страници износила податке о томе да је једна колегиница повредила ногу и да је из здравствених разлога обављала посао са пола радног времена. Госпођа Линдквист о постојању ових интернет страница није информисала своје колеге, нити је од њих добила сагласност. Исто тако, о својим активностима није обавестила ни надлежну службу у Шведској, која се бави заштитом електронски преносивих података. Она је уклонила наведене странице чим је постала свесна да њеним колегама оне не одговарају. Јавни тужилац у Шведској је покренуо тужбу против ње због аутоматске обраде личних података без претходног писаног обавештења надлежне службе у Шведској за заштиту електронски преносивих података, обраде осетљивих личних података без одобрења и преноса обрађених личних података у трећу земљу без одобрења. С обзиром на то да активности госпође Линдквист у суштини нису биле економске, већ добротворне и верске природе, Европском суду правде је било дато у разматрање да ли такве активности чине обраду личних података која не спада у оквир права Европске уније. Наиме, право Европске уније се не примењује на обраду података о личности која се врши у оквиру активности које су у вези са јавном безбедношћу, одбраном, државном безбедношћу, затим на активности државе у области кривичног права, као и када обраду података врши физичко лице у личне или породичне сврхе. Европски суд правде је у својој пресуди изнео став да се добротворне или верске активности које је спроводила госпођа Линдквист не могу сматрати еквивалентним наведеним активностима, па стога не могу бити покривене тим изузетком. Суд је истакао да слобода изражавања госпође Линдквист, коју је она у свом раду користила у циљу припреме људи за причешће, као и њена слобода за обављање активности које доприносе верском животу, морају бити мерене у односу на заштиту приватних живота појединаца, о којима је она стављала податке на својој страници.

Из појединих ставова садржаних у пресудама Суда, може се закључити да је Суд правде Европске уније у многим случајевима у којима је своју надлежност

засновао на праву Европске уније био суочен и са специфичним, претходним или додатним питањима која су се односила на цркве и верске заједнице, а која испрва право, тада Европске заједнице није у потпуности регулисало. Суд је у одређеним случајевима констатовао да „поштовање основних права чини саставни део општих правних принципа заштићених од стране Суда”, док је у другим истицао да мере, које нису у складу са основним правима признатим и заштићеним уставима држава чланица, нису могле бити прихваћене.²⁴² Такође, закључио је да међународни споразуми о заштити људских права којима су приступиле државе чланице или чији су потписници, могу дати смернице које би требало поштовати у оквиру права тадашње Заједнице.²⁴³ Са тим у вези, у тренутку доношења појединих одлука исказала се потреба за дефинисањем одређених одредаба у оквиру права Европске уније, које би се односиле на цркве и верске заједнице и религију уопште, а у циљу отвореног и савесног приступа овим сферама друштвеног живота. Право цркава на самоодређење првенствено налази основу у верској слободи, што је Суд правде Европске уније и потврдио.²⁴⁴ Суд правде Европске уније имао је значајну улогу, јер је својом судском праксом и одлукама утицао на то да се решавају одређена питања у вези са црквама и верским заједницама, која у том тренутку нису била на адекватан начин или уопште нису била регулисана правом Европске уније. Истовремено је давао подстицај и другим органима Европске уније да таква и слична питања анализирају, у циљу њиховог решавања кроз унапређење нормативног оквира Европске уније. Регулисање појединих отворених питања није само у нормативном смислу, већ и у друштвеном контексту важно управо због тога што су она повезана и са самим односом између Европске уније и цркава и верских заједница.

Као што се може видети, право Европске уније све више се бави регулисањем питања која се односе на цркве и верске заједнице. Развој права Европске уније означавало је и доношење Повеље о основним правима Европске уније којом се гарантује право на слободу мисли, савести и вероисповести. Такође,

²⁴² Shaw N. Malcolm, *International law*, Cambridge University press, 2003, стр. 344

²⁴³ Исто

²⁴⁴ *State and Church in European Union, Nomos, Baden-Baden*, 2005, стр. 585

Повељом је предвиђено да ће свака врста дискриминације, укључујући и ону по основу религије и уверења бити забрањена. Што се тиче регулисања односа између Европске уније и цркава и верских заједница, о томе су се посебно водиле дискусије у вези са доношењем Устава Европе, који није усвојен. У том периоду су истицани предлози од стране појединих верских лидера да се у Преамбули тог текста изричито наведу хришћанство и Бог. Међутим, с обзиром да то да текст Устава није усвојен, доношењем Лисабонског уговора такве одреднице су изостављене. Уместо тога, у Преамбули Лисабонског уговора наведено је да се „инспирација за закључење уговора изводи из културног, верског и хуманистичког наслеђа Европе из којих су се развиле универзалне вредности неповредивих и неотуђивих права људског бића, слободе, демократије, једнакости и владавине права”. У складу са овим одредбама, Европска унија је развила и дефинисала неутралан однос према црквама и верским заједницама, немешајући се у питања која су повезана са њиховим статусом који су оне стекле и имају га у државама чланицама, укључујући одржавање отвореног и транспарентног дијалога са њима.

Постоје схватања да „европско право о религији” представља посебну грану права која се базира на осам основних начела од којих су поједина, у Уговору из Лисабона у одређеној мери експлицитно сумирана (иако нису изворно прописана), као што су начело значаја религије, начело супсидијарности у верским стварима, начело сарадње која се одвија посредством дијалога, начело верске слободе и начело верске једнакости (недискриминације), док би се остала основна начела, као што су начело аутономије верских организација, начело специјалне заштите и начело верских привилегија, могла пронаћи у другим изворима „европског права о религији”.²⁴⁵ Уопште узев, у изворе тог права, осим оних формалних у које спадају примарно и секундарно право, као и јуриспруденција, сврставају се општи принципи заједнички правима држава чланица у овој области, Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода и можда само прописи „религиозних

²⁴⁵ Doe N, *Towards a “Common Law” on Religion in European Union*, Religion, State and Society, Routledge, број 37, 2009, стр. 147, 158

традиција”.²⁴⁶ Постоје мишљења да Европска унија доношењем Лисабонског уговора остаје привржена начелу неутралности и супсидијарности у питањима односа држава чланица и цркава и верских заједница. Европска неутралност у погледу њиховог статуса, односно поштовање правног статуса по праву држава чланица, упућује на то да Унија посматра ово питање као једно од изузетно важних за државе чланице, па узимајући у обзир разне историјске разлоге није потребно законодавства држава чланица усклађивати на европском нивоу у одређени заједнички наднационални модел односа према црквама и верским заједницама.²⁴⁷ Поред оваквих ставова, постоји и мишљење да иако је уговорна одредба према којој Унија поштује и не прејудуцира статус цркава и верских удружења и заједница по праву држава чланица једнодушно протумачена као израз начела супсидијарности у верским стварима, односно у правцу остављања регулисања религије у надлежности држава чланица и њихових законодавстава, ипак постоји могућност да се наведена одредба тумачи на начин да „она не признаје, нити штити надлежност држава чланица да створе свој сопствени општи систем права о религији, будући да она само штити права држава чланица да одреде правну позицију верских организација”.²⁴⁸ Штавише, у новијим активностима експертских група које су чак и формиране од стране институција Европске уније запажа се да оне донекле стоје на различитим становиштима од националних институција, јер указују да конкордати и имплементирајући споразуми који их прате не би могли да иду на уштрб основних права.²⁴⁹ Томе у прилог иде и чињеница да је начело плурализма такође једно од начела Европске уније. Европска унија је верски и филозофски неутрална, али је истовремено посвећена овом начелу. Сходно томе, иако поштујући начело супсидијарности, Европска унија стоји на становишту да се питања која се односе на религију могу ефикасно решавати на националном нивоу и без њеног мешања, ипак је њен циљ да утиче на државе чланице у правцу стварања услова погодних за промовисање различитости и плурализма.

²⁴⁶ Исто, стр. 147

²⁴⁷ Шпехар Х, *Лисабонски уговор и односи Европске уније према религијским заједницама*, Иззови европских интеграција, број 8/2010, 2010, стр. 78

²⁴⁸ Doe N, *Towards a “Common Law” on Religion in European Union*, Religion, State and Society, број 37, 2009, стр. 149

²⁴⁹ Видети текст у првом одељку и текст у закључцима који се односи на приговор савести

Ипак, иако је изостала изричита надлежност за регулисање односа са црквама и верским заједницама, Лисабонским уговором је прописано одржавање дијалога са њима. Институционализација дијалога између Европске уније и црква и верских заједница може представљати успостављање одређеног модела односа на наднационалном нивоу, који се базира на начелу неутралности. Ојачавање обавезе поштовања различитости држава чланица, према појединим мишљењима, може бити у супротности са начелом неутралности, јер је обавеза поштовања различитости држава чланица истовремено и инхерентно одбацивање стриктне лаичке оријентације Европске уније, будући да само у том смислу европско право може да узме довољно у обзир нелаичку оријентацију појединих држава чланица.²⁵⁰ Постоје и схватања према којима лаичност заснована на слободи мисли, савести и вероисповести, једнаким правима и дужностима грађана без обзира на њихову верску припадност и поштовање аутономије, у различитим облицима и обиму, постоји заправо у свим државама Европе и да је у суштини „повезана са признавањем вероисповести као основним моделом европске лаичности”.²⁵¹ Лисабонски уговор у складу са садржином његовог члана 17. према овим схватањима, лаичност поставља у перспективу заједничку већини држава чланица као „лаичност признања”, односно као она којом се званично признаје јавна улога црква и верских заједница у демократском животу друштва.²⁵² Проширивање надлежности Европске уније у правцу одржавања дијалога са црквама и верским заједницама само може да допринесе даљем развијању модела односа између Европске уније и црква и верских заједница, базираном на одвојености, али истовремено и на сарадњи, консултовању и пружању помоћи.

²⁵⁰ Heinig H.M, *Law on Churches and Religion in the European Legal Area – Through German Glasses*, German Law Journal, број 06/2007, 2007, стр. 575

²⁵¹ Willaime J.P, *European integration, Laicite and Religion*, Religion, State and Society, број 37, 2009, стр. 26, 27

²⁵² Исто, стр. 31

V) Институционализација односа између Европске уније и цркава и верских заједница

Непосредно пре успостављања отвореног дијалога, односно развоја институционализације односа између цркава и верских заједница са једне, и институција Европске уније са друге стране, постојале су неформалне везе између њих. Следећи корак био је усмерен ка отварању представништава цркава и верских заједница у Бриселу, ради информисања цркава и верских заједница о иницијативама и променама у европским политикама. У том правцу све више се ишло ка томе да се препозна важна улога верских вредности у животима грађана држава чланица и да се на тај начин укаже на значај успостављања духовне димензије Европске уније. Интерес европских институција за верска питања повезан је са релативно скоро успостављеним службеним контактима са црквама и верским заједницама. Одређена врста неформалних веза учвршћена је у време некадашњег председника Европске комисије Жаком Делором.²⁵³ Он је био заинтересован за верска и етичка питања, чему је са друге стране допринос давала све већа ангажованост цркава и верских заједница у оквиру европских питања у контексту Јединственог европског акта и установљавања јединственог тржишта. Нова верска тела су у установљеним представништвима у Бриселу успостављала и одржавала неформални дијалог.

Делегација састављена од представника Евангеличке цркве у Немачкој и Англиканске цркве, имала је 5. новембра 1990. године сусрет са представницима Европске комисије, укључујући председника Комисије Жака Делора.²⁵⁴ Три главне теме на састанку биле су оне које се односе на изазове политичкој унији, мањак баланса између економске политике и бриге за социјалне теме и животну средину, као и на будуће односе са државама Централне и Источне Европе. Једнодневни састанак је закључен састанком са Жаком Делором на којем је он апеловао на цркве

²⁵³ Drake Helen, *Jacque en Europe, histoire et sociologie d'un leadership improbable*, Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg, 2002.

²⁵⁴ Hogebrink Laurens, *Europe's Heart and Soul – Jacques Delors' Appeal to the Churches*, Conference of European Churches, Geneva, 2015.

да допринесу „срцу и души Европе”. Тада је он први пут отворио могућност за редовне неформалне састанке између цркава и Европске комисије о темама од заједничког интереса, а које су значајне за политике и будућност Европске заједнице. Делоров апел је утицао на цркве и верске заједнице да се више укључе у европске интеграције и сагледају значај Европе у целини. У исто време, Европска комисија је постала свесна важности експертизе цркава и верских заједница приликом утврђивања основних вредности. Позив за верске лидере био је део покушаја даљег легитимисања Европске комисије, која је у то време често означавана као „бездушна технократија” и симбол демократског дефицита у Европи.²⁵⁵ Европска комисија је желела да отвори дијалог са протестантским црквама и због дотадашње доминантне улоге Римокатоличке цркве, што је представљало монолитни поглед на Европу. Посебан интерес је Европска комисија показала за учешће мањих протестантских цркава из Јужне Европе. Поред тога, екуменски покрети су могли да понуде своје искуство у вези са чувеном крилатицом „уједињени у различитости”.

У организовању поменутог састанка главну улогу је одиграо Марк Лендерс, белгијски држављанин и пастор Холандске реформатске цркве, који је 1966. године ангажован у Бриселу да обавља екуменски рад.²⁵⁶ Он је постао студијски секретар организације под називом Европска екуменска комисија за цркву и друштво, чији је задатак поред осталих био да информише цркве чланице о развоју у европским институцијама. Поред њега, највише заслуга за организовање овог састанка има Жером Вињон, француски економиста и координатор Јединице за напредне студије, чији је генерални директор био Жан-Клод Морел.²⁵⁷ Јединица за напредне студије је била саветодавна група унутар Европске комисије. Жак Делор је основао Јединицу 1989. године у циљу анализе и развоја будућих перспектива, али пре свега због успостављања редовних контаката са црквама и верским заједницама.

²⁵⁵ Massignon Berengere, *Islam in the European Commission's system of regulation of religion, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 128

²⁵⁶ Hogebrink Laurens, *Europe's Heart and Soul – Jacques Delors' Appeal to the Churches*, Conference of European Churches, Geneva, 2015, стр. 30

²⁵⁷ Исто

Јединица за напредне студије је била под директном управом председника Европске комисије и чинили су је једанаест бриселских званичника, два експерта и један национални званичник. Делор је био забринут да европске интеграције постају „превише технократске, односно да им недостају осећаји припадања и солидарности који су потребни за праву заједницу”. У свом говору упућеном црквама и верским заједницама 4. фебруара 1992. године са делегацијом Евангеличке цркве у Немачкој, Жак Делор је истакао да „сада улазимо у фасцинантно време ... време када дебата о значају европске изградње постаје главна политичка снага. Верујте ми, нећемо успети у Европи искључиво на основу правне експертизе или економског знања. Немогуће је применити потенцијал из Мастрихта у пракси без удисања ваздуха ... Ако у протеклих десет година нисмо успели да дамо душу Европи, да јој дамо духовност и значење, у складу са тим ће се ствари завршити. То је разлог зашто желим да оживим интелектуалну и духовну дебату о Европи. Позивам цркве да активно учествују у њој ... Волео бих да се створи место окупљања, простор за слободне дискусије отворен за духовне мушкарце и жене.”²⁵⁸ Он је крајем 1994. односно почетком 1995. године установио прву формалну везу европских институција са црквама и верским заједницама нагласивши потребу да се да „душа Европи, односно духовност и значење”, као увод у даље интеграције.²⁵⁹ Он је изнео своје становиште према којем постоји потреба да се европске интеграције не одвијају само у оквирима економије и права, већ да је подједнако важан допринос етичке и духовне перспективе Европске уније, а све уз промоцију учешћа цивилног друштва у оквиру тог процеса. Циљ је заправо био да се омогући дијалог између цркава и верских заједница са европским институцијама. Јединица за напредне студије је 1996. године преименована у Групу политичких саветника Европске комисије.

²⁵⁸ Luibl Hans Jürgen, *Auf der Suche nach Europas Seele*, Hermeneutische Blätter 1+2, 2005, стр. 197

²⁵⁹ Houston K., *The Logic of Structured Dialogue between Religious Associations and the Institutions of the European Union*, Religion, State and Society, Vol 37, 2009, стр. 213

Идеја о „Европској души“²⁶⁰ је можда тада деловала у одређеној мери нејасно, али је ипак довела до тога да једна од најзначајнијих одлука Европског парламента о верским питањима буде усвајање европског програма о успостављању верског дијалога под називом „Душа Европе: етика и духовност“ од 1997.-2005. године. Циљ програма је био да промовише дијалог између хришћана, јевреја, муслимана и хуманиста, чије би администрације водила Европска екуменска комисија за цркву и друштво. Програм се базирао на Делоровом састанку са верским лидерима из 1990. године. Међутим, програм није имао било какве правне импликације и дијалог између представника различитих вероисповести резултирао је у само неколико конференција и састанака верских лидера који су расправљали о духовним последицама европског проширења и интеграције.²⁶¹ Ипак, Европска унија је овим програмом показала напор да промовише верски дијалог, као и да политичком и економском институционалном пројекту дода културно и духовно значење. Такође, то је повратно утицало да цркве и верске заједнице наставе да формирају различите организације и канцеларије у циљу свог представљања у европским институцијама.²⁶²

У септембру 1999. године Изјава Европске уније о слободи вероисповести или уверења потврдила је да „о стварима којима се регулишу вероисповест, уверење или савест не би требало да одлучују државе, већ савест појединца. Улога државе није да утврђује верску истину, већ да промовише толеранцију, тако да људи могу да траже истину као појединци и у заједници. Уместо да подржава неку посебну вероисповест или уверење, Европска унија подржава идеју да би људи требало да буду слободни, у било које време, да имају, исповедају, одржавају, усвајају или мењају сопствена уверења. Она наглашава, међутим, да само чланство у верској организацији или приврженост одређеној вери не може бити разлог за кажњавање криминалног понашања. Такво понашање мора бити предмет редовног

²⁶⁰ Оригиналан назив ове иницијативе је: „*Une âme pour l'Europe*”

²⁶¹ Leustean N. Lucian, *Religion, modernity and theories of European integration*, Politics of Religion in Western Europe – Modernities in conflict?, Routledge, 2012, стр. 63

²⁶² Greenwood Justin, Aspinwall Mark, *Conceptualizing collective actors in the EU. An introduction*, Collective action in the European Union. Interests and politics of associability, New York, London, Routledge, 1998, стр. 1-30

правног процеса.”²⁶³ Осим тога, Европска унија је подржала слободно испољавање уверења, „свесни смо да манифестације неких нових верских покрета могу представљати изазове, као и тешке ствари за савремене демократске државе ... У циљу прихватања таквих ситуација и како би било осигурано да верске активности буду у складу са принципима темељних демократских друштава, међународни инструменти људских права прописују интересе противтеже који могу оправдати ограничавање одређених верских манифестација.” Европска унија је у овој изјави истакла да „бројна питања и даље изазивају буру, пре свих она која се односе на прописе који предвиђају непотребно строге и дискриминаторске захтеве за регистрацију верских заједница, питања која се односе на реституцију црквене имовине, недостатак алтернатива служењу војног рока, као и контроверзе око допуштености женама и девојкама да носе верску одећу у јавности”. Државна интервенција у оквиру деловања верских заједница која није довољно аргументована или није узела у обзир све важне околности, а нарочито када је до ње дошло уз повреду обавезе неутралности државе, представља и кршење члана 9. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.²⁶⁴ У том смислу, она је нагласила да су посебно важни флексибилни и толерантни ставови изражени кроз дијалог и образовање.

Међутим, дебате о улози хришћанства и религије у Европи одржаване су и даље, а расправе су се водиле и о томе какву би улогу цркве и верске заједнице требало да имају у друштву. Пројекат европске интеграције несумњиво има хришћанске верске корене, али у оквиру тога циљ му је да буде религиозно неутралан.²⁶⁵ Такве и сличне теме су биле веома актуелне у тренутку када је у децембру 2001. године успостављена Конвенција о будућности Европе (усвојена под званичним називом Европска конвенција), односно када је дефинисан текст Уговора о Уставу Европе, који на крају није усвојен. Конвенција је била тело

²⁶³ OSCE Review Conference, RC.DEL/103/99, 23. септембар 1999. године

²⁶⁴ Поповић Драгољуб, *Европско право људских права*, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 322

²⁶⁵ Fokas Effie, *Islam in Europe: The Unexceptional Case*, *Nordic Sociology of Religion and Society*, 24:1, 2011, стр. 4

основано од стране Европског савета са циљем да изради Уговор о Уставу Европе, који је Европски савет требало да заврши и усвоји. Конвенција о будућности Европе је имала 105 чланова, који су били из националних скупштина држава чланица и држава кандидата, Европског парламента, Европске комисије, а било је и представника председника држава и влада. Конвенција се први пут састала 28. фебруара 2002. године и састајала се након тога на пленарној седници једном или два пута месечно. Њени састанци су били јавни и одржавани су у згради Европског парламента у Бриселу. Том приликом се дискутовало о томе да ли би Устав Европске уније требало да има дефинисан текст који упућује на Бога или европско хришћанско наслеђе.²⁶⁶ Конвенција је свој рад завршила у јулу 2003. године када је представила свој Нацрт уговора о Уставу Европе²⁶⁷. Међутим, Уговор о Уставу Европе никада није усвојен, услед одбијања усвајања на референдумима у Француској и Холандији 2005. године, али је Конвенција представљала напредак у правцу институционализације односа између европских институција и цркава и верских заједница.

У овом периоду значајно је истаћи и да је у нацрту документа под називом *European governance - A White paper* из 2001. године, Европска комисија подвукла значајну улогу цркава и верских заједница у истицању неправде и давању подршке за решавање проблема грађана, јер мобилишу људе и пружају подршку нарочито онима који су искључени или дискриминисани.²⁶⁸ Истакнуто је да оне често делују као „систем раног упозоравања и усмеравају правац политичке дебате”. Оне су важни актери у многим областима цивилног друштва, јер на локалном, регионалном и националном нивоу, уносе конкретна искуства и визије у процесе формирања друштва.²⁶⁹

²⁶⁶ Miller Vaughne, *The Convention on the Future of Europe: Proposals for a European Constitution*, Research Paper 03/23, House of Commons Library, 18 March 2003, стр. 42-45

²⁶⁷ Више о томе Aust Anthony, *Handbook of International Law*, Cambridge University press, 2005, стр. 483, 484

²⁶⁸ European Governance, A White Paper Com(2001) 428, 25.7.2001.

²⁶⁹ Хајдер-Ротвилм Антје, *Цркве реформације и процес европског уједињења*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 71

Група за духовну и културну димензију Европе формирана је 2003. године, на иницијативу председника Комисије Романа Продија. Циљ ове Групе је био да се издвоје питања која се односе на вредности које су релевантне за европско уједињење. На темељу ове групе, Група политичких саветника Европске комисије (касније преименована у Европски центар за политичку стратегију), добила је поред осталих задатака, и тај да надгледа контакте са црквама и верским заједницама. Од 2005. године, Група политичких саветника Европске комисије допринела је организацији годишњих састанака на високом нивоу између институција Европске уније и представника верских организација. То се пре свега односи на римокатоличку Бискупску конференцију Европске уније, Конференцију европских цркава, исламске заједнице, Европски јеврејски конгрес и хинду, сика и мормонске асоцијације. Први састанак на високом нивоу, одржан је у јулу 2005. године, само пет дана након терористичког напада у Лондону, када је из тог разлога указано на потребу да се Европа бори против тероризма и елиминисању његових узрока. Друге теме на каснијим састанцима су биле борба против сиромаштва и друштвене искључености, демократска права и слободе, солидарност између генерација и демографски изазови. Од 2007. године, домаћин састанцима на високом нивоу је Европска комисија. Овим састанцима копредседава председник или надлежни потпредседник Европског парламента и председник Европског савета.

Немачка канцеларка Ангела Меркел је 2007. године, као председник Европског савета, истакла је да Европска унија не захтева стварање вредности, већ њихово откривање, за које она верује да је подстакнуто слободом.²⁷⁰ Она је истакла да „Европи није потребно давати душу, јер је она већ има”. Према њеном мишљењу „душа Европе се базира на европској разноликости и потреби да се сачувају разлике између народа и региона Европе, као и различитости језика и менталитета”. Исто тако душу Европе је изједначила са толеранцијом. У истом периоду некадашњи председник Европске комисије, Жозе Мануел Барозо је

²⁷⁰ Houston K., *The Logic of Structured Dialogue between Religious Associations and the Institutions of the European Union, Religion, State and Society*, Vol 37, 2009, стр. 213

сугерисао да у Европи „вредности леже у слободи изражавања, вероисповести и убеђења, као и институцијама демократских власти”.²⁷¹ Португалски званичник Хорхе Цезар Дас Невес је 2007. године био задужен за односе са црквама и верским заједницама. Он је тада био једини званичник Европске уније у европским институцијама који је имао директан мандат да координира верски дијалог, иако су постојали предлози за стварање сличне позиције у Европском парламенту. Институционализација дијалога са црквама и верским заједницама је у том тренутку била у складу са приступом Жозе Мануела Бароза према верским питањима, који је водио ка све већем броју састанака између Европске комисије и високих представника цркава и верских заједница, као и повећању броја цркава и верских заједница који у том дијалогу учествују. Иницијатива да се да „душа Европи” представила је религију као важно средство за европске интеграције. Она је потврдила нову област политике Европске уније на легислативном нивоу и укључила је религију као њен важан сегмент. Наиме, цркве и верске заједнице су поред цивилног друштва препознате као важан партнер у оквиру политичког дијалога са институцијама Европске уније.

Након одређених случајева систематског насиља упереног против хришћанских цркава и других верских заједница 2010. и 2011. године у Нигерији, Пакистану, Ираку и другим деловима света, Европски парламент је 20. јануара 2011. године усвојио Резолуцију о положају хришћана у контексту слободе вероисповести.²⁷² У овој резолуцији, Европска унија је потврдила своју посвећеност слободи вероисповести и нагласила је да су владе широм света дужне да је гарантују. Констатовано је да је у порасту број напада на хришћанске заједнице широм света у 2010. години, као и број суђења и смртних казни за богохуљење, што често погађа жене. Статистика о верској слободи је показала да се већина дела верског насиља врши према хришћанима, а у неким случајевима је ситуација таква да се угрожава постојање хришћанских заједница, чији би нестанак значио губитак значајних делова верског наслеђа у тим земљама. Европски

²⁷¹ Исто

²⁷² Resolution on the situation of Christians in the context of freedom of religion, 20.1.2011.

парламент је осудио нападе на хришћанске заједнице у различитим државама и изразио је солидарност са породицама жртава. Истовремено је изразио „дубоку забринутост због ширења епизода нетрпељивости, репресије и насилних догађаја усмерених против хришћанских заједница, посебно у државама Африке, Азије и Блиског истока”. Европски парламент је поздравио „напоре власти држава о којима је реч, да идентификују организаторе и учиниоце напада на хришћанске заједнице”. Позвао је владе да „осигурају да се учиниоци ових злочина и сва лица која су одговорна за те нападе, као и за друга насилна дела против хришћана или других верских и других мањина, буду изведена пред лице правде и да им се суди”. Европски парламент је снажно осудио акте насиља над хришћанима и другим верским заједницама, као и све врсте дискриминације и нетолеранције засноване на вери и уверењу против религиозних људи. Још једном је нагласио да је слобода вероисповести основно људско право. У Резолуцији је изражена и озбиљна забринутост због злоупотребе религије од стране учинилаца терористичких аката у неколико подручја у свету, као и осуда инструментализације религије у различитим политичким сукобима. Позвани су органи држава са алармантно високим нивоом напада на верске деноминације да преузму одговорност за обезбеђивање нормалне и јавне верске службе за све верске деноминације и да појачају напоре како би им пружили поуздану и ефикасну заштиту, као и личну сигурност и физички интегритет припадника верских деноминација, чиме се поштују обавезе на које су се те државе већ обавезале на међународном плану. Посебно је важно да је Европски парламент у овој резолуцији позвао институције Европске уније, Савет, Комисију и Високог представника за спољне послове и безбедносну политику, да „обрате повећану пажњу на теме која се односе на слободу вероисповести, као и на споразуме, сарадњу са трећим државама и извештаје о људским правима, који се односе на верске заједнице, укључујући и хришћане”. У Резолуцији се позива Високи представник за спољне послове и безбедносну политику да „ургентно развије Стратегију Европске уније о спровођењу права на слободу вероисповести, укључујући списак мера против држава које свесно не успевају да заштите верске деноминације”. Европски парламент је у Резолуцији изнео захтев да Високи представник за спољне послове и безбедносну политику развије „сталне капацитете

унутар надлежних тела Европске уније, за праћење стања владиних и друштвених ограничења верске слободе и сродних права, као и да о томе годишње извештава Европски парламент”.

Исти захтеви су долазили од различитих цркава и верских заједница, па су напади на верске мањине, нарочито хришћане, у многим деловима света покренули иницијативе и питања о томе шта ће Европска унија предузети поводом заштите слободе вероисповести. Европска унија је 25. јуна 2012. године, усвојила Стратешки оквир и Акциони план о људским правима и демократији.²⁷³ У овом документу је истакнуто да ће Европска унија промовисати слободу вероисповести и уверења, да ће се борити против дискриминације у свим њеним облицима, односно на основу расе, етничке припадности, старости, пола или сексуалне оријентације, као и да ће заговарати права деце, припадника мањина, аутохтоних народа, избеглица, миграната и лица са инвалидитетом. Што се тиче слободе вероисповести у документу су идентификоване три главне области за акцију Европске уније у спољним односима. Прва се односила на „развијање смерница о слободи вероисповести или уверења, на основу постојећих инструмената и докумената, позивајући се на кључне принципе и садржавајући јасно дефинисане приоритете и инструменте за промоцију слободе вероисповести широм света”. Друга се односила на „представљање иницијатива Европске уније на нивоу Уједињених нација о слободи вероисповести или уверења, укључујући резолуције у Генералној скупштини и Савету за људска права”. Трећа је имала за циљ „промовисање иницијативе на нивоу ОЕБС-а и Савета Европе и доприношење бољој примени обавеза у области слободе вероисповести или уверења”.

Прва област је покривена 24. јуна 2013. године, када је Европска унија званично усвојила Смернице о промоцији и заштити слободе вероисповести или уверења.²⁷⁴ Ове смернице су документ који представља инструмент за решавање одређених питања људских права. Представљају јасан сигнал политичке

²⁷³ EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy, 11855/12, 25.6.2012.

²⁷⁴ Guidelines on the promotion and protection of freedom of religion or belief, 24.6.2013.

посвећености и нису правно обавезујуће. Оне се зато усвојене на министарском нивоу и усмерене су да на политичком нивоу покажу приоритете политике Европске уније у области људских права, а такође су и практичан помоћни инструмент представницима Европске уније за унапређење људских права на терену. Смернице о промоцији и заштити слободе вероисповести или уверења садрже разлоге за доношење овог документа, његову сврху и обим, а затим се баве дефиницијом слободе вероисповести која је чврсто укорењена у међународном праву. Смернице садрже „принципе који би требало да усмеравају активности Европске уније на слободу вероисповести, укључујући оне које се односе на повезивање са одбраном других људских права Европске уније и другим смерницама Европске уније о људским правима”. Након тога је набројано осам тема које је Европска унија одредила као приоритет и то: насиље; слобода изражавања; промовисање поштовања различитости и толеранције; забрана дискриминације; мењање или остајање при вероисповести или уверењу; изражавање вероисповести или уверења; подршка и заштита за заштитнике људских права, укључујући и индивидуалне случајеве; подршка цивилном друштву и његово укључивање. У документу се након тога резимира седам инструмената које ће Европска унија развити: праћење, процену и извештавање; демарше и јавну дипломатију; политичке дијалогe; посете Европске уније и држава чланица; коришћење екстерних финансијских инструмената; промовисање слободе вероисповести у мултилатералним форумима; обуку за особље Европске уније. Текст Смерница такође предвиђа преглед спровођења мера предузетих у току три године након одобрења, у консултацијама са академским експертима и представницима цивилног друштва. Истакнуто је да ће Европска унија наставити са јачањем сарадње са другим међународним организацијама, регионалним експертским телима, као и са националним телима у циљу промоције и заштите слободе вероисповести и уверења. У консултацијама са цивилним друштвом би требало да буду укључени заштитници људских права, домаће и међународне невладине организације које се баве људским правима, као и женске организације. На крају, али свакако најважније, Смернице предвиђају да консултације обухвате цркве, верске заједнице, филозофске и неконфесионалне организације у контексту

отвореног, транспарентног и редовног дијалога одржаног у складу са чланом 17. Уговора о функционисању Европске уније.

Како би били утврђени оквир за дијалог са црквама и верским заједницама и упутство о овом дијалогу, Европска комисија је у јулу 2013. године, усвојила Смернице²⁷⁵ на којима ће се базирати принцип „отвореног, транспарентног и редовног дијалога”. Као „саговорници”, у овим смерницама дефинисани су цркве, верска удружења или заједнице, као и филозофске и неконфесионалне организације, које су на националном нивоу признате или регистроване као такве, и које прихватају европске вредности. Наводи се да не постоји званично признавање или регистрација саговорника на европском нивоу. Независно од дијалога, сви саговорници Европске уније се охрабрују да региструју своје организације у одговарајућем одељку Европског транспарентног регистра. Овај регистар је успостављен како би се одговорило на кључна питања, који се интереси заступају, ко их заступа и са колико средстава. Системом регистра управљају заједно Европски парламент и Европска комисија. Теме и формат за специјалне иницијативе бирају заједнички Европска комисија и предвиђени саговорник у духу конструктивног и обостраног разумевања. Чињеница да Комисија бира да не буде покровитељ одређене иницијативе или да саговорник не жели да учествује у одређеној иницијативи Комисије, не би требало да подразумева било чије кршење обавеза, нити недостатак жеље да се учествује у дијалогу. Све релевантне информације о активностима у оквиру дијалога, Европска комисија поставља за јавност на одговарајућем сајту.

Европска комисија одржава редован дијалог са саговорницима на различитим нивоима у форми писане размене, састанака и посебних догађаја. Оно што је посебно важно, у Смерницама је предвиђено да су саговорници позвани да допринесу процесу креирања политике Европске уније, кроз различите процесе писаних консултација, које покреће Европска комисија. На овај начин се омогућава црквама и верским заједницама да буду активни креатори политике Европске уније

²⁷⁵ Guidelines on the implementation of Article 17 TFEU by the European Commission

кроз усвајање њихових иницијатива и ставова по појединим питањима. Међусобни дијалог се може водити на неформалним састанцима чији је домаћин председник Европске комисије, затим на билатералним састанцима са представницима Комисије на свим нивоима, као и посебно на састанцима са одговорним саветником за дијалог са црквама и верским заједницама. Додатни облици дијалога могу укључивати семинаре и консултативне процедуре о специфичним и временски одређеним темама.

Све релевантне теме које су повезане са дневним редом Европске уније, могу бити покренуте у овом дијалогу. Уз сагласност обе стране, теме могу бити покренуте и од стране саговорника и од стране Европске комисије. У складу са приоритетима њене политике, Европска комисија може изабрати предлоге приоритетних тема за расправу за одређени период времена за различите саговорнике. Међутим, то не би требало са спречава обе стране од обраћања по предвиђеним темама у било ком датом времену.

Европска унија је 20. јула 2015. године усвојила нови Акциони план о људским правима и демократији²⁷⁶, за период од 2015. до 2019. године. У Акционом плану су предвиђене мере за промовисање и заштиту слободе вероисповести. Оне подразумевају осигуравање да слобода вероисповести или уверења остане на дневном реду односа са трећим државама, као и у мултилатералним форумима у блиској сарадњи са свим релевантним заинтересованим странама. Затим, промовисање размене најбољих пракси и подизање свести о различитим компонентама слободе вероисповести или уверења у седиштима, делегацијама Европске уније и амбасадама држава чланица. Акциони план предвиђа охрабривање и подршку иницијативама релевантних држава партнера и других заинтересованих страна у погледу слободе вероисповести или уверења, конкретно оних које имају за циљ заштиту и промовисање права лицима која припадају верским мањинама, како би им се омогућило да изражавају своју вероисповест или уверење без страха од насиља,

²⁷⁶ Action Plan on Human Rights and Democracy 2015-2019, 10897/15, 20.7.2015.

дискриминације, политичког притиска, цензуре или гоњења. На крају дела који се односи на слободу вероисповести, истакнута је промоција међукултурног и међуверског дијалога, као и улоге верских и других лидера у остваривању слободе вероисповести или уверења.

Може се уочити да је Европска унија одлучна да у значајној мери развија дијалог и институционализацију односа са црквама и верским заједницама. Јачања институционалне сарадње између Европске уније и цркава и верских заједница и међуверског дијалога, која су потврђена одредбама Лисабонског уговора, све више се појављује као важна тема у документима европских институција. О томе сведочи и текст Резолуције Европског парламента од 11. априла 2014. године²⁷⁷, у којем се између осталог, наводи да Европски парламент препознаје вредност парламентарне дипломатије и наглашава рад парламентарних скупштина међународних организација за промоцију међукултурног и међуверског дијалога. Такође, у Резолуцији се предлаже да се верски лидери три, како се наводи „Аврамове религије” (јудаизма, хришћанства и ислама), ангажују у међуверском дијалогу у духу јединства и толеранције. У принципу, путања којом се Европска унија креће у односима са црквама и верским заједницама све више води ка свеобухватном приступу, а не привременим или повременим реакцијама. Међутим, много тога зависи од дефинисања политике Европске уније и степена укључивања цркава и верских заједница у дефинисање те политике. Европска унија је у последње време знатно више радила на промоцији дијалога и укључивању цркава и верских заједница приликом дефинисања своје политике. То је била важна политичка стратегија, нарочито у контексту односа са државама некадашњег Совјетског савеза, која се спроводила кроз проширење Европске уније ка државама Источне Европе. Тренутно је фокус у овој области усмерен на Блиски исток и Северну Африку, где постоји озбиљна забринутост Европске уније за степен остваривања и заштите слободе вероисповести, као и за тежак положај у којем се налазе одређене цркве и верске заједнице.

²⁷⁷ EP resolution on EU foreign policy in a world of cultural and religious differences (2014/2690(RSP))

Црквена дипломатија и однос према институцијама ЕУ

Успостављање и промовисање дијалога између Европске уније и црква и верских заједница је имало повратно дејство, јер су цркве и верске заједнице почеле да отварају и установљавају одређене организације и канцеларије у циљу промовисања и заступања својих интереса²⁷⁸ при институцијама Европске уније. Међу најзначајнијима су свакако Комисија бискупских конференција Европске заједнице, која представља Римокатоличку цркву, Конференција европских црква, Исламски савет за сарадњу у Европи, Конференција европских рабина, као и Европски јеврејски конгрес. Такође, одређене националне цркве из Источне Европе су основале своје сталне бироу у Бриселу, који прате развој европских политика и легислативе, лобирају код званичника Европске уније, обезбеђују информације о активностима њихових црква европским нормативним телима и бирократама и обавештавају своје цркве о доступним фондовима Европске уније који су намењени верским заједницама и културним програмима.

Упркос ограниченем деловању црква и верских заједница 50-их и 60-их година прошлог века у Европи, као и очигледном утицају Римокатоличке цркве на процес европских интеграција, протестантске политичке мреже које су настале из међусобних екуменских односа довеле су до оснивања хришћанске групе која је испитивала утицај европске сарадње на цркве. Она је основана у септембру 1950. године под називом Екуменска комисија за европску сарадњу и функционисала је до 1974. године. Екуменска комисија за европску сарадњу је 1953. године преименована у Одбор за хришћанску одговорност за европску сарадњу, а 1966. године у Хришћанску студијску групу за европско јединство.²⁷⁹ Ова организација је охрабривала протестантске и англиканске цркве да буду део процеса европске

²⁷⁸ Више о томе Ladrech Robert, *Europeanization and national politics*, Palgrave Macmillan, 2010, стр. 148, 149

²⁷⁹ Више о томе у Leustean N. Lucian, *Representing Religion in the European Union. A Typology of Actors*, Politics, Religion and Ideology, Vol. 12, No. 3, 2011, стр. 295-315

сарадње и издају извештаје који су дистрибуирани на обе стране Атлантика.²⁸⁰ Неуспех ширег протестантског ангажовања које би подразумевало подржавање европске сарадње био је проузрокован тензијама због Хладног рата и страха лидера Светског савета цркава да би одобравање регионалног политичког пројекта могло угрозити светске односе између цркава.²⁸¹ Поред омогућавања форума за дискусију о верским и политичким питањима, чланови Екуменске комисије за европску сарадњу су имали значајну улогу у подршци оснивању верских тела која би заступала интересе протестантских и англиканских цркава у Европској заједници, као што су Консултативни одбор цркава у европским заједницама 1964. године и Екуменски центар у Бриселу 1965. године. Консултативни одбор цркава у европским заједницама и Екуменски центар су настали уз подршку Екуменске комисије за европску сарадњу, али и као резултат званичника Европске заједнице који су радили у Бриселу и охрабривали своје цркве да шаљу своје представнике у европске институције.²⁸² Према томе, овај центар је окупљао верске службенике и бирократе, али и поред те чињенице у овом периоду то још увек није могло много утицати на званичне ставове цркава у погледу европске интеграције.

Након што су надлежности Европског парламента проширене, током 70-их година долази до повећаног броја верских заједница које су заинтересоване за рад и политику тадашњих европских институција. Поједине су отвориле канцеларије или представништва у Бриселу. Савет квекера за европске послове је отворио канцеларију у Бриселу 1979. године. Европска екуменска комисија за цркву и друштво, која је представљала интересе Цркве Енглеске и других протестантских цркава је своју канцеларију отворила у Бриселу 1979. године, а у Стразбуру 1986. године. Европска унија јеврејских студената је отворила своју канцеларију 1982. године, док је Евангеличка црква Немачке то учинила 1990. године. У том периоду римокатоличке и протестантске канцеларије или представништва у Бриселу и Стразбуру су радиле са малим бројем особља које је постављано углавном од

²⁸⁰ Leustean N. Lucian, *Representing Religion in the European Union. A Typology of Actors*, Politics, Religion and Ideology, Vol. 12, No. 3, 2011, стр. 298

²⁸¹ Исто

²⁸² Исто, стр. 299

стране националних верских хијерархија и у складу са њиховим одлукама.²⁸³ Канцеларије или представништва су имала ограничену финансијску подршку од својих цркава и Европске комисије, и нису окупљале само верске службенике из држава чланица Европске заједнице, већ и званичнике запослене у европским институцијама, који су пружали експертску помоћ у областима које традиционално нису биле у фокусу интересовања цркава, као што су пољопривреда и миграције.²⁸⁴ Присуство представника европских институција је довело до интензивније везе између римокатоличких и протестантских представништава, што је 1974. године довело до организовања Рокемтонске конференције, која је представљала кулминацију међуверских односа у Западној Европи у погледу процеса европских интеграција.²⁸⁵

Сарадња представника ове две деноминације представљала је велики успех, узимајући у обзир њихове различите организације, јер је римокатоличка црква високо централизована, док протестантске цркве немају исти универзални центар. Рокемтонска конференција је довела до формирања Заједничке протестантско-римокатоличке радне групе у Бриселу, која је имала за циљ да обезбеди теоријско истраживање „сврхе” европских интеграција и практичну анализу улоге цркава, посебно у области развојне политике.²⁸⁶ Радна група је функционисала од 1975. до 1996. године. Протестантске цркве су развиле много интензивнији дијалог и повезивање са европским институцијама након 1990. године. Оне су преко међуконфесионалних тела јавно дебатовале о европским питањима. Православне цркве, јеврејске и исламске заједнице заузеле су сличну позицију у истом периоду. У том периоду отворена су у Бриселу различита представништва цркава и верских заједница, као што су нпр. Јеврејски допринос инклузивној Европи 1990. године, Језуитски избеглички сервис Европе 1991. године, Европски бахаи бизнис форум 1993. године, Форум европске муслиманске омладинске и студентске организације 1996. године, итд.

²⁸³ Исто, стр. 300

²⁸⁴ Исто

²⁸⁵ Исто

²⁸⁶ Исто

Комисија бискупских конференција Европске заједнице, основана је 3. марта 1980. године, са одобрењем Свете столице од стране колегијума бискупа. Овој организацији је претеча била Европска римокатоличка пастирска информативна служба која је постојала од 1976.-1980. године. Пре тога, 1970. године постављен је први апостолски нунције у Бриселу. Дискусија 70-их година прошлог века, о стварању инструмента за везу између бискупских конференција и Европске заједнице, довела је 1979. године, пре првих непосредних избора за Европски парламент, до одлуке да се оснује Комисија бискупских конференција Европске заједнице. Комисија се састоји од бискупа делегираних од стране римокатоличких бискупских конференција 28 држава чланица Европске уније. Један бискуп представља Данску, Шведску и Финску, док Бискупску конференцију Уједињеног краљевства представља бискуп Бискупске конференције Енглеске и Велса, као и бискуп Шкотске бискупске конференције. Стални комитет Комисије састављен је од председника, четири потпредседника и генералног секретара. Задатак Комисије је да прати политичке процесе Европске уније и развој права у свим областима које су од интереса за Римокатоличку цркву. Ти задаци се спроводе кроз редовне контакте са творцима европске политике, посланицима Европског парламента и високим државним службеницима Европске уније, у циљу обавештавања европских институција и органа о мишљењима и ставовима бискупских конференција држава чланица у вези са европским интеграцијама у светлу социјалне доктрине цркве. Такође, циљ је да се понуде сарадња и услуге цркве, да се одговори на питања и проблеме европских институција, као и да се комуницира о забринутостима и мишљењима римокатоличких бискупа у областима њихових интереса у циљу мирне и просперитетне Европе за све. Комисија бискупских конференција Европске заједнице то ради кроз стручна мишљења, изјаве, политичке документе, студије и извештаје. Комисија одржава отворен, транспарентан и редован дијалог са институцијама Европске уније кроз различите врсте формалних и неформалних контаката, укључујући и годишње састанке самита верских вођа, семинаре, конференције и учешће у консултацијама које је покренула Европска комисија. Она информише и подиже свест својих

чланова и црквене заједнице у целини у вези са питањима од посебног заједничког интереса којим се баве различите институције Европске уније. Надлежна је да одговори на изазове које успоставља изградња уједињене Европе, да подстиче колегијалност између својих чланова у развоју одређених акција у складу са њиховим пастирским искуствима, као и да се бави друштвеним и етичким проблемима од значаја за целу Европску унију. Комисија бискупских конференција Европске заједнице састаје се у пленарној скупштини два пута годишње, у пролеће и на јесен, и у њеном раду учествује апостолски нунције при Европској унији. Програм рада је одређен од стране њених бискупа. Бискупи указују на приоритете политике, а у складу са посвећеношћу цркве европском пројекту, Секретаријат Комисије организује догађаје у својим просторијама у Бриселу, у Европском парламенту или на другим местима, у складу са захтевима догађаја. Комисија има за циљ да пружи детаљну анализу и допринос европским питањима, политикама и иницијативама, као и да држи под надзором развијање политичке и економске сцене у Европи. Секретаријат Комисије издаје различите врсте публикација и доприноси консултацијама Европске комисије писаним поднесцима. Кроз свој месечни билтен, заједно са Језуитским европским социјалним центром нуди тумачења законских и политичких активности Европске уније. На тај начин настоји да промовише код својих читалаца, активније интересовање за учешће у животу Европске уније и њихове погледе на ставове европских институција, који могу допринети актуелним политикама и иницијативама. У духу транспарентности Комисија објављује годишњи извештај о својим активностима. Теме којима се бави Комисија бискупских конференција Европске заједнице су миграције и азил, истраживање, здравље и биоетика, екологија и одрживи развој, правда и људска права, интеркултурални дијалог и образовање, социјалне и економске политике, спољна политика, као и верска слобода. Комисија формира и привремене групе, када је то потребно (нпр. комисија за социјалне послове, комисија за правне послове, комисија за спољну политику Европске уније, радна група за миграције и азил, радна група за етику у истраживању и медицини).

Савет Европских бискупских конференција сачињавају 33 бискупске конференције, надбискуп Луксембурга, надбискуп кнежевине Монако, маронитски надбискуп Кипра, бискуп Кишињева из Молдавије, епархијски бискуп Мукачева и апостолски администратор Естоније. Савет има 39 чланова који покривају територију 45 земаља. Током Другог ватиканског сабора, 13 председника европских бискупских конференција одлучило је 1963. године да размотри могућност сарадње. Након низа састанака, у марту 1971. године, Савет Европских бискупских конференција је званично и признат од стране Конгрегације за бискупе. У садашњим статутима Савета из 1995. године, експлицитно је наведено да су чланови Савета, европске бискупске конференције представљене од стране њихових председника. Статутима је предвиђена могућност да бискупи који нису чланови одређене бискупске конференције могу такође бити чланови Савета. Током своје више од 40 година дуге историје, Савет Европских бискупских конференција одржао је низ састанака, укључујући и осам симпозијума европских бискупа и бројне састанке о стварима од великог пастирског значаја у Европи. Саветом председавају председник и два потпредседника који су изабрани на обновљиви мандат од 5 година. Секретаријатом руководи Генерални секретар који се бира на пленарној скупштини Савета и има обновљиви мандат од 5 година, као и Заменик генералног секретара кога именује Председништво. Седиште Секретаријата налази се у Сент Галену у Швајцарској. Природа и циљеви Савета Европских бискупских конференција дефинисани су чланом 1. статута који су одобрени 2. децембра 1995. године, од стране папе Јована Павла II. Према овом члану, „Савет Европских бискупских конференција је орган заједништва између бискупских конференција Европе, који има за циљ промоцију и очување добробити цркве”. Међу циљевима Савета, од посебног значаја су: вршење колегијалности у хијерахијској заједници под римским понтифексом, остваривање ближе комуникације и сарадње између европских бискупа и бискупских конференција, поштовање функције и одговарајуће надлежности свакога, промовисање и инспирисање нове евангелизације у европској арени, промоција блиске везе са саветима бискупских конференција других континената, подршка екуменске сарадње у Европи, поновно успостављање хришћанског јединства и живо црквено

сведочење у европском друштву. Савет Европских бискупских конференција је посебно посвећен екуменизму и има блиске односе са Конференцијом европских цркава, а такође сарађује и са другим црквама и верским заједницама у Европи у циљу промовисања хришћанских вредности, које чине корен европске културе, као и да би се ојачали путеви који могу да доведу до видљивог јединства цркве. Поред екуменизма, питања образовања, друштвених изазова, пасторалне бриге о мигрантима, промоција културног и породичног живота, односи са другим актерима европског друштвеног живота, међуверског дијалога, само су нека од главних области рада Савета. Заједно са другим међународним и европским институцијама, Савет у циљу промовисања поштовања људских права активно учествује у различитим друштвеним и црквеним областима заснованим на „антропологији која признаје достојанство човека створеног по лику и наличју Божјем”. Савет Европских бискупских конференција пажљиво прати теме које се односе на верске слободе, одбрану породице и живота од зачећа до природне смрти, слободу образовања и заштиту најслабијих, промовисање општег добра, правде и мира.

Савет сарађује са Конференцијом европских цркава и православним црквама. Неколико екуменских сусрета и три европске екуменске скупштине (у Базелу 1989. године, у Грацу 1997. године и у Сибињу 2007. године), организоване су заједнички од стране Савета Европских бискупских конференција и Конференције европских цркава. Почев од 1972. године, сваке године представници Савета и Конференције састају се у оквиру Заједничког комитета како би заједно размотрили и испитали „теолошке перспективе пасторалних и друштвених природа” од великог значаја за цео континент, и потражили заједничке начине како би се изборили са свакодневним изазовима са којима се суочава хришћанство у Европи. Ови састанци имају за циљ да допринесу мисији цркве у одбрани живота, заштити верских слобода у Европи и промовисању духовног јединства хришћанства на континенту.

Такође, Савет и Конференција су од 1986. до 2008. године, установили Комитет за односе са муслиманима у Европи. Прва европска хришћанско-муслиманска конференција одржана је од 12. до 16. септембра 2001. године у Сарајеву. Тема је била „Хришћани и муслимани у Европи. Верска одговорност и посвећеност у плуралистичком друштву.” Друга европска хришћанско-муслиманска конференција одржана је од 20. до 23. октобра 2008. године у Бриселу, са темом „Бити грађанин Европе и лице вере. Хришћани и муслимани као активни партнери у европским друштвима.”

Од 2008. године Савет је кренуо путем дијалога са свим православним црквама на континенту, у циљу подизања међусобне свести и дефинисања заједничких ставова о важним друштвеним и моралним питањима која се односе на све мушкарце и жене у Европи. Сваке две године делегације се састају како би заједно разговарале о договореној теми и на крају састанка дале заједничку поруку. Кроз овај форум, Римокатоличка црква и православне цркве сарађују у одбрани хришћанских вредности на европском континенту, које су оспорене од стране моралног релативизма који је настао у европском друштву и култури под утицајем процеса секуларизације.

Исламски савет за сарадњу у Европи је представничко тело европских грађана исламске вероисповести при администрацији Европске уније и задатак му је давање савета, представљање и унутрашња европска сарадња. Основан је 1996. године у Стразбуру, а у његов састав су тада улазиле: џамија у Стразбуру, Централни савет муслимана у Немачкој, Врховни савет муслимана у Белгији Муслиманске извршне власти Белгије, Унија исламских заједница Шпаније Исламске комисије Шпаније, џамија Ад-Да Ва у Паризу и Италијанска исламска верска заједница. Исламски савет за сарадњу у Европи се 1997. године прикључио програму „Душа Европе” у оквиру пројекта „Дијалог са религијама, црквама и хуманизмом”, као део Групе политичких саветника Европске комисије. Од 1998. године чланица Савета постаје Мађарска исламска заједница.

Конференција европских рабина представља основни ортодоксни рабински савез у Европи и уједињује више од 700 верских лидера главних заједница синагога у Европи. Основана је 1956. године, на иницијативу главног британског рабина сер Израела Бродија, у циљу оживљавања јеврејске заједнице у Европи. Прва конференција одржана је 1957. године у Амстердаму. Организацију Конференције води стална комисија од 35 чланова који се састају два пута годишње у некој од европских престоница. Ове конвенције су комбиноване са посетом локалној јеврејској заједници и институцијама, као и влади и другим телима за јачање веза и сарадње по питањима од локалног и паневропског значаја за Јевреје. Чланови Сталног комитета су углавном главни рабини европских земаља и већих градова, као и више рабинске судије. Цело чланство Конференције европских рабина окупља се једном у две године на општој конвенцији на коју се позивају сви главни европски рабини. Конференција европских рабина има задатак да брани верска права Јевреја у Европи, и постала је глас јудаизма на европском континенту. Учествовала је у одбрани права Јевреја на клање животиња ради конзумирања према јеврејском праву, као и права на обрезивање јеврејске деце. Конференција је увек била адреса за европске јеврејске заједнице и рабине ради подршке у циљу олакшавања вршења њихових верских функција, затим за регрутовање рабина и васпитача, као и за многа друга питања. Конференција европских рабина је једна од првих европских организација основана у циљу преношења јеврејске традиције на следећу генерацију јеврејских Европљана, одбране верских права Јевреја, очувања јеврејског наслеђа у Европи и представљања интереса јудаизма и јеврејских заједница Европе пред европским институцијама и владама Европе.

Европски јеврејски конгрес настао је пре нешто више од 30 година, као плод одлуке јеврејских европских заједница да споје своје активности и уједине своје напоре. Европски јеврејски конгрес је званично основан као нова и независна структура 1986. године. Претходно се питањима која се односе на европске Јевреје бавио европски огранак Светског јеврејског конгреса, прво са седиштем у Лондону, пре него што се преселио у Париз 1980. године. Европски јеврејски конгрес је данас регионални партнер Светског јеврејског конгреса. Као једини политички

организовани представник европских Јевреја, Конгрес штити интересе својих повезаних заједница и свакодневно сарађује са институцијама Европске уније, њеним званичницима, Саветом Европе, владама држава чланица и националним парламентима. Европски јеврејски конгрес је створен у циљу давања јединственог гласа јеврејским заједницама широм Европе, представљања њихових заједничких интереса, као и истовремено омогућавања мањим јеврејским заједницама шире платформе ради изражавања њихових специфичних потреба. Делује као форум између заједница, где се лако размењују идеје са седиштем у Бриселу. Унутрашњим изборима и референдумом одлучује се о руководству, пројектима и циљевима. Од свог оснивања, Конгрес се развио и проширио како би одговорио на стално мењање и увећавање Европске уније. Европски јеврејски конгрес се бави многим изазовима са којима се суочавају савремени европски Јевреји. Упркос културним разликама и разнородним историјским позадинама, чланови Конгреса деле заједничке потребе и интересе, који су постали његови примарни циљеви. Ти циљеви се односе на подстицање јединства јеврејског народа, залагање за остваривање својих тежњи и обезбеђивање њиховог верског, духовног, културног и друштвеног наслеђа. Конгрес се бори против оживљавања антисемитизма и ксенофобије, кроз образовање, правду и безбедност, у сарадњи са националним владама и европским институцијама. Конгрес прати законодавне иницијативе које могу угрозити јеврејски живот и традиције на европском и националном нивоу, и предузима хитне мере ради заштите јеврејских интереса. Промовише уравнотежену европску политику према Израелу, брани свој углед, који је често на удару опасне пропаганде и помаже изградњи здравог дијалога између Европљана и Израелаца. Залаже се за побољшање међуверског дијалога и разумевања, одржава сећање на холокауст, организовањем комеморативних догађаја, посетама концентрационим и логорима смрти и промовисањем образовних програма. Конгрес доприноси демократском европском друштву заснованом на миру, разумевању и толеранцији, а у циљу заштите живота Јевреја брани њихово право да практикују јудаизам и њихову традицију, и бори се против свих непријатељски мотивисаних законодавних иницијатива. Истовремено, Конгрес помаже ревитализацију једног богатог јеврејског живота у неким деловима Европе и помаже малим заједницама

да се развијају и напредују. Он ради на стварању прилика за лидере заједница да успоставе везу једна са другом и деле своја искуства и идеје.

Васељенска патријаршија је отворила прво православно представништво у Европској унији. Отворено је 1994. године одлуком Васељенског патријарха, у облику канцеларије за везу, којој је главни задатак да унапређује допринос Православне цркве изградњи Европске уније. Васељенска патријаршија, пошто нема своје седиште у држави која је чланица Европске уније, углавном је представљена преко архиепископија чија јурисдикција обухвата територију држава чланица Европске уније.

Представништво Грчке православне цркве при Европској унији функционише од 1998. године и има два стално запослена, односно представника и секретара. Представништво Грчке православне цркве је фокусирано на праћење и проучавање различитих аспеката рада Европске уније, који спадају у оквир непосредног интереса Грчке православне цркве. Циљ му је да промовише духовни и културни рад ове цркве, кроз сарадњу са европским институцијама и учешћем у различитим активностима, предавањима, семинарима, који се организују на европском нивоу. Имајући у виду да је Грчка, прва православна држава која је постала чланица Европске уније, представништво Грчке православне цркве је једно од најутицајнијих православних представништава у Бриселу и има добре везе са Европским парламентом и Европском комисијом.

Представништво Руске православне цркве при Европској унији, отворено је 17. јула 2002. године са благословом руског патријарха и Светог синода Руске православне цркве, узимајући у обзир ширење дијалога Руске православне цркве са европским међународним организацијама. Председник Одељења за спољне црквене односе Московске патријаршије има општу надлежност над свим активностима представништва. Канцеларија представништва Руске православне цркве налази се у парохјском дому руске цркве Свете Тројице у Бриселу. Циљ представништва је да прати легислативу Европске уније и да обезбеди заступање у

оним областима које су од интереса и важности за Руску православну цркву. Све до 2009. године званични представник је имао ранг епископа, док од те године има нижи ранг свештеника са титулом вршиоца дужности представника. Узрок томе је вероватно чињеница да државе где Руска православна црква има највише верника и где је најутицајнија (Русија, Украјина и Белорусија), нису чланице Европске уније.

Румунска православна црква је своје представништво при Европској унији отворила 1. јануара 2007. године. Канцеларија представништва има седиште у Бриселу, а поред Европске уније задужена је за представљање Румунске православне цркве у другим европским политичким институцијама. Отварање представништва је представљено као конкретизација европске отворености Румунске православне цркве и као одговор на показани интерес Европске уније за дијалог са црквама у Европи. Румунска православна црква је исказала жељу за европском институционалном сарадњом, али и за међуправославном, екуменском, међурелигијском и интеркултуралном сарадњом. Главни циљеви Канцеларије Румунске православне цркве у институцијама Европске уније су усмерени на: обезбеђивање ефикасне комуникације између Румунске православне цркве и институција Европске уније, праћење активности европских институција у вези са питањима која би могла бити од директног интереса за Румунску православну цркву, информисање Румунске православне цркве о пројектима Европске уније, обезбеђивање везе између Румунске православне цркве и европских институција које подржавају друштвене, образовне или културне пројекте, информисање европских институција о акцијама и иницијативама Румунске православне цркве које би могле бити од интереса за њих, сарадњу са румунским институцијама које су укључене у европску изградњу, учествовање у акцијама које мобилишу европске цркве у сврху подршке хришћанских вредности у оквиру процеса институционалне консолидације Европске уније, пружање доприноса промоцији атмосфере међуправославне, екуменске, међуверске и интеркултуралне сарадње у Бриселу, развијање истраживачких пројеката у области европских наука од значаја за међуправославно, екуменско, међуверско и интеркултурално партнерство. Активности Канцеларије су углавном усмерене према информацијама,

комуникацији и односу са јавношћу преко: учешћа на информативним састанцима; организације састанака, симпозијума, конференција, семинара и дебата о теолошким, културним и медијским темама и темама које се односе на европска питања; организације привремених или сталних поставки које представљају литургијску, уметничку, културну и књижевну специфичност православља; као и дијалога са другим конфесијама.

Представништво Кипарске православне цркве при Европској унији у Бриселу, званично је отворено 18. марта 2009. године, са циљем промоције и подршке духовног и културног рада Кипарске православне цркве унутар европских институција. Ово представништво прати све активности које су повезане са питањима која се односе на развој Европске уније и која су од интереса за Кипарску православну цркву, а у циљу формулисања изјава и предлога надлежним органима. Учествоје у дијалогу за мир, помирење и сарадњу међу народима Европе. У оквиру тога, културне и хуманитарне активности су подржане и ојачане у односу на разноликост националних и културних идентитета Европе. Пројекција и подршка културног и социјалног рада Кипарске православне цркве кроз институције Европске уније и друге европске организације је такође једна од активности Канцеларије представништва. Она има за циљ развој односа између представника цркава, верских организација и других представника удружења грађана, који делују у Европској унији. Учествоје у активностима које су промовисане на европском нивоу, а тичу се верске, духовне и финансијске солидарности међу европским народима и остатком света. Крајњи циљ је да се ојача принцип солидарности и узајамног поштовања у контексту усмереном против ксенофобије и расне дискриминације. Канцеларија представништва Кипарске православне цркве даје допринос организовању разних састанака, предавања, семинара, који су инспирисани православном културом, историјом и уметношћу. Као посебни задатак, Канцеларији представништва Кипарске православне цркве, одређено је да процењује и презентује незаконито заузимање хришћанских молитвених места које је у току, као и других хришћанских споменика који се већ много година налазе под окупацијом турске војске, и који се налазе у северном

делу Републике Кипар. Такође, одређено је да подиже свест о уништавању и пљачки ових споменика од стране турских окупационих снага и нелегалне лажне државе. У оквиру тога се посебно наводи крађа и нелегални извоз више од 50 хиљада византијских фресака и другог византијског блага из богомоља, које се у њима налазило до јула 1974. године. Многе од њих биле су лоциране у европским и другим аукцијским дворанама и враћене су након координираних акција.

Представници православних цркава у Бриселу (Васељенске патријаршије, Московске патријаршије, Грчке православне цркве, Кипарске православне цркве и Румунске патријаршије), заједно су у марту 2010. године формирале Одбор представника православних цркава у Европској унији, ради јачања гласа православља у односима са европским институцијама.

Узимајући у обзир наведено може се закључити да заступање интереса цркава и верских заједница у Европској унији укључује званична представништва, међуверске организације и мреже, конфесионалне организације, верске редове и организације са одређеним циљевима. Поред тога, важно је истаћи да једино Света столица има дипломатско представништво у Бриселу, као и Ред Светог Јована Јерусалима, Родоса и Малте, али само у оквиру Европске комисије и без признања свих држава чланица и осталих институција Европске уније.

Светски савет цркава

Историјски корени Светског савета цркава воде порекло од студентских и грађанских покрета из 19. века. Светска мисионарска конференција одржана у Единбургу 1910. године и енцикличка одржана 1920. године од стране православног Синода Цариграда, указале су на заједништво цркава слично као Друштво народа. Лидери који су представљали више од 100 цркава гласали су 1937. и 1938. године за оснивање Светског савета цркава, али инаугурација ове организације је одложена због избијања Другог светског рата. Тела која су претходила оснивању Савета у деценијама пре тога, укључена су у Савет, а то су биле конференције о вери и поретку (теологији, светим тајнама, обредима), конференције о животу и раду (социјалним службама, међународним пословима, службама за помоћ), Међународни мисионарски савет, светски савез цркава за глобални мир, као и савет који је водио порекло Недељног школског покрета из 19. века. Два пионирска пројекта Светског савета цркава покренута су у сарадњи са Међународним мисионарским саветом 1946. године, и то Комисија цркава за међународне односе и Екуменски институт у Швајцарској. Данас Екуменски институт има мастер и докторске дипломе у екуменским студијама кроз Богословски факултет Универзитета у Женеви. Након рата, охрабривао је цркве да развијају службе и наставио је свој рад са избеглицама, мигрантима и сиромашнима. Током Хладног рата Светски савет цркава омогућио је форум за источно-западни дијалог. Међународни мисионарски савет је 1961. године припојен Светском савету цркава омогућавајући Савету увећан програм у светској мисији и евангелизацији. Програм за борбу против расизма, иако контроверзан, помогао је окончању апартејда у Јужној Африци. Кључни документ под називом „Крштење, причешће и света тајна” из 1982. године, понудио је одређени теолошки консензус међу црквама у потрази за пуним хришћанским јединством.

Када је Савет формално основан на првој скупштини 1948. године, било је 147 цркава чланица. Крајем 2013. године, број чланова је порастао на 345 цркава. У најранијим годинама, углавном су чланице биле протестантске и западне цркве, али

у 60-им годинама прошлог века састав и идентитет Савета је еволуирао са приливом великог броја православних цркава са истока и нових аутономних цркава из ранијих колонијалних подручја на југу. Други ватикански сабор знатно је побољшао односе између Светског савета цркава и римокатолика. Савет одржава своје скупштине на сваких шест до осам година и оне представљају највише законодавно тело Савета. Прва скупштина је одржана 1948. године у Амстердаму у Холандији, а десета 2013. године у Бусану у Јужној Кореји.

Прва скупштина Светског савета цркава одржана је од 22. августа до 4. септембра 1948. године, и главна тема је била „Поремећај човека и Божји план”. На скупштини је истакнуто да Светски савет цркава није црква изнад свих осталих цркава, односно да сигурно није универзална црква или у почетној фази „светска црква”. Савет је само инструмент којим цркве сведоче заједно у њиховој верности Исусу Христу и сарађују у стварима које захтевају заједничке изјаве и акције. На овој скупштини организоване су четири секције како би испитале аспекте главне теме и то: „Универзална црква по Божјем плану”, „Сведочење цркве Божјем плану”, „Црква и поремећај друштва” и „Црква и међународни поремећај”. Православна делегација се изјаснила да је „верска слобода резултат тога што је човек од Бога створен слободан и, сходно томе, уступање верске слободе не може зависити од било које владе”.²⁸⁷

Друга скупштина је одржана од 15. до 31. августа 1954. године у Еванстону, Илиноја, САД, са темом „Христ – нада света”, уз присуство 161 цркве чланице. Ова скупштина је у извесној мери одражавала тензије које су постојале у Хладном рату. Друга скупштина је поделила свој рад на шест делова: „Наше јединство у Христу и наша неслога као цркве”, „Мисија цркве ка онима који су изван ње”, „Одговорно друштво у светској перспективи”, „Хришћани у борби за светску заједницу”, „Цркве усред расне и етичке тензије” и „Лаици: хришћани по својој вокацији”.

²⁸⁷ Архиепископ Анастасије Јанулатос, *Православље и права човека*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 245

Трећа скупштина одржана је од 19. новембра до 5. децембра 1961. године, у Њу Делхију у Индији, са темом „Исус Христ – светлост света”, уз присуство 197 цркава чланица. На овој скупштини је дошло до укључивања Међународног мисионарског савета у Светски савет цркава, као и до пријема 23 нове цркве чланице, укључујући и православне цркве и цркве из нових независних држава. Постоји мишљење да је на укључивање и веће учешће православних цркава утицала дефиниција истакнута на овој скупштини о „јединству које тражимо” као „црквеном јединству”, есхатологији „изјаве јединства”, тринитарној „основи” чланства у Савету, коју су неки поздравили као велику победу „римокатоличке” традиције у екуменском покрету.²⁸⁸ Ова скупштина је имала три дела који су се односили на „Сведока”, „Услугу” и „Јединство”.

Четврта скупштина је одржана од 4. до 20. јула 1968. године у Упсали у Шведској, са темом „Погледајте, све чиним ново”, уз учешће 235 цркава чланица. Скупштина у Упсали је довело до даљег ширења чланства Савета и освежења у виду Другог ватиканског сабора, који је утицао да на скупштини учествују римокатолички посматрачи и дискутују о додатним могућностима за сарадњу. Секције су организоване под називима: „Свети дух и саборност цркве”, „Обнове у мисији”, „Светски економски и социјални развој”, „Према правди и миру у међународним односима”, „Обожавање” и „Према новим стилевима живота”.

Пета скупштина је одржана од 23. новембра до 10. децембра 1975. године, у Најробију у Кенији, са темом „Исус Христ ослобађа и уједињује”, уз учешће 285 цркава чланица. На овој скупштини је истакнуто да „људи широм света стоје пред Богом у свом заробљеништву, неслози и именовању божанске могућности”. Скупштина је била подељена на следеће секције: „Исповедање Христа данас”, „Шта јединство захтева”, „Тражећи заједницу”, „Образовање за ослобођење и заједницу”, „Структуре неправде и борбе за ослобођење” и „Људски развој”.

²⁸⁸ Мајендорф Јован, *Јединство цркве и јединство човечанства*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 273

Шеста скупштина је одржана од 24. јула до 10. августа 1983. године, у Ванкуверу у Канади, а тема је била „Исус Христ – живот света”, уз учешће 301 цркве чланице. На овој скупштини нагласак је био на заједничком богослужењу које је вршено под великим белим шатором на летњем сунцу. Изражена је нада за ближе заједништво настало из дијалога о документу који се односи на крштење, евхаристију и службу, као и из екуменских експеримената као што је Лима литургија. Истовремено, нуклеарна претња и неоколонијализам претили су „као тамни облаци на хоризонту”. Посебне тематске групе на скупштини биле су: „Сведочење у подељеном свету”, „Предузимање корака ка јединству”, „Кретање ка учешћу”, „Исцељење и дељење живота у заједници”, „Суочавање претњама миру и опстанку”, „Борба за правду и људско достојанство”, „Учење у заједници” и „Веродостојно комуницирање”.

Седма скупштина одржана је од 7. до 20. фебруара 1991. године у Канбери у Аустралији, са темом „Долазак Светог духа – обнова целог стварања”, уз учешће 317 цркава чланица. На овој скупштини се први пут експлицитно говорило о трећем сегменту Светог тројства и то у контексту материјалног универзума. Подтеме су биле: „Ствараоче живота – одржавај своју креацију!”, „Душе истине – ослободи нас!”, „Душе јединства – помири своје људе!”, „Свети душе – трансформиши и посвети нас!”.

Осма скупштина одржана је од 3. до 14. децембра 1998. године у Харареу у Зимбабвеу, са темом „Окрените се Богу, радујте се нади”, уз учешће 339 цркава чланица. Пола века након званичног оснивања Светског савета цркава, његове цркве чланице су обновили преданост да остану заједно, а делегати су обећали да ће остати солидарни са својим афричким домаћинима. На скупштини је одлучено да се оснује комисија о учешћу православних цркава у Светском савету цркава. Подржана је идеја о стварању Форума хришћанских цркава и екуменских организација, који би проширио екуменски домет Савета далеко изван цркава чланица. Делегати и посетиоци скупштине учествовали су у више од 600 прилога, у

којима су подтеме биле од евангеличко-православног дијалога до људске сексуалности. То је претходило фестивалу цркава у знак солидарности са женама.

Девета скупштина је одржана од 14. до 23 фебруара 2006. године у Порто Алегреу у Бразилу, са темом „Бог у твојој милости, трансформише свет”, уз учешће 348 цркава чланица. Ова скупштина је представљала једно од најрепрезентативнијих окупљања хришћана икада одржаних, са преко 4.000 учесника из екуменских организација и група, делегата из 348 цркава чланица, посматрача и посетилаца из целог света. Скупштина се бавила основним питањима хришћанског јединства и позвала да Савет и његове цркве чланице дају приоритет питањима која се односе на јединство, саборност, крштење и молитву. Друге кључне ствари разматране на пленарним седницама односиле су се на економску правду, хришћански идентитет, верски плурализам и превазилажење насиља младих. Такође, делегати су усвојили знатно измењени Устав и Пословник Светског савета цркава којима је предвиђено да се одлуке доносе на бази консензуса и да се мењају критеријуми за чланство. Предузети су кораци за јачање активног учешћа младих испод 30 година у животу и раду Савета.

Десета скупштина одржана је од 30. октобра до 8. новембра 2013. године, са темом „Бог живота, води нас до правде и мира”, уз учешће 345 цркава чланица. На овој скупштини су усвојене измене Устава и Пословника Светског савета цркава и упућен је позив црквама да се придруже ходочашћу правде и мира. Тим позивом постављен је правац Савета у наредним годинама. Сви програми Савета имају за циљ да подрже цркве чланице и екуменске партнере да заједно промовишу правду и мир у нашем свету, као израз вере у „тројединог” Бога. Данас, Светски савет цркава фокусира свој рад у оквиру три програмске области: јединство, мисија и екуменски односи, јавно сведочење и дијаконија, и екуменске формације. Сви програми деле одговорност за јачање односа са црквама чланицама и екуменским партнерима, духовни живот, ангажовање младих, међуверски дијалог и сарадњу и изградњу праведне заједнице жена и мушкараца.

Светски савет цркава се састоји од цркава које служе једном екуменском покрету и које заједно представљају више од пола милијарде хришћана широм света. Цркве чланице Савета се могу наћи у свим деловима света. Он укључује рад светских покрета за веру и ред, и живот и рад, Међународни мисионарски савет и Светски савет хришћанског образовања. У Савету је заступљена већина светских православних цркава, као и афричких, англиканских, асирских, баптистичких, евангеличких, лутеранских, менонитских, методистичких, моравских, старокатоличких, пентекосталних, реформатских, уједињених, слободних, квекерских. Основна сврха заједништва цркава у Светском савету цркава је да их позове на „видљиво јединство у једној вери и евхаристијско заједништво, изражено у богослужењу и заједничком животу у Христу, кроз сведочење и службу свету, ради напредовања ка том јединству у циљу да свет верује”. Светски савет цркава нуди и пружа прилику за заједничке акције у питањима од заједничког интереса. Може предузети мере у име конститутивних цркава само у стварима, када је једна или више њих посвећена томе и само у име тих цркава. Светски савет цркава не доноси прописе за цркве, нити делује за њих на било који начин, осим уколико оне саме не захтевају одређено деловање.

Скупштина Светског савета цркава²⁸⁹ се састоји од званичних представника цркава чланица, односно делегата изабраних од стране цркава чланица и бира из редова тих делегата не више од 145 чланова Централног одбора, који је главни управни орган Савета између две скупштине и састаје се на сваке две године. Не више од 5 чланова Централног одбора бира Скупштина од представника изабраних за Скупштину од цркава које не испуњавају критеријуме величине или им није одобрено чланство због изузетних разлога. Централни одбор²⁹⁰ је одговоран за спровођење политике усвојене од стране скупштине, разматра програме и буџет Савета. Централни одбор се састоји од једног или више председника и не више од 150 чланова. Скупштина бира председнике Савета, који служе као чланови Централног одбора. Извршни одбор (укључујући службенике) се бира од стране

²⁸⁹ Део V-1 Устава Светског савета цркава говори о Скупштини

²⁹⁰ Део V-2 Устава Светског савета цркава говори о Централном одбору

Централног одбора и обично се састаје два пута годишње. Централни одбор бира двадесет својих чланова да служе као Извршни одбор Савета, заједно са службеницима Централног одбора – модераторе, два заменика модератора и генералног секретара – као и модераторе програмских и финансијских одбора. Улога Извршног одбора у креирању политике Савета је ограничена на ствари које му повери Централни одбор, осим непредвиђених ванредних ситуација у погледу којих може да доноси привремене одлуке. Он поставља програмско особље, прати континуирани рад и надзире буџет одобрен од стране Централног одбора. Генерални секретар служи по службеној дужности као секретар Централног и Извршног одбора.

Централни одбор је 1950. године усвојио „Изјаву из Торонта о цркви, црквама и Светском савету цркава”, у којој је додатно објашњено да Светски савет цркава није и никада не сме постати „суперцрква”. Сврха Савета није да преговара о савезима између цркава, који се могу склопити само између самих цркава на њихову иницијативу, већ да омогући црквама да буду у контакту и да промовише проучавање и дискусију о питањима црквеног јединства. Савет не може и не би требало да се заснива на једној одређеној концепцији цркве. Чланство у Савету не значи да црква третира своју концепцију цркве скоро као релативну, и не подразумева прихватање одређене доктрине у вези са природом црквеног јединства. У Изјави је даље истакнуто да цркве чланице Савета „верују да разговор, сарадња и заједничко сведочење цркава мора да се заснива на заједничком признању да је Христ божанска глава овог тела”. Цркве чланице Савета „верују на темељу Новог завета да је једна црква Христова и признају да је чланство у цркви Христовој више инклузивно од чланства њиховог црквеног тела”. Оне траже да буду у контакту „са онима ван својих редова који признају Господа Христа”. Ипак, чланство не подразумева да свака црква мора посматрати друге цркве чланице као цркве у правом и пуном смислу те речи. Оне препознају у другим црквама „елементе истинске цркве и сматрају да их то међусобно признавање обавезује да уђу у озбиљан разговор једних са другима, у нади да ће ови елементи истине довести до признавања пуне истине и јединства”. Цркве чланице Савета су спремне

да се заједно консултују у покушају да „науче како да Христово сведочење пренесе свету у његово име”. Даља практична импликација заједничког чланства у Савету је да би цркве требало да препознају њихову међусобну солидарност, пруже помоћ једне другима у случају потребе и да се уздрже од поступака који су неспојиви са братским односом. Цркве чланице „улазе у духовну везу преко које траже да уче једна од друге и да пружају помоћ једна другој како би могло бити изграђено тело Христово и обновљен живот цркава”.

Имајући у виду да Светски савет цркава има сложену структуру због чега није могао ефикасно да прати рад својих цркава чланица, основано је седам регионалних екуменских организација које покривају скоро цео свет, са изузетком Северне Америке, и то су: Конференција цркава целе Африке, Азијска хришћанска конференција, Карипска конференција цркава, Европска конференција цркава, Латиноамерички савет цркава, Блискоисточни савет цркава и Пацифичка конференција цркава.

Конференција европских цркава

Покрет који је довео до стварања Конференције европских цркава датира још из периода Хладног рата. С обзиром на ситуацију у Европи после Другог светског рата, која је била разорена и са много људских жртава, блоковска политика је додатно отежавала обнову Европе и поново је довела до њене подељености на Источни и Западни блок. У државама оба ова блока, који су били одвојени политичким, економским и друштвеним системима, лидери цркава и верских заједница су почели заједно да размишљају о могућностима дијалога и повезивања цркава и верских заједница. Њихов циљ је био да се омогући да цркве у Европи постану инструменти мира и разумевања. Припремни састанци у том смеру су почели да се одржавају у периоду од 1953. до 1957. године.

У Бриселу је у септембру 1955. године, одржана Конференција за европску сарадњу цркава на којој је ударен темељ за даљи развој институционалне повезаности европских цркава. Припремни састанак који је водио ка установљењу посебне организације је одржан 1957. године у Лиселунду у Данској. У јануару 1959. године у Ниборгу у Данској уз учешће представника више од 40 цркава основана је Конференција европских цркава. Ова организација је на том састанку прокламовала сличне циљеве као и Римокатоличка црква, а најважнији је свакако био премошћавање тензија између Источне и Западне Европе. У почетку организација је представљала лабави савез цркава, али је усвајањем Устава на скупштини Конференције одржаној 1964. године, предузет значајан корак у правцу формирања регионалне конференције цркава. На скупштини одржаној 1967. године одлучено је да се установи стални секретаријат организације, почев од 1968. године. У периоду од 1967. до 1971. године, посебно је интензивирао дијалог са Римокатоличком црквом, али и са европским политичким институцијама Европске уније и Савета Европе. Конференција европских цркава је све више пратила и анализирала активности тада већ Европске уније, а то и данас чини, пружајући својим црквама и верским заједницама које су њени чланови, редовно информисање о томе и могућност за ангажовање у вези са појединим питањима.

Данас Конференција европских цркава сачињава заједништво које се састоји од 114 православних, протестантских, англиканских и старокатоличких цркава из свих држава Европе, уз партнерство 40 националних савеза цркава и организација. Седиште Конференције европских цркава се налази у Женеви, а има и своја представништва у Бриселу и Стразбуру.

Прва скупштина Конференције европских цркава одржана је 1959. године у Ниборгу у Данској, са темом „Европско хришћанство у секуларизованом савременом свету”. Главне поруке са ове скупштине односиле су се на позив за помирење и борбу против нуклеарног наоружања. Друга скупштина је одржана 1960. године у Ниборгу у Данској, са темом „Служење цркве у свету који се мења”. Трећа скупштина одржана је 1962. године у Ниборгу у Данској, са темом „Црква у Европи и криза савременог човека”. Четврта скупштина одржана је 1964. године у Борнхолму у данском мору, са темом „Живети заједно као континенти и генерације”. На овој скупштини је 8. октобра 1964. године усвојен Устав Конференције европских цркава, који је измењен тек 1992. године. Пета скупштина је одржана 1967. године у Портшаху у Аустрији, са темом „Служити и измирити: задатак европских цркава данас”. Шеста скупштина одржана је 1971. године у Ниборгу у Данској, са темом „Слуге Божје, слуге људи”. На овој скупштини су постигнути значајни помаци у односу са Римокатоличком црквом са којом су успостављени знатно бољи контакти. Седма скупштина је одржана 1974. године у Енгелбергу у Швајцарској „Поступити по поруци – јединство у Христу и мир у свету”. Осма скупштина одржана је 1979. године у Хањи у Грчкој, са темом „Жив на свету у сили Светог духа”. Девета скупштина је одржана 1986. године у Стирлингу у Шкотској, са темом „Слава Богу и мир на Земљи”. Десета скупштина је одржана 1992. године у Прагу у Чешкој, са темом „Бог уједињује – у Христу ново стварање”. На овој скупштини су усвојене измене и допуне Устава Конференције европских цркава. Једанаеста скупштина одржана је 1997. године у Грацу у Аустрији, са темом „Помирење, поклон од Бога и извор новог живота”. Дванаеста скупштина је одржана 2003. године у Трондхајму у Норвешкој, са темом „Исус Христ лечи и мири: наше сведочење у Европи”. Тринаеста скупштина

одржана је 2009. године у Лиону у Француској, са темом „Позвани на јединствену наду у Христу”. Четрнаеста скупштина је одржана 2013. године у Будимпешти у Мађарској, са темом „И шта сада чекате?: Конференција европских цркава и њена мисија у Европи која се мења”. На овој скупштини је усвојен нови Устав Конференције европских цркава.

У својој посвећености Европи у целини, Конференција европских цркава има за циљ да помогне европским црквама да обнове духовни живот, да ојачају своје заједничко проповедање и службу, као и да промовишу јединство цркве и мир у свету. Конференција ради на бројним питањима од заједничког интереса за европске цркве. Она укључују биоетику, мир и помирење (укључујући и комеморације поводом Првог светског рата), питање радне снаге, климатске промене, образовање, економска и социјална питања, животну средину, климатску правду, људска права и верске слободе, међуверски дијалог, миграције, мање и веће цркве и верско образовање. Ова организација представља „екуменско заједништво цркава у Европи које проповедају Господа Исуса Христа као Бога спаситеља према Светом писму и зато настоје да испуне њихов заједнички позив у славу једног Бога, Оца, Сина и Светог духа ... Као заједништво цркава оне су позване да се међусобно поштују и верују једна другој. Оне зависе једне од других, ради остваривања својих заједничких циљева и поштују и вреднују допринос свих, признајући да је њихова раноликост дар који обогаћује. Њихова посвећеност узајамном поштовању помаже Конференцији да расте као инклузивно и отворено заједништво цркава, спремно да даје, прима и обезбеђује коректну и равноправну заступљеност у свом раду и састављању својих органа.”²⁹¹

Конференција европских цркава се обавезала да свој рад усмери ка следећим тематским областима: еклезиологији и теологији, дијаспори и мигрирајућим црквама и мисијама, азилу и миграцијама, младима и међугенерациском дијалогу, као и друштвеној одговорности и људским правима.²⁹² Кроз програмски развој и

²⁹¹ Преамбула Устава Конференције европских цркава

²⁹² Члан 2. Став 2. Устава Конференције европских цркава

истраживање, Конференција ради на јачању повезивања хришћанске заједнице, и у том циљу Конференција је инструмент цркава за њихову заједничку мисију у Европи која се мења, који се обавезује на континуирани дијалог са њеним чланицама, пружајући им простор за давање и примање духовног богатства њихових различитих традиција, олакшава дијалог и сарадњу са римокатоличким партнерима и другим верским заједницама, и подстиче цркве да говоре заједничким језиком кад год је то могуће.²⁹³ Конференција нема законодавну власт над својим члановима и може да делује у интересу или у име чланова само у стварима у вези са којима им се обрати једна или више чланица.²⁹⁴ Појединачни чланови имају слободу и одговорност да спроводе препоруке и декларације Конференције у свом животу и проповедању.²⁹⁵

Чланови Конференције европских цркава се састају једном годишње на општем састанку и у оквиру тога они су представљени од стране Управног одбора. Као Генерална скупштина²⁹⁶ чланови Конференције се састају најмање на сваких пет година. Ванредна седница скупштине се може сазвати уколико то захтева једна петина чланова Конференције или две трећине чланова Управног одбора. Генерална скупштина се састоји од делегата чланова Конференције и она је највиши орган Конференције. Генерална скупштина усваја пословник, позива цркве чланице да се моле заједно, разматра предмете свог дневног реда, даје изјаве и усваја препоруке, оцењује постигнути напредак Конференције у остваривању стратешких циљева који су договорени на претходној Генералној скупштини, даје сагласност на нове и измењене стратешке циљеве Конференције до следећег редовног састанка Генералне скупштине, прима финансијски извештај и даје сагласност на финансијску стратегију до закључења следећег редовног заседања Генералне скупштине и бира председника и два потпредседника Конференције и друге чланове Управног одбора.

²⁹³ Члан 2. став 3. Устава Конференције европских цркава

²⁹⁴ Члан 2. став 5. Устава Конференције европских цркава

²⁹⁵ Члан 2. став 6. Устава Конференције европских цркава

²⁹⁶ Члан 7. Устава Конференције европских цркава се односи на Генералну скупштину

Управни одбор²⁹⁷ је главно управљачко тело које се састоји од не више од 20 чланова, укључујући председника и два потпредседника. Управни одбор представља разноврстан састав Конференције и требало би да поседује потребне вештине како би испуњавао своје обавезе управљања. Именовање Управног одбора траје до затварања следећег редовног заседања Генералне скупштине и ниједан појединац не може бити у Управном одбору, у било ком својству, више од два мандата. Управни одбор обезбеђује да Конференција испуни очекивања својих чланова, онако како су она исказана кроз одлуке Генералне скупштине. Управни одбор се састаје најмање два пута годишње и овлашћен је да, када не заседа Генерална скупштина, обавља послове Конференције. Управни одбор периодично преиспитује стратешке изјаве Конференције (визије, мисије и вредности), због тачности и исправности, и тамо где је потребно предлаже измене Генералној скупштини. Ангажује се у ширим друштвеним питањима у сарадњи са партнерским организацијама, екуменским телима и националним саветима цркава, и разматра могућности за екуменске сусрете. Управни одбор утврђује и прати програме, службе и радне групе Конференције, разматра захтеве за пријем у чланство, осигурава ефективно организационо и стратешко планирање, осигурава финансијску стабилност Конференције и адекватна средства како би Конференција могла да испуни своју мисију и управља ефективно. Он информисе чланове и обезбеђује годишњи и финансијски извештај, поставља Генералног секретара, помаже му и надгледа његов рад, и служи као жалбени суд у кадровским питањима. Управни одбор усваја свој пословник и Пословник Конференције, одобрава званичне извештаје и поднеске, оцењује свој рад, побољшава имиџ Конференције у јавности и врши одговарајуће припреме за одржавање генералних скупштина. Чланови Управног одбора су дужни да промовишу веру, мисију, визију и вредности Конференције, и да заступају и интерпретирају рад Конференције, нарочито у својим регионима и у складу са својим црквеним традицијама.

У обављању својих функција Управни одбор може издавати саопштења за јавност о стварима или забринутостима, са којима се он или цркве чланице

²⁹⁷ Члан 8. Устава Конференције европских цркава се односи на Управни одбор

суочавају. Док такве изјаве могу имати велики значај и утицај као израз суда или забринутости репрезентативног хришћанског тела у Европи, његов ауторитет се састоји само у тежини коју носи сопственом истином и мудрошћу. Давање таквих изјава не подразумева да Конференција европских цркава може имати било каква уставна овлашћења у односу на конститутивне цркве или право да говори за њих.

Конференција има председника и два потпредседника²⁹⁸. Председник надгледа састанке Управног одбора и имплементацију његових резолуција, сазива посебне састанке Управног одбора уколико је то потребно, осигурава да Управни одбор испуњава своје управљачке дужности и одговорности, обезбеђује контакт за лидере цркава чланица Конференције, консултује се са члановима одбора о њиховим улогама и помаже им у процени њиховог учинка, надгледа регрутовање Генералног секретара, координира годишњу евалуацију учинка Генералног секретара и говори у име Управног одбора Конференције о стратешким стварима. Потпредседници извршавају специјална задужења од стране председника, врше његове дужности док је одсутан или на основу његовог делегирања, и учествују као витални део руководства Управног одбора.

Генерални секретар и Секретаријат²⁹⁹ су задужени за свакодневне административне послове Конференције. Генерални секретар је уједно секретар Генералне скупштине и задужен је за спровођење стратешких циљева и циљева Конференције како је то договорено од стране Генералне скупштине, делује као секретар Управног одбора и учествује у раду као његов члан без права гласа, и делује као портпарол организације у оперативним стварима у складу са пословником договореним са Управним одбором. Генерални секретар је одговоран за свој рад и рад Секретаријата Управном одбору. Законски потписник за Конференцију је Генерални секретар заједно са једним од лица овлашћених од стране Управног одбора, осим уколико Управни одбор не донесе другачију

²⁹⁸ Члан 9. Устава Конференције европских цркава се односи на председника и потпредседнике

²⁹⁹ Чл. 10.-12. Устава Конференције европских цркава се односе на Генералног секретара и Секретаријат

одредбу. Генерални секретар може овластити неког другог да се потпише у његово име. Секретаријат је задужен да служи Конференцији и олакшава њену мисију и рад.

Конференција европских цркава и Савет европских бискупских конференција су 22. априла 2001. године у Стразбуру усвојили Екуменску повељу³⁰⁰, на Европском екуменском састанку, са темом „Ја сам увек са вама, до краја овог света”. Овај документ представља смернице за већу сарадњу између цркава у Европи. У њему се позива на јединство у вери, јер су основне разлике у вери и даље препрека видљивом јединству и због такве ситуације се изражава незадовољство. Као следбеници Исуса Христа позива се да се уради све што је могуће како би се превазишли проблеми и препреке које још раздвајају цркве. Као најважнији задатак цркава у Европи, у Повељи је постављен заједнички проглас Јеванђеља, у речи и делу за спасење свих. Раширени недостатак колективне и индивидуалне оријентације и удаљавање од хришћанских вредности представљају изазов хришћанима да сведоче своју веру, нарочито као одговор на потрагу за смислом који се жели постићи у многим облицима. Ово сведочење захтева повећану посвећеност хришћанском образовању и пастирску бригу у локалним заједницама, уз размену искустава у овим областима. Истиче се подједнака важност за цео Божји народ да заједно говоре о Јеванђељу у јавном домену, што такође подразумева одговорне обавезе према друштвеним и политичким питањима. У том контексту су се Конференција европских цркава и Савет европских бискупских конференција обавезали да разговарају о својим плановима за евангелизацију са другим црквама, склапању уговора са тим црквама ради избегавања штетне конкуренције и ризика од нових подела, као и да признају да свако лице може слободно да изабере своју верску и црквену припадност као ствар савести, што значи да никога не би требало подстицати на промену кроз морални притисак или материјалне подстицаје, али ни ометати конверзију по сопственој и слободној вољи. Указује се на потребу кретања једних ка другима, јер су људска кривица, недостатак љубави и честа злоупотреба вере и цркве због политичких

³⁰⁰ Charta Oecumenica

интереса, тешко нарушили кредибилитет хришћанског сведочења. Улога екуменског покрета је да помаже да се шири помирење. Важно је да се призна духовно богатство различитих хришћанских традиција и да једни од других уче, као и да се интегришу искуства и очекивања младих људи и да се активно подстиче њихово учешће. У том циљу се у Повељи изражава обавеза да се превазиђе осећај самодовољности у свакој цркви и да се елиминишу предрасуде, да се траже међусобни сусрети и буде на располагању за помоћ једни другима, да се промовише екуменска отвореност и сарадња у хришћанском образовању, као и у теолошкој обуци, сталном образовању и истраживању, да се промовише екуменска отвореност и сарадња у хришћанском образовању, теолошкој обуци и истраживању. У Повељи се истиче неопходност заједничког деловања и молитве. Различити облици деловања су већ екуменски, јер многи хришћани из различитих цркава живе једни поред других и имају пријатељске интеракције, у свом комшилуку, на послу или у породици. Бракове у којима су супружници различите вероисповести, требало би посебно подржати као доживљај екуменизма у свакодневном животу. Препорука је да се успостављају билатерални и мултилатерални екуменски органи и одржавају сарадњу на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу. На европском нивоу неопходно је ојачати сарадњу између Конференције и Савета, и наставити са одржавањем европских екуменских скупштина. У случају сукоба између цркава, напори у правцу посредовања и мирења требало би да буду иницирани и подржани према потреби. Због тога се истиче посвећеност заједничком деловању на свим нивоима где год то услови дозвољавају, као и заштити права мањина како би се смањили неспоразуми и предрасуде између већинских и мањинских цркава. Многе различите иницијативе подстичу да се преко молитве и богослужења продуби духовно заједништво међу црквама и да се молитва усмери ка видљивом јединству цркве Христове. Посебно болан знак поделе међу многим хришћанским црквама је недостатак евхаристијског заједништва. У неким црквама опстају резерве у вези са заједничком молитвом у екуменском контексту, због чега је подвучена потреба за молитвом једних за друге и хришћанско јединство, затим за тиме да се науче да знају и цене обожавање и да друге облике духовног живота практикују од стране

других цркава, као и да се крећу ка циљу евхаристијског заједништва. У Повељи се посебно изражава жеља за континуираним дијалогом. У циљу продубљивања екуменског заједништва, истакнуто је да је потребно по сваку цену наставити настојања у циљу постизања консензуса у вери. Само на тај начин може се црквеном заједништву дати теолошки темељ. Због тога не постоји алтернатива савесном и интензивном дијалогу на различитим нивоима између цркава, као и разматрању питања о томе како званична црквена тела могу примати и применити налазе које су стекле у дијалогу. У случају контроверзи, нарочито када поделе прете у питањима вере и етике, потребно је тражити заједнички дијалог и дискусију у светлу Јеванђеља. У оквиру теме која се односи на учествовање у изградњи Европе, истакнуто је да цркве подржавају интеграцију европског континента, јер без заједничких вредности не може се одржати јединство. Изражена је увереност да духовно наслеђе хришћанства представља ојачавајући извор инспирације и обогаћивања за Европу. На основу хришћанске вере, потребно је на хуманој и друштвено свесној Европи у којој преовладавају људска права и основне вредности мира, правде, слободе, толеранције, партиципације и солидарности. Инсистира се на поштовању живота, вредности брака и породице, повлашћеном статусу за сиромашне, спремности да се опрости и у свему томе у самилости. У овом правцу се показала обавеза да се тражи договор о садржају и циљевима друштвене одговорности, као и да се заједно представљају брига и визија о црквама у односу према секуларним европским институцијама. Затим да се бране основне вредности од угрожавања било које врсте и да се одупру сваком покушају од злоупотребе религија и цркава у етничке или шовинистичке сврхе. Позива се на помирење народа и култура, јер је разноликост регионалних, националних, културних и верских традиција корисна за обогаћивање Европе. Као цркве имају намеру да удруже снаге у сврху промовисања процеса демократизације у Европи. Помирење подразумева промовисање социјалне правде унутар и међу свим народима, што представља уклањање јаза између богатих и сиромашних, и превазилажење незапослености. У Повељи је изражена посвећеност супротстављању било ком облику шовинизма који води угњетавању других народа и националних мањина, као и јачању положаја и једнаких права жена у свим

областима живота и подстицању партнерства у цркви и друштву између жена и мушкараца. У оквиру заштите стварања промовисана је потреба да се уложи труд како би се усвојио начин живота ослобођен конзумеризма и да се подржи рад црквених еколошких организација и екуменске мреже у њиховим напорима за очувањем стварања. Изражено је јачање заједништва са јудаизмом и неговање односа са исламом. Осуђују се све манифестације антисемитизма у цркви и друштву, затим свако изазивање мржње и прогона, и тражи се помирење и опроштај од Бога за антијеврејске ставове међу хришћанима. Потребно је подизати свест да између хришћанске вере и јудаизма постоје дубоке везе, као и интензивирати дијалог са јеврејским сестрама и браћом на свим нивоима. У погледу односа са муслиманима указује се на резерве и предрасуде које постоје између њих и хришћана, које имају корене у болним искуствима током историје. Због тога је потребно интензивирати хришћанско-муслимански дијалог на свим нивоима, како би се хришћани и муслимани односили једни према другима са поштовањем и радили заједно на питањима од заједничког интереса. Повеља садржи и део који се односи на сусрет са другим религијама и светским погледима. Плурализам верских и неконфесионалних веровања и начина живота постао је одлика европске културе. Источњачке религије и нове верске заједнице се шире и привлаче интересовање многих хришћана. Поред тога, све већи број људи одбацује хришћанску веру, равнодушни су према њој или имају неке друге филозофије живота. У том циљу истакнуто је да је потребно препознати слободу вероисповести и савести ових појединаца и заједница и бранити њихово право да практикују своју веру или уверење, индивидуално или у заједници са другима, приватно или јавно, у контексту права која важе за све. Такође, изражено је да је потребно бити отворен за дијалог са свим људима добре воље, како би се са њима договарало о питањима од заједничког интереса и како би им се приближило сведочење хришћанске вере.

Значајан део посла Конференције европских цркава представља дијалог са политичким институцијама у Бриселу и Стразбуру, посебно са Европском унијом и Саветом Европе. Конференција прати и анализира активности Европске уније, и пружа својим црквама чланицама редовне информације и могућности за

ангажовање. Дијалог се води у складу са чланом 17. Уговора о функционисању Европске уније. Конференција је често партнер Комисији бискупских конференција Европске заједнице, Црквеној комисији за мигранте у Европи и другима у оквиру дијалога са Европском унијом. Дијалог Конференције европских цркава са Европском унијом подразумева: редовне дијалогске семинаре са Европском комисијом о темама од заједничког интереса (нпр. интеграција миграната, трговина људима, социјална питања, људска права, заштита животне средине); састанке са председавајућим Савета Европске уније у оквиру којих Конференција омогућава директан дијалог представника локалних цркава са Европском унијом; састанке верских лидера на високом нивоу у Европској комисији као међуверски скупови где верски лидери размењују мишљења са европским институцијама; *ad hoc* састанке, радионице и конференције са учешћем црквених представника и стручњака, као и представника политичких институција (нпр. о верској слободи, климатским променама, уклањању фосилних горива); и доприносе јавним расправама организованим од стране Европске уније (нпр. консултације о суседској политици Европске уније, о смерницама Европске уније о промоцији и заштити слободе вероисповести).

VI) Света столица и Европска унија

Света столица заједно са државом градом Ватиканом обухвата Ватикан и персонификује Римокатоличку цркву. Ватикан представља римски предео (брежуљак), који се налази на десној обали Тибра и он је званично седиште Свете столице и државе Ватикан. Назив Ватикан означава место на којем се некада прорицала будућност (*vaticinia*). На челу Римокатоличке цркве се налази папа, као врховни поглавар који обједињава духовну и световну функцију, а тај дуализам власти је јасно истакнут у оквиру његових титула. Он представља бискупа Рима, Христовог намесника, наследника апостолског првака, врховног понтифекса универзалне цркве, патријарха Запада, примаса Италије, надбискупа - метрополита римске црквене покрајине и суверена државе града Ватикана. Власт папе се углавном своди на духовну, али он има могућност да закључује одређене међународне споразуме и то пре свега конкордате. Конкордати представљају међународне уговоре којима се уређује положај и правни односи Римокатоличке цркве са одређеном државом, односно питања која спадају у унутрашњу надлежност државе (нпр. питања везана за верску наставу, финансирање црквених активности, именовање бискупа). Латеранским уговорима од 11. фебруара 1929. године, Италија је признала сувереност Свете столице на подручју државе града Ватикана. Узимајући у обзир садржину ових уговора, није увек лако утврдити да ли је државна сувереност у области међународног права додељена Светој столици или Ватикану. Има мишљења да је уместо о једном субјекту права, овде заправо реч о два међународна субјекта према Латеранским уговорима, односно о два субјекта која су уједињена у персоналној или реалној унији.³⁰¹ Међутим, такве тврдње о два различита субјекта међународног права су означене као претеране, будући да треће државе не признају сваку од ових целина посебно, нити одржавају односе са сваком од њих, док се за наступ Свете столице или Ватикана у међународним

³⁰¹ *Oppenheim's International law, I*, ed. by Robert Yewdall Jennings, Sir Arthur Watts, Longman, 1992, стр. 328

односима може рећи да су то акти различитих органа истог субјекта међународног права.³⁰²

У складу са својим положајем, Ватикан почиње све више да остварује односе са државама и међународним организацијама. Света столица представља врховну власт Римокатоличке цркве, односно папу и Римску курију која је административни орган Свете столице. Света столица је посебан субјект међународног права и са њом се успостављају сви дипломатски односи. Дипломатске мисије других држава акредитују се при Светој столици. Њени представници немају назив амбасадора односно посланика, већ су шефови мисије нунцији или интернунцији акредитовани код шефова држава.³⁰³ Због тога што су интернунцији стављени у другу класу дипломатских представника, Света столица је 1965. године одлучила да поред нунцијатура уведе пронунцијатуре са пронунцијима који би били у првој класи дипломатских представника, односно у рангу амбасадора. Пронунцијатуре су отворане углавном у државама које нису римокатоличке, односно које не признају примат папиног представника у дипломатском кору (као доајена).³⁰⁴ Папа Павле VI је изразио жељу да функције папских изасланика буду јасније дефинисане, па је због тога 24. јуна 1969. године, издао документ под називом „Брига о свим црквама”, који се бавио управо овим питањима.³⁰⁵ Тај документ је категорисао папске представнике као апостолске нунције, надбискупе са чином амбасадора који представљају Светог оца у локалној Римокатоличкој цркви и држави или Влади. Према овом документу апостолски пронунцији имају исте функције и ранг као нунцији, али нису доајени дипломатског кора, док апостолски делегат, надбискуп представља папу само у локалној цркви, пошто одређена држава и Света столица немају дипломатске односе. Отправник послова је на челу нунцијатуре у одсуству нунција или апостолског делегата. Категорија интернунција је нестала са усвајањем новог

³⁰² Деган В.Ђ, *Међународно право*, Правни факултет у Ријеци, 2000, стр. 313

³⁰³ Члан 14. Бечке конвенције о дипломатским односима од 18. априла 1961. године

³⁰⁴ Митић Миодраг, *Дипломатија*, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 1999, стр. 31

³⁰⁵ *Motu Proprio "Sollicitudo omnium Ecclesiarum"*

Законика канонског права. Исто се односи и на префикс „про”, који је временом нестало, па се сада користи само нунције. Поред ових категорија, канонско право³⁰⁶ предвиђа да они који су постављени у папским мисијама, као делегати или посматрачи на међународним саветима или конференцијама и састанцима, такође представљају Апостолску столицу. Папа има право да именује, шаље, премешта и опозива своје изасланике, како у посебним црквама у различитим земљама или крајевима, тако и у државама и код јавних власти, поштујући одредбе међународног права у вези са тим.³⁰⁷ Папини изасланици имају као основну функцију да се свакодневно учвршћују и учине делотворнијим везе јединства које постоје између Апостолске столице и посебних цркава. У надлежности ових изасланика спадају: 1) извештавање Апостолске столице о приликама у којима се налазе посебне цркве и о свему што се тиче живота цркве и добробити душа, 2) помагање бискупима својим делом и саветом не лишавајући их вршења њихове легитимне власти, 3) неговање блиских односа са бискупским конференцијама пружајући им помоћ у сваком виду, 4) у погледу номиновања бискупа, достављање или предлагање Апостолској столицу имена кандидата и спровођење поступка обавештавања оних на које се унапређење односи, у складу са одредбама које је дала Апостолска столица, 5) заузимање за ствари које се тичу мира, напретка и сарадње народа, 6) сарадња са бискупима како би се развијали прикладни односи између Римокатоличке цркве и других цркава и црквених заједница, чак и са нехришћанским религијама, 7) у сарадњи са бискупима, заштита код лидера државе свега што се односи на мисију цркве и Апостолску столицу, 8) вршење овлашћења и испуњавање осталих налога поверених од стране Апостолске столице.³⁰⁸ Папски изасланик који истовремено врши послове изасланика код државе према одредбама међународног права, има посебан задатак да промовише и негује односе између Свете столице и државних власти и да се бави питањима који се тичу односа између цркве и државе, као и да на посебан начин ради на склапању и спровођењу конкордата и других таквих уговора.³⁰⁹ У обављању ових послова, када тако

³⁰⁶ Codex Iuris Canonici

³⁰⁷ Члан 362. Законика канонског права Римокатоличке цркве

³⁰⁸ Члан 364. Законика канонског права Римокатоличке цркве

³⁰⁹ Члан 365. Законика канонског права Римокатоличке цркве

захтевају околности, он може тражити мишљење и савет од бискупа црквене области и упознати га са током преговора. Због посебног карактера изасланикове службе седиште папиног изасланства изузето је од власти локалног ординарија, осим уколико се ради о склапању брака, а изасланик има и право, након што претходно обавести локалног ординарија, уколико је то могуће, да обави богослужбена славља са бискупским обележјима у свим црквама свог изасланства.³¹⁰ Служба папског изасланика не престаје када Апостолска столица постане празна, осим уколико је нешто друго одређено у папином писму, међутим престаје истеком мандата, опозивом или прихватањем оставке.³¹¹ Дипломате Свете столице завршавају обуку у Понтификалној црквеној академији, коју је 1701. године основао папа Климент XI. Папа Пије XI је 8. септембра 1937. године установио кардиналског државног секретара као заштитника Академије. Кандидати за академију морају прво стећи академски степен, као и један у канонском праву. Њихове студије, које укључују учење језика, трају између три и четири године.

Света столица одржава дипломатске односе са око 180 држава широм света. Од 6. априла 1964. године, Света столица има статус сталног посматрача у Уједињеним нацијама. Исти статус има и у многим другим међународним организацијама, као што су Савет Европе, Међународна организација рада, Међународни фонд за пољопривредни развој, итд. У поједним је стекла и својство члана, а у Парламентарној скупштини Организације за безбедност и сарадњу у Европи има статус почасног госта. Света столица има дипломатске односе и са Европском унијом, као наднационалном организацијом. Држава Ватикан не може постати чланица Европске уније, јер није држава која има демократију и отворено тржиште (критеријуми из Копенхагена), већ је теократија.

Узимајући у обзир да су углавном државе чланице некадашње Европске заједнице за угаљ и челик биле већински римокатоличке, неформални односи између европских институција и Римокатоличке цркве су почели да се развијају на

³¹⁰ Члан 366. Законика канонског права Римокатоличке цркве

³¹¹ Члан 367. Законика канонског права Римокатоличке цркве

иницијативу локалних бискупија. Тако је било у Француској и Белгији, што указује на то да је систематска политика Свете столице према европском федерализму дошла тек касније. Наиме, почетком педесетих година, бискупија у Стразбуру имала је малу канцеларију за праћење рада Савета Европе. Ова канцеларија је брзо затворена из финансијских разлога и због мањка интереса Свете столице. Нова канцеларија под називом Римокатолички европски студијско информациони центар, отворена је 1956. године у Стразбуру од стране језуитског реда, и њен циљ је био да омогући везу између Савета Европе и Римокатоличке цркве. Ова канцеларија је отворила огранак у Бриселу 1963. године. Римокатолички европски студијско информациони центар је радио паралелно са Европским римокатоличким центром, који је основан исте године у циљу старања о пасторалним потребама званичника Европске уније и њихових породица у Бриселу.³¹² Након Другог ватиканског сабора који је закључен 1965. године, велики број римокатоличких верских тела је почео да остварује контакте са европским институцијама, а неке од њих су отвориле своја представништва у Бриселу.

Света столица је 1970. године поставила папског нунција за Белгију и Луксембург да прати рад европских институција. Нунције који је делегиран само за Европску унију је постављен 1999. године. Први шеф делегације Европске уније у Риму је акредитован при Светој столици тек 24. јуна 2006. године, након одобрења држава чланица 4. априла 2006. године. Посета тадашњег председника Европске комисије Жозе Мануела Бароза папи Бенедикту XVI од 5. маја 2006. године, омогућила је успостављање пуних дипломатских односа између Европске уније и Свете столице. Са овом акредитацијом, Европска унија је успоставила дипломатске односе на одговарајући начин са Светом столицом, поштујући принцип реципроцитета. Ватикан има отворену границу са Европском унијом и жели да се придружи Шенгенском информационом систему, који представља базу података коју користе европске земље у циљу одржавања и дистрибуције података о

³¹² Leustean N. Lucian, *Representing Religion in the European Union. A Typology of Actors, Politics, Religion and Ideology*, Vol. 12, No. 3, 2011, стр. 299

појединцима и правним субјектима. Користи од овог система су национална безбедност, контрола граница и спровођење права.

Ватиканска царинска правила се базирају на споразуму који је 1930. године постигнут са Италијом, којим је Ватикан изузет од свих дажбина и пореза. Мала количина робе која се производи у Ватикану и извози у Италију, ослобођена је обавезе плаћања и подлеже преференцијалном аранжману. У погледу увођења евра који се у Ватикану користи као једина валута, Савет министара Европске уније овластио је Италију да преговара са Ватиканом о новом монетарном споразуму³¹³ који је потписан 2000. године. Овим споразумом је предвиђено да од 1. јануара 1999. године, Ватикан има право да користи евро као своју званичну валуту. Ватикан не може издавати новчанице, ковани новац или монетарне замене било које врсте, осим уколико је то међусобно договорено. Ковани евро новац који издаје Ватикан мора бити идентичан оном који издају државе чланице које су усвојиле евро. Годишња вредност новца који издаје Ватикан се додаје обиму новца који издаје Италија уз одобрење Европске централне банке. Најкасније до 1. септембра сваке године Ватикан је дужан да обавести Италију о номиналној вредности евра који намерава да изда током наредне године. Споразум не прејудуцира право Ватикана да кује колекционарске кованице, али се оне укључују у наведену годишњу номиналну вредност и не представљају законско средство плаћања у Европској унији. Ватикан и Европска унија блиско сарађују у погледу мера које се предузимају у циљу сузбијања и кажњавања фалсификовања новчаница и кованог новца на територији државе Ватикан. Финансијске институције које се налазе у Ватикану могу имати приступ платном систему унутар еврозоне под одговарајућим условима утврђеним од стране централне банке у Италији и уз сагласност Европске централне банке.

Активности делегације Европску уније у Риму са Ватиканом, спроводе се преко шефа делегације који присуствује свечаностима и догађајима организованим

³¹³ Monetary Agreement between Italian Republic, on behalf of the European Community, and the Vatican City State and, on its behalf, the Holy See, потписан у Риму 29. децембра 2000.

од стране Ватикана. Шеф делегације председава координацијом са државама акредитованим при Светој столици. Односи су фокусирани на питања која се односе на међуверски дијалог, међународну политичку ситуацију (нпр. избегличка криза, животна средина, глад), као и на неке специфичне интерне дебате Европске уније (нпр. хришћански корени Европе, породичне вредности). Од акредитације, председник Европске комисије, председник Европског парламента, председник Савета и неколико европских комесара били су у званичним посетама Ватикану. Таква повећана заинтересованост за интересе Ватикана отвара пут за развој бољег и структурираног политичког дијалога са Светом столицом. Први дијалог између Европске уније и Свете столице о спољној политици и глобалним питањима одржан је у Бриселу 6. октобра 2016. године. Овај разговор је само један од доказа посвећености Европске уније да унапређује дијалог и односе са црквама и верским заједницама, као битним факторима на међународној сцени.

VII) Ислам и ЕУ

У оквиру свих модела односа који су се развијали и постоје у државама чланицама Европске уније, заједнички корени и историја се базирају на хришћанској основи. Међутим, не би требало заборавити значајан допринос јудаизма и ислама хришћанској култури и традицији. Ислам је у данашње време веома важан и незаобилазан фактор у већини држава чланица Европске уније. Утицај ислама, као једне од најмлађих монотеистичких религија на простору Европе започиње у VII веку када су Арапи кренули у победоносни поход на огромне просторе од Атлантика до Индије. Покоравајући део европског простора долази до сусрета са хеленском филозофијом и другим научним дисциплинама и достигнућима покорених народа. У X веку значајан је утицај калифата, а на простору Европе појављује се кордовски калифат на територији данашње Шпаније и Португала, који у значајној мери врши културни и верски утицај у том делу Европе. Иако су различите државе и династије у овом периоду настајале и урушавале се, ислам као религија и на њему базиран друштвени систем, никада нису довођени у питање. Након овог периода, значајан поход и утицај на европски континент извршили су отомански Турци који су освајањем Константинопоља 1453. године и значајним војним освајањима пре тога започели са успостављањем власти у Југоисточној Европи. Слом Отоманског царства, национално ослободилачки покрети поробљених народа и успон утицаја западноевропских земаља у периоду од краја XVIII до почетка XX века резултирао је стварањем националних држава и поделом османских територија на простору Југоисточне Европе, али и у другим деловима света. Међутим, два светска рата која су у значајној мери ослабила и разорила Европу, утицао је да се исламски свет постепено ослобађа колонијалне управе, али без решености да се обнови јединствена држава у којој би ислам био главно везивно ткиво. Наиме, према појединим ауторима, идеја суверених националних држава није компатибилна са вером у суверенитет Алаха и првенство *уме*.³¹⁴ Као револуционарни покрет,

³¹⁴ Хантингтон П. Самјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Цид, Подгорица и Романов, Бања Лука, 2000, стр. 195

исламистички фундаментализам одбацује националну државу у корист јединства ислама.³¹⁵ Ислам се посматра као моћан елемент у формирању идентитета и подстицању солидарности између различитих група које су раздвојене ограничењима различитих нација, држава и култура.³¹⁶ *Ума* је арапска реч која означава заједницу и може се рећи да заправо представља наднационалну заједницу са заједничком историјом, зато што представља синоним за израз *ума ал исламија* која се обично користи за означавање колективне нације исламских народа. За разлику од протестантизма, где је разноврсност у тумачењима верских уверења довела до оснивања одвојених заједница и ширења секти, јединство *уме* замишљено као константно обнављање заједнице засновано је на разумевању заједничке судбине.³¹⁷ У Курану *ума* се обично односи на одређену групу која дели заједничка верска уверења, односно представља концепт заједнице верника. Самим тим овај израз се везује за наднационалну заједницу по чему је сличан са Европском унијом. Иако Европска унија не настоји да успостави правила која се односе на нетериторијалној основи, она ипак заобилазе традиционалне, односно националне поделе, док *ума* за разлику од тога подразумева нетериторијално окупљање.³¹⁸ Међутим, и поред тога што су циљеви Европске уније и *уме* веома разликују, они представљају изазов традиционалном територијалном и националном концепту. *Ума* подразумева транснационални концепт који се базира на владавини над народом исте, исламске вероисповести, а не над територијом што се обично везује за појмове државног суверенитета, па у том смислу она може представљати пример верског транснационализма, за разлику од секуларног транснационализма Европске уније.³¹⁹ Европски секуларизам се базира на достојанству и аутономији појединца, људским правима, демократији и владавини права. Међутим, у извесном смислу признавање једнакости и уважавање свих религија у јавном простору у државама Европске уније, може постати отворено

³¹⁵ Исто

³¹⁶ Cesari Jocelyne, *Muslim identities in Europe: the snare of exceptionalism*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 56

³¹⁷ Исто, стр. 57

³¹⁸ Sheikh Faiz, *Two Sides of the Same Coin? The Muslim Umma and the European Union*, Politics, Religion and Ideology, Vol. 15, No. 3, Routledge, 2014, стр. 443

³¹⁹ Исто

питање, посебно у државама у којима одређене цркве имају привилеговане положаје у односима између државе и тих цркава као пореских обвезника.³²⁰ И поред тога, наведене вредности се сматрају универзалним и ослобођеним од културних, историјских и политичких околности. Управо због тога исламска идеја која повезује религију и политику представља један од главних изазова том концепту. У тренуцима када политички ислам прелази границу секуларизма и демократије, која раздваја приватно од јавног, тада се и европска толеранција смањује.

Процес који је довео до деколонизације, социјална ситуација у државама са муслиманском доминацијом и потреба за професионалним усавршавањем утицао је на то да се велики део муслиманског становништва пресељава у европске државе. Економски развој Европе у другој половини XX века, као и потреба за радном снагом довели су до значајног прилива економских емиграната. Поред тога, долази до извесног повезивања појединих држава у којима је ислам доминантна религија. Први исламски самит у Рабату довео је до стварања Организације исламске конференције, која је формално основана 1972. године. У последње четири деценије државе Западне Европе постају главне дестинације нових глобалних мигрантских токова.³²¹ Углавном су то мигранти из држава чије становништво је већински исламске вероисповести. Једна од последица мигрантских токова је и пораст религијске разноврсности становништва. Томе доприноси и чињеница да све државе Европске уније деле принципе верске слободе и недискриминације у својим уставима.

Међутим, начин на који се ови принципи тумаче и примењују када је у питању ислам, зависи од историјских традиција по питању односа између државе и религије, које се разликују од државе до државе. У Европи религија има велики потенцијал да представља важно групно обележје. У оквиру Европске уније

³²⁰ Nielsen Jorgen, *The question of Euro-Islam: restriction or opportunity?*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 36

³²¹ Више о томе Loescher Gil, *Human Rights and Forced Migration*, Human Rights, Politics and Practice, ed. by Goodhart Michael, Oxford University press, 2013, стр. 217-234

исламско-хришћанска подела се често посматра као главни носилац супротстављених културних оквира и разлика у вредносним оријентацијама.³²² Поред тога нетолеранција према имигрантима, муслиманима и људима другачијег етничког порекла, ствара се страхом од губитка статуса због већег степена конкуренције за ресурсе кроз увећану миграцију радне снаге, која се одвија преко политике интеграције коју води Европска унија. Ти ресурси не морају бити само економски, јер културна и верска хетерогеност представља изазов културној и верској слици одређене државе у којој се традиције доводе у питање, услед појаве алтернативног начина живота.

Муслимани су највећа и најбрже растућа мањина у Европи и имају жељу да у државама чланицама Европске уније све више захтевају признање и заштиту својих права. Пораст броја муслимана који трајно живе у Европској унији представља одређени изазов за примену и заштиту наведених принципа. Модели односа између државе и религије који су заступљени у државама Европске уније и даље би требало да омогуће мирну коегзистенцију различитих верских група у Европи. Статус религије у различитим државама Европске уније, степен присуства мултикултурализма и специфичне карактеристике сваке од тих држава, имају директан утицај на динамику формирања муслиманских мањина и на изградњу идентитета.³²³ Законски критеријуми који се односе на структуру верских заједница, њихову градитељску делатност, представљање верских организација и однос са државним органима који су примарно дефинисани на начин који првенствено одговара структури хришћанских верских организација и деноминација можда не би могли бити прилагођени и примењени на нехришћанске, прецизније исламске верске организације, које се у тим питањима прилично разликују. Иако је у областима правног, друштвеног и политичког развоја постигнут значајан помак по питању интеграције и једнакости, још увек у

³²² Grötsch Florian, Schnabel Annette, *The Ambiguous Roles of Religion: The European Integration Project as a Multilevel Case*, *Interdisciplinary Journal of Research on Religion*, Volume 9, Article 7, 2013, стр. 13

³²³ Cesari Jocelyne, *Muslims in western Europe after 9/11: local and global components of the integration process*, *Religion and democracy in contemporary Europe*, Alliance Publishing Trust, London, 2008, стр. 156

реалности друштвеног живота постоје извесни облици маргинализације и неједнакости по питању муслимана у већини држава Европске уније. Још увек постоји извесна доза негативне слике о муслиманима и исламу, која доводи до исламофобије и антимуслиманског расположења, што би могло довести до угрожавања стварања искрене мултикултурне Европе. Са друге стране, поједине доктрине исламских заједница (нпр. полигамија), представљају кривично дело у државама чланицама Европске уније. Исто се односи на јавно проповедање *џихада* (светог рата), које чак и из верски мотивисаних разлога не би смело бити оправдано. Ово и поред тога што постоје мишљења да они који га проповедају не имплицирају нужно увек антизападно расположење, већ индивидуалну муслиманску тежњу за духовном самодовољношћу.³²⁴ Један од разлога за све наведено је и тај што исламска правна наука садржи законска решења о различитим темама (брак, наслеђивање, друштвене дужности, итд.), која се из перспективе држава Западне Европе сматрају нерелигијским, али која поједини муслимани сматрају строго религијским темама.³²⁵ Међутим, све цркве и верске заједнице морају поштовати принципе демократије, па аутономија верских група у том смислу не би смела представљати изузетак. Исламске заједнице су постале друштвена реалност и не би смеле да буду игнорисане од стране законодаваца, креатора јавних политика и управних и судских органа, који их примењују, како у државама Европске уније, тако и од стране Европске уније.

Институције Европске уније и ислам

Однос Европске уније и њених институција према исламу, муслиманима и њиховим верским организацијама, у најширем смислу, може да буде сагледан кроз призму више аспеката који зависе од надлежности и институционалних могућности Европске уније и њених политика. Начелно посматрано, први ниво тог односа је питање сузбијања нетолеранције, ксенофобије и забрана дискриминације, односно поштовања људских права у контексту безбедносне политике Европске уније и

³²⁴ Haynes Jeffrey, *Religious fundamentalisms*, Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge, 2009, стр. 164

³²⁵ Teti Andrea, Mura Andrea, *Islam and Islamism*, Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge, 2009, стр. 104

сузбијања тероризма. У другом аспекту, али не и мање важном, тај се однос може посматрати кроз питања одговора Европске уније и њених институција на отворена питања интеграције муслимана у правни и политички систем држава чланица Европске уније о чему ће бити речи у посебном одељку овог дела рада.

Европска комисија је 1. и 2. октобра 2015. године била домаћин првог годишњег колоквијума о људским правима.³²⁶ Колоквијум је окупио на високом нивоу, у формату интерактивног округлог стола и дијалога, локалне, националне креаторе политике и оне на нивоу Европске уније, затим представнике међународних организација, организација цивилног друштва, верске лидере и лидере заједница, тела за заштиту равноправности, представнике из области образовања, рада и медија, као и познате академике и филозофе. Учесници су испитивали основне разлоге пораста антисемитских и антимуслиманских инцидената у Европи, идентификовали су начине на који би требало скренути пажњу на ове феномене и сложили су се да удруже снаге како би подстицали културу инклузивне толеранције и поштовања у Европској унији. То је био први пут да су представници јеврејских и исламских заједница из Европе заједно сели и разговарали како да се боре против антисемитске и антимуслиманске мржње. Такође, у овој дискусији учествовало је 25 држава чланица Европске уније, у оквиру које су представници Европске комисије истакли да „наведени проблеми нису само проблеми јеврејских и исламских заједница, већ друштва у целини”. Европска комисија је указала да се ради о основним принципима и суштинским вредностима. У уводном излагању, учесници су поделили своја сведочанства, примере и податке који показују пораст антисемитских и антимуслиманских инцидената у последњих неколико година, како у броју, тако и у нивоу насиља. Констатовано је да „Европа није успела, уколико њени грађани живе у страху. Страх је подстакнут незнањем и широко отвара врата насиљу.” Упућен је позив на акцију, у циљу супротстављања овим феноменима. Од стране Европске комисије

³²⁶ Annual Colloquium on Fundamental Rights, „Tolerance and respect: preventing and combating antisemitic and anti-Muslim hatred in Europe”, 1-2 October 2015, European Commission, Видети на сајту: http://ec.europa.eu/justice/events/colloquium-fundamental-rights-2015/index_en.htm

најављено је номиновање два координатора у њеном саставу, једног за антисемитизам и једног за исламофобију, како би се помогло у координацији европских напора против мржње. У дискусији је разјашњено да обе појаве представљају сличности и да су биле симбол других облика мржње. У закључној дискусији указано је да би у одговору на антисемитизам и исламофобију, требало узети у обзир заједничке и одвојене факторе, односно да се „морају решавати са једнаком пажњом, како би се избегао пад у замку нездравог и непродуктивног „такмичења у виктимизацији”, против свих облика расизма и мржње у целом друштву”. Расправа је имала шири контекст од актуелне избегличке кризе. Учесници су истакли да „прилив великог броја људи из различитих средина, култура и религија, од којих су многи муслимани, додаје нови елемент хитности у напорима да се осигура толеранција и поштовање у европским друштвима”. Указано је на потребу да „свако буде у стању да у потпуности допринесе друштву у којем живи, због чега је заједнички процес смештаја пресудан. То подразумева истицање добродошлице и инклузивне заједнице, где свако подједнако може учествовати на темељу заједничких вредности, толерантног и поштованог окружења. То је заједничка одговорност, због чега сви морају удружити снаге, створити мрежу и структуру сарадње, као и доприносити демократском, плуралистичком и инклузивном друштву.” Фокус је био усмерен на то како да се подрже конкретни пројекти на терену, размене најбоље праксе, ојачају мреже и даље промовишу политике и законодавство за борбу против злочина из мржње, говора мржње, нетолеранције и дискриминације. Кључна улога у спречавању дискриминације и мржње препозната је у образовању, јер би „школа требало да преноси вредности толеранције и поштовања, јер допире све до деце најранијег узраста. Наставници би требало да буду боље припремљени да обраћају пажњу на различитости у учионицама.” Значај подршке младим лидерима и цивилном друштву да подстакну размену између различитих заједница и промовишу обичне људе у својим пројектима је такође подвучен. „Толико тога се може научити из књига, али је само заједнички рад значајан за упознавање једних са другима и побољшање заједничког живота.” Пораст говора мржње који подстиче насиље и мржњу нарочито је идентификован на интернету. Учесници су истакли значај

појачавања мера ради процесуирања случајева говора мржње на интернету и сарадњу са интернет компанијама и медијима у борби против тога. Истакли су потребу за одговарајућим истрагама, гоњењем и кажњавањем злочина из мржње. Поједини учесници су изразили забринутост за безбедност и заштиту јеврејских и муслиманских појединаца, институција и инфраструктуре. У том контексту, истакнута је „важност превенције радикализације, подржавања прогресивних ставова и подстицања заједничког простора где заједнице могу да се састају и разговарају”. Учесници су поделили заједничку забринутост због изнетих података о верској дискриминацији на радном месту и шире, посебно против жена исламске вероисповести. Сузбијање дискриминације „захтева боље спровођење важећих прописа против дискриминације, као и попуњавање постојећих правних празнина”. Пословни сектор је препознат као „кључни покретач промовисања једнакости на радном месту”. Потреба за подизањем свести, разменом најбољих пракси и неговањем обуке професионалаца је подвучена. Главна улога је препозната и у телима за равноправност. Извучене су кључне активности из ових разговора које се односе на све учеснике, а то су: оспособљавање активности на локалном нивоу у циљу изградње културе и поштовања, посебно путем образовања; борба против говора мржње у сарадњи са интернет компанијама, цивилним друштвом и медијима; осигуравање спровођења прописа који се односе на говор мржње и нових прописа Европске уније о заштити права жртава злочина, и побољшање снимања и прикупљања података о инцидентима у вези са говором мржње; промовисање различитости и спровођење и ојачавање антидискриминацијских правила. Што се тиче прописа Европске уније, ту се пре свега мисли на примену Оквирне одлуке о борби против одређених облика расизма и ксенофобије³²⁷ и Директиве³²⁸ која се односи на права жртава злочина. Већ 1. децембра 2015. године, Европска комисија је поставила првог координатора за борбу против мржње према муслиманима. Тај координатор је 27. јануара 2016. године председавао на првом округлом столу са организацијама које раде против мржње према муслиманима,

³²⁷ Council Framework Decision 2008/913/JHA on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law, 28 November 2008

³²⁸ Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, 25 October 2012

дискриминације и исламофобије. Поред тога, значајно је истаћи да је координатор 9. фебруара 2016. године, учествовао на амбасадорском панелу о борби против верске нетолеранције, чији домаћин је била делегација Европске уније при Уједињеним нацијама у Женеви, као и да је имао низ састанака и обраћања током 2016. и 2017. године, поводом борбе против исламофобије.

Многи погрешно повезују ислам са тероризмом и терористичким организацијама. У стварању такве слике своју улогу играју и медији³²⁹, па се јављају и мишљења да „новији облици тероризма имају за циљ не специфичне и ограничене непријатељске циљеве, већ светско јавно мњење. Њихова главна сврха је не да поразе или бар ослабе непријатеља војно, већ да добију публицитет и подстичу страх – психолошка победа.”³³⁰ Ово је управо део онога што сачињава концепт исламофобије, због чега је важно знати шта се под тим концептом подразумева. Исламофобија је термин који се често користи, али који се недовољно разуме. Један од разлога за то је и непостојање правно прихваћене дефиниције исламофобије, нити развијене јединствене дефиниције од стране друштвених наука. Због тога се овај феномен углавном базира на међународно прихваћеним стандардима расизма.

Услед повећаног броја терористичких напада, од 2001. године у Сједињеним Америчким Државама, а нарочито у Европи, од припадника исламске вероисповести се тражи да покажу своју дистанцу од исламског светог рата *џихада*, кроз исказивање лојалности и прихватање западноевропских вредности. На међународном, европском и домаћем плану су драстично измењени прописи у области борбе против тероризма. Државе чланице Европске уније су се суочиле са изазовом брзог спречавања и одговора на терористичке акције. Међутим, истовремено са тим, долази до тога да муслимани који немају везе са терористичким акцијама, постају погођени прописима који се на те акције односе.

³²⁹ Foret Francois, *Religion: a Solution or a Problem for the Legitimation of the European Union?*, Religion, State and Society, Routledge, број 37, 2009, стр. 44

³³⁰ Lewis Bernard, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, Orion books, London, 2004, стр. 125

У сваком случају, мере против тероризма захтевају одговарајуће политичко, правно и свако друго деловање, али не по цену нарушавања људских права свих припадника одређене вероисповести. Државе Европске уније су обавезне да бране своју територију и вредности, али у оквиру те борбе не би смело да долази до исламофобије. Исламофобија утиче на права муслимана да као мањина у Европи задрже свој верски идентитет, јер представља дискриминацију припадника те групе и спречава или обесхрабрује појединце да испољавају своју исламску вероисповест. Према томе, одговор држава Европске уније на тероризам не би требало да представља покушај асимилације муслимана у европску културу. Иако постоје прописи Европске уније³³¹ који могу позитивно да утичу на верску различитост, понекад недостатак смерница на који начин ће се ови прописи применити и уравнотежити, услед сукобљених интереса, доводи до тога да се прописи не примењују на одговарајући начин у контексту исламофобије.³³² Услед тога, може доћи до опште дискриминације и сумње према муслиманима у јавној и приватној сфери, као што су заустављања и претресања, малтретирање и насиље на улицама, као и напади на домове и џамије. Промовисање „мита“ о томе да ислам представља претњу националном идентитету може бити политички погодан за оне који га пропагирају, али и веома снажан мобилишући фактор за стварање друштвене несигурности.³³³ Склоност ка генерализацији на страни појединаца, група и донекле чак и влада може да повезује тероризам или фундаментализам са обичним људима исламске вероисповести. У државама широм Европе усвојени су противтерористички прописи на основу којих је оправдано надгледање страних држављана, уколико се за осумњичене претпостави да представљају одређену врсту претње. Сет нових прописа у државама Европске уније је од појединих организација оцењен као дискриминаторски према муслиманима и избеглицама, и као ширење страха и отуђења.³³⁴ Оцењено је да су мере безбедности, укључујући и

³³¹ Више о томе Fabbrini Federico, *Fundamental rights in Europe*, Oxford University press, 2014, стр. 53-67

³³² Ahmed Tawhida, *The EU, Counter-Terrorism and the Protection of Muslims as European Minorities*, *International Community Law Review* 13, Leiden, 2011, стр. 438

³³³ Fokas Effie, *Islam in Europe: The Unexceptional Case*, *Nordic Sociology of Religion and Society*, 24:1, 2011, стр. 8

³³⁴ Amnesty International Report 2016/17

проширене надлежности надгледања, које су усвојене у протекле две године у четрнаест држава чланица Европске уније, драконске. Посебан проблем који се појавио је тај што дискриминација на верској основи није у одређеним случајевима увек била усмерена само против имиграната, већ и према грађанима који у Европи живе већ деценијама. Ово додатно утиче на стварање још већих проблема, јер би такав приступ држава чланица могао довести до тога да се сама припадност одређеној исламској заједници посматра као једна од највећих безбедносних претњи у Европи. Од муслимана се очекује да покажу одређену лојалност према државама у којима живе и да наведено посматрање толеришу кроз сопствено преиспитивање да ли се уклапају у „прави хумани ислам” или су они „изоначени фундаменталисти”.³³⁵ Они који су имигранти са економским мотивима обично морају бити спремни да дају и покажу свој допринос економијама држава домаћина, како би им била одобрена дозвола за боравак. Међутим, то не би смело да имплицира мере које би могле довести до одрицања од ислама. Имајући у виду да су мањина у Европи, овакви и слични облици исламофобије би могли да утичу на угрожавање или негирање идентитета муслимана. Према томе, Европска унија би морала да гарантује заштиту основних права свим грађанима у Европи, а наведене политике и прописи појединих држава чланица Европске уније могу само додатно угрозити концепт мултикултурализма у Европи.

У Уговору о функционисању Европске уније, тачније члану 75. предвиђено је да „у погледу спречавања и борбе против тероризма и са њим повезаним активностима, Европски парламент и Савет, регулативама у редовном законодавном поступку, утврђују оквир управних мера које се односе на кретање капитала и платни промет, као што су замрзавање средстава, финансијске имовине или економске добити која припада физичким или правним лицима, групама или недржавним субјектима, или су у њиховом власништву или поседу”. Европски парламент и Савет, на основу члана 83. Уговора о функционисању Европске уније, могу директивама донесеним у редовном законодавном поступку, утврдити

³³⁵ Schiffauer Werner, *From exile to diaspora: the development of transnational Islam in Europe*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 79

минимална правила за дефинисање кривичних дела и санкција за нарочито тешке облике криминала са прекограничном димензијом који проистичу из природе или тежине тих кривичних дела или из посебне потребе за заједничком борбом против њих. У ове облике криминала убраја и тероризам. Европска унија је и пре тога, 2002. године усвојила Оквирну одлуку о европском налогу за хапшење³³⁶, као и Оквирну одлуку о борби против тероризма³³⁷ (измењена 2008. године). Оквирна одлука о борби против тероризма усклађује дефиницију тероризма. Терористичке активности по члану 1. ове одлуке представљају „сва дела по домаћем праву која због своје природе или контекста, могу озбиљно наштетити држави или међународној организацији, када су учињена са циљем озбиљног застрашивања становништва, или незаконитог присиљавања Владе или међународне организације на чињење или нечињење неке радње, или озбиљне дестабилизације или уништавања основних политичких, уставних, економских или друштвених структура неке државе или међународне организације”. У члану 2. Оквирне одлуке је наведено да је „кажњиво дело вођење терористичке групе, учествовање у активностима терористичке групе, укључујући прикупљање информација или материјалних средстава, или финансирање њихових активности на било који начин, знајући за чињеницу да такво учествовање доприноси криминалним активностима терористичке групе”. У члану 4. Оквирне одлуке се тражи од држава чланица да казне активности као што су подстицање, помагање, учествовање или покушај терористичких дела. Овако широко постављена дефиниција би могла обухватити појединце који немају намеру да врше терористичка дела и могла би ограничити и активности које нису терористичке природе. Оквирна одлука усклађује дефиницију терористичких дела у свим државама чланицама и осигурава да оне успоставе казне и санкције за та дела, што говори о озбиљности дела. Она прописује правила надлежности која гарантују да се терористичка кривична дела могу ефикасно гонити. Измена Оквирне одлуке из 2008. године³³⁸, уводи три нова кривична дела: јавно провоцирање ради чињења кривичног дела тероризма, регрутовање за тероризам и оспособљавање за тероризам. Поред тога, европски налог за хапшење

³³⁶ Framework Decision 2002/584 од 13. јуна 2002. године

³³⁷ Framework Decision 2002/475 од 13. јуна 2002. године

³³⁸ Framework Decision 2008/919 од 28. новембра 2008. године

обезбеђује брзу процедуру сарадње између држава поводом хапшења осумњичених терориста.

Управо изложене одредбе, као и већ споменути сет нових прописа у државама Европске уније, изазвали су забринутост због кршења основних права појединаца, односно да ли ће осумњиченима бити омогућено правично суђење у државама у које су послати и у којима се такви прописи примењују. У ширем контексту, приступ који има Европска унија би као и приступ њених држава чланица, могао да доведе до кршења људских права. У прилог томе је и чињеница да се наведени прописи Европске уније у највећој мери фокусирају на средства за борбу против тероризма, док врло мало говоре о сузбијању насталих ефеката исламофобије. Ипак, Стратегија за борбу против тероризма Европске уније³³⁹ регулише одређена питања која се односе на заштиту људских права и у том смислу посебно наводи муслиманске заједнице. Она у свом уводном делу садржи стратешку посвећеност за борбу против тероризма на глобалном нивоу, поштујући људска права, како би Европа била сигурна, и како би њеним грађанима био омогућен живот у слободи, сигурности и правди. Стратегија је усмерена на четири главна правца деловања и то: превенцију, заштиту, гоњење и одговор. Она предвиђа мере које обухватају припрему предлога за побољшање међукултурног дијалога, циљање неједнакости и дискриминације тамо где оне постоје унутар Европске уније, оснаживање умерених гласова ангажовањем са муслиманским организацијама, укључујући подршку муслиманске заједнице, као и охрабривање муслиманске заједнице, укључујући и кроз побољшану обуку, да се не ослања на имама споља.

Европски центар за праћење расизма и ксенофобије, који је Савет основао у Бечу у јуну 1997. године и којем су у децембру 2003. године проширене надлежности, како би из њега касније настала Агенција Европске уније за основна права, цитирао је у свом извештају из 2006. године 8 тачака које се односе на

³³⁹ The European Union Counter-Terrorism Strategy, 14469/4/05, 30.11.2005.

исламофобију.³⁴⁰ У овом извештају исламофобију карактерише следеће: 1) ислам се посматра као монолитни блок, статичан и који не реагује на промене, 2) ислам се посматра као одвојен и „другачији”, он нема заједничке вредности са другим културама које не утичу на њега, нити он на њих, 3) ислам се посматра као инфериоран у односу на запад, варварски, ирационалан, примитиван и сексистички, 4) ислам се посматра као насилан, агресиван, претећи, подржава тероризам и ангажован у сукобу цивилизација, 5) ислам се посматра као политичка идеологија, која се користи у политичке и војне сврхе, 6) критике упућене од стране „Запада” су аутоматски одбијене од стране ислама, 7) непријатељство према исламу се користи да се оправда дискриминаторско поступање према муслиманима и да се они искључе из остатка друштва, 8) антимуслиманска одбојност се сматра природном и нормалном.³⁴¹ Овакве појаве могу довести до продубљивања јаза између држава чланица и исламских заједница, као и саме Европске уније и тих заједница. Савет Европе је дао своју дефиницију исламофобије као „страха или предрасуда према исламу, муслиманима и питањима која се на њих односе. Било да узима облик свакодневних форми расизма и дискриминације или више насилне облике, исламофобија је кршење људских права и претња социјалној повезаности.”³⁴² Без обзира на такве појаве, Европска унија и државе чланице базирају своје вредности на промовисању, остваривању и заштити отвореног секуларног друштва са једнаким правима и могућностима. У том смислу, мора се правити разлика између ставова и поступака против појединаца или групе лица исламске вероисповести који се базирају на неправедним стереотипима и генерализацији са једне стране, и критичког става према верским манифестацијама у друштву које не поштују основна права, са друге стране. Међутим, државе чланице су дужне да обезбеде да потенцијални критички ставови према одређеним верским манифестацијама буду у складу са принципом једнаког третмана.

³⁴⁰ The Report *Muslims in Europe: Discrimination and Islamophobia*, December 2006

³⁴¹ Исто, стр. 61

³⁴² Ramberg Ingrid, *Islamophobia and Its Consequences on Young People*, Council of Europe, 2005, стр. 6

Наведени баланс је понекад тешко остварити у пракси и може се рећи да је главни разлог за то однос и положај ислама према традиционалним моделима односа између држава чланица и цркава и верских заједница који су најзаступљенији у државама Европске уније. Идеје на којима се темеље модели односа имају одређени утицај на правни положај ислама у Европи. У оквиру ових модела односа државе и цркава и верских заједница, апостате, атеисти и припадници нових верских заједница због својих верских уверења или опредељења да их немају, не трпе било каква ограничења³⁴³ грађанских или политичких права која су гарантована сваком грађанину. Право на промену или напуштање верског опредељења је гарантовано сваком грађанину. Такође, верске слободе не дају право припадницима цркава и верских заједница да крше основна права и слободе, јер се лица која их крше не могу позивати на поштовање верских обавеза као разлога за некажњивост, изузев у случајевима изузетка од опште забране дискриминације која је предвиђена у корист цркава и верских заједница. Немешање државе и аутономије цркава и верских заједница је принцип који је најчешће прокламован у државама Европске уније у којима је хришћанство доминантно заступљено. У различитим облицима тај принцип се заснива на либералној доктрини која преовладава у државама Западне Европе од средине XIX века. То је уосталом недвосмислено гарантовано и у уставима тих држава. Имајући то у виду, важно је указати на последице државне ненадлежности у верским питањима. То се конкретно најбоље може видети на примеру исламских заједница које у оквиру свог учења пропагирају полигамију, што представља кривично дело у државама чланицама Европске уније. Наиме, може се поставити питање да ли би држава смела да забрани деловање одређене верске заједнице или њу саму, само због тога што њено верско учење није у складу са прописима те државе. Позитиван одговор би могао довести до нарушавања принципа демократског друштва према којем је дозвољено подржавати и промовисати вредности које се разликују од већине и које чак нису у складу са прописима државе. Са друге стране, негативан одговор би значио да ће муслимани бити кажњавани због полигамије као појединци, али не и исламске

³⁴³ Више о томе De Shutter Olivier, *International human rights law*, Cambridge University press, 2010, стр. 327-364

заједнице којима припадају и које подржавају и пропагирају полигамију. Поред овог питања, присуство ислама у Европској унији је покренуло још неколико тема које представљају озбиљан изазов успостављеним моделима односа између држава и цркава и верских заједница у Европској унији. Теме које су најзаступљеније односе се на ношење одеће која изражава верску симболику, изградњу џамија и објеката за молитву, признавање верских празника и посебан начин исхране.

Отворена питања интеграције муслимана у правни и политички систем држава чланица Европске уније

Будући да су према праву Европске уније питања односа државе и верских заједница и базичних структура правне гране која уређује питања односа државе и верских заједница, у надлежности држава чланица, у сагледавању односа Европске уније према исламу, требало би размотрити и отворена питања интеграције муслимана у правни и политички систем држава чланица.

У Француској је 1989. године дошло до велике полемике у вези са ношењем марама за покривање главе и косе (*хиџаба*), женске деце исламске вероисповести у школама у Француској. Све је започело 18. септембра 1989. године, када су три ученице једне средње школе у Француској суспендоване због одбијања да скину мараме. У новембру 1989. године, Државни савет Француске³⁴⁴ је одлучио да је ношење верских симбола у школи дозвољено све док они нису „разметљиви”, односно док не представљају акт застрашивања, провокације, прозелитизма или пропаганде, док не угрожавају достојанство и слободу ученика или других чланова образовне заједнице или док не ометају нормално функционисање школе. Међутим, оваква одлука је оставила извесно поље слободне процене, па је у децембру исте године министар образовања издао директиву у којој је наведено да предавачи имају одговорност да процене од случаја до случаја да ли ће прихватити или одбити да девојке у школама носе мараме. У јануару 1990. године још три девојке су суспендоване у другој средњој школи у Француској. Родитељи једне од

³⁴⁴ Државни савет је Врховни управни суд, еквивалент Касационом суду за грађанске и кривичне судове

девојака су поднели тужбу због клевете против директора школе. Након ових догађаја, наставници у средњој школи су ступили у генерални штрајк у знак протеста против ношења марама у школама. У свом другом саопштењу, француска Влада је поновила потребу да се поштује принцип секуларности у школама. У септембру 1994. године издат је нови меморандум који дефинише разлику између „дискретних” верских симбола који се могу носити у учионицама, и оних „разметљивих” (укључујући и *хиџаб*), који су забрањени у јавним установама. У октобру исте године ученици једне средње школе у Француској су организовали протесте због немогућности ношења мараме у учионицама. Међутим, то је само довело до тога да су ученице које су носиле мараме биле суспендоване из појединих школа. У периоду од 1994. до 2003. године, око 100 ученица је суспендовано или искључено из школа због ношења мараме на часовима. У скоро половини ових случајева, њихова искључења су поништена од стране француских судова. Од стране Председника Француске образована је посебна државна Комисија која је имала задатак да уради извештај који би се односио на примену принципа лаицитета (тзв. Стазијева комисија, због имена председника Комисије). Комисија је дала препоруку државним властима да питања која се односе на верске манифестације и ношење верских симбола у школама буду регулисана посебним законом.³⁴⁵ У фебруару 2004. године, француска скупштина је усвојила пропис којим се забрањује ношење исламске мараме или било каквог упадљивог верског симбола у француским државним школама. Француска држава је правдала своје поступке страхом да ће се друштвена повезаност распасти уколико одређене заједнице добију превише признања од стране јавних институција. Овакво поступање француских државних органа довело је у питање поштовање права муслимана на слободу вероисповести у складу са одредбама члана 10. Повеље о основним правима Европске уније и члана 9. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода. Такође, пракса Европског суда за људска права указује на то да би управо овакви прописи могли представљати кршење Европске конвенције. То поготово уколико се узме у обзир да наведени пропис у Француској

³⁴⁵ Ђурић Владимир, *Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова*, Институт за упоредно право, 2012, стр. 48 и 49

циљано погађа припаднике одређене вероисповести. Међутим, иако је Европски суд за људска права имао прилику да разматра питање упадљивих верских симбола у школама³⁴⁶, он није нашао да Закон из 2004. године угрожава верске слободе гарантоване чланом 9. Европске конвенције.³⁴⁷ Суд је изнео став о улози државе као „неутралног организатора упражњавања различитих вера” и неопходности духа „компромиса код појединаца у циљу очувања вредности једног демократског друштва”.³⁴⁸

Комплетно искључење приватне сфере у циљу заштите јавне сфере може довести до дискриминације оних, који желе да изразе другачију културу од оне која се промовише од стране државе. Жене исламске вероисповести које носе мараму из верских разлога и које сматрају да је њихово ношење важно, оваквом забраном се доводе до готово незахвалног избора, да игноришу верску обавезу или образовање. Управо због тога је важно добро размислити пре увођења оваквих забрана, јер марама не подразумева увек женско подређивање, нити брада увек изражава политичку побуну. Није довољно прихватити тумачење мараме онако како их одређени друштвени чиниоци разумеју, већ се пре свега морају пажљиво анализирати ставови и схватања жена које те мараме носе.

Управо у Француској је 2016. године поново стављен на тест однос између јавне и приватне сфере, јер је у јулу те године покренута и уведена забрана ношења *буркинија* (муслиманског модела женског купаћег костима, који покрива готово цело тело осим стопала, лица и шака). Наиме, градоначелник места у близини Нице донео је одлуку да забрани ношење *буркинија* на јавним плажама, називајући их „униформом екстремистичког исламизма”. Још 30 француских општина је прихватило и увело исту забрану. Суд у том приморском месту је стао на становиште да је забрана „неопходна, одговарајућа и пропорционална”, у циљу

³⁴⁶ Davis Howard, Human rights law, Oxford University press, 2013, стр. 344, 345

³⁴⁷ Николић Оливер, Tellier Charles, *Религијски симболи у јавном животу у неким европским државама, са посебним освртом на Француску републику*, Религија – политика – право, Институт за упоредно право, Митрополија црногорско-приморска, ИИУ „Светигора”, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2015, стр. 603

³⁴⁸ Саопштење секретара Суда од 17. јула 2009. године

спречавања јавног нереда. Само неколико недеља касније, у августу 2016. године, Државни савет Француске укинуо је ову забрану градоначелника са образложењем да је она незаконита и да представља кршење основних слобода. Државни савет је истакао да је забрана задала озбиљан и јасно нелегалан ударац основним слободама, као што су слобода кретања, слобода савести и лична слобода. Утврђено је да нема доказа за оправданост забране, јер није доказано да постоји ризик за јавни ред због купаћих костима који су носиле одређене жене ради одласка на пливање. Међутим, многи градоначелници који су увели наведену забрану обећали су да ће игнорисати ову одлуку. Због тога се још увек води велика дебата широм света, јер се забраном крши слобода жена исламске вероисповести да практикују своју веру у јавном простору, а на неки начин то може довести и до њиховог искључивања из свакодневног живота.

Исламске заједнице и групе муслимана широм Европске уније често траже помоћ, посебно у погледу образовања и оснивања верских школа. У Уједињеном краљевству до пре извесног времена власти им нису излазиле у сусрет. Штавише, влада Уједињеног краљевства је доследно одбацивала могућност финансирања муслиманских школа, иако су хиљаде римокатоличких, англиканских и јеврејских школа биле финансиране из државног буџета.³⁴⁹ Неки од аргумената који су употребљавани у корист ове забране, базирали су се на инсистирању да држава не би требало да финансира уопште верске школе или на томе да би финансирање муслиманских школа подразумевало подржавање реакционарне религије која би онда нападала државу. Било је и оних радикалних који су упозоравали на ризик од ширења „фундаменталног ислама”. Штавише, док су друге верске школе успеле да пронађу равнотежу између секуларно и верски инспирисаног знања после дуге борбе, сматрано је да муслиманске школе за то не би биле у стању. Такав пример асимилационистичког тумачења, био је у директној супротности са плуралистичким које пропагира Европска унија. Важно је напоменути да у већини сличних и других случајева ученицима исламске вероисповести није забрањено

³⁴⁹ Hellyer H. A, *Muslims and Multiculturalism in the European Union*, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol. 26, No. 3, Routledge, 2006, стр. 333

школовање. Напротив, они су били позвани да учествују у образовању, али само под условима који су прихватљиви за власти. Оне су сматрале да ту нема дискриминације, јер ученици могу изгледати другачије и у своје слободно време могу се понашати другачије, али у школама они ће под истим условима за све, бити третирани на исти начин. Такав приступ је сматран коректним, иако су одређене неангликанске школе биле финансиране већ дужи низ година, тако да то није било питање само одређене визије националне културе.³⁵⁰ Заиста се плурализам неговао, али само када су у питању били римокатолици или јевреји. У овом случају идентичан третман нема увек за резултат равноправан третман, поготово у ситуацији у којој су одређени људи „равноправнији од других”.³⁵¹ На овом примеру би се могло уочити да се заправо јединим правим приватним школама, које су ван школског система, могу сматрати школе „нетрадиционалних” верских група које имају великих потешкоћа да отворе и одржавају такве школе.³⁵²

Мултикултурални састав Француске са значајном популацијом из Северне Африке и Уједињеног краљевства са великом јужноазијском компонентом, у великој мери одражавају њихове посебне историјске околности као бивших империјалних сила, па би се и узрок поступања према муслиманима у наведеним случајевима могао објаснити кроз анализу таквих околности.

Сличан случај у вези са забраном финансирања верске школе десио се у Холандији, где је заменик министра образовања 2014. године одбио да одобри средства за исламску школу у Амстердаму, након што је члан одбора школе изразио подршку терористичким исламским групама преко интернета. Највиши управни суд у Холандији је 2017. године донео одлуку да влада мора да финансира исламску школу у Амстердаму, чији су рад власти покушавале да забране, служећи се расправом о улози исламске културе у холандском друштву. Суд је у својој одлуци истакао да страх министра образовања и његовог заменика да деца могу

³⁵⁰ Исто

³⁵¹ Исто, стр. 334

³⁵² Ferrari Alessandro, *Religious education in a globalized Europe*, Religion and democracy in contemporary Europe, Alliance Publishing Trust, London, 2008, стр. 117

бити изложена екстремистичким идејама, није био утемељен и да нема основа за претпоставку да школа неће испунити услове за државно финансирање.

У државама Западне Европе које су чланице Европске уније постоји велика забринутост одређених исламских друштвених, верских и политичких покрета због њихове сарадње са терористичким мрежама преко мисионара чији је посао ширење радикалних порука политичког ислама. Такви покрети су главни гласници ширења исламског фундаментализма у Европи. Они не заступају радикалну и насилну политику отворено, већ многи млади муслимани долазе у контакт са овим групама и бивају усмерени ка екстремизму и милитантним интерпретацијама религије.³⁵³ Постоји оправдана бојазан да поједини од ових покрета представљају полигоне за регрутацију нових терориста.³⁵⁴ У оквиру мрежа тих покрета се промовише непријатељство према Европској унији, њеним вредностима и западном начину живота. Радикални исламски покрети су у највећој мери последица гетоизације муслимана у одређеним урбаним срединама у Европи. Такав облик етничке и културне изолације представља плодно тло за развијање исламског радикализма. У местима Европе где су муслимани изоловани и остављени сами себи, долази до разноврсних проповедања шеријатског права, која су најчешће последица огорчености због лоших животних услова и стандарда. У таквим срединама се развија атмосфера која је дијаметрално супротна правилима и вредностима које се базирају на толеранцији и демократији, што повремено доводи до терористичких напада у државама чланицама Европске уније. Са друге стране, уколико државе адекватно не реагују, код појединих грађана који су погођени терористичким нападима се услед страха од ислама или беса појављују ксенофобични ставови и поступци, што опет утиче на стварање радикалних антиисламских покрета. Заправо, ствара се изговор за овакву врсту покрета да отворено исказују ставове, које већ од раније имају, против било које групе која се од њих разликује по култури или етничком пореклу. Они имају изразито негативне ставове по питању

³⁵³ Hirsi Ali Ayaan, *Islam and the EU's Identity Deficit*, The Brown Journal of World Affairs, Vol. 12, No. 1, 2005, стр. 61

³⁵⁴ Исто

имиграције и ислама, и сматрају да би свака заштита права имиграната и муслимана значила неговање екстремистичких права.

Много полемике је било у државама Европске уније и Европе генерално, у вези са изградњом џамија и верских објеката за молитву. Разлози за то нису правне природе, већ углавном политичке и практичне природе, због буке, простора за паркирање, безбедности, здравствених прописа, итд. Што се тиче међународног права ту је јасно да верске слободе обухватају право људи на „обављање обреда или окупљање у вези са религијом или уверењима”, као и „оснивање и одржавање места за такве циљеве”.³⁵⁵ Ово право је гарантовано у свим правним системима држава чланица Европске уније, на шта је додатно утицала одлука Европског суда за људска права којом је утврђено да одредбе грчких прописа о оснивању православних места за молитву доводе до кршења члана 9. Европске конвенције.³⁵⁶ Суд је у својој одлуци истакао да због потребе да се осигура верски плурализам, држава нема дискреционо право да утврђује легитимитет верских уверења. Самим тим процедура одобравања места за верско окупљање, мора бити ограничена само на утврђивање да ли су испуњени формални услови. Оснивање и одржавање места за молитву је део основног права на слободу вероисповести које може да ужива свако ко живи у Европи и ово право се не сме кршити, било директно или индиректно. Европски суд за људска права је у својој пракси заузео становишта која могу да буду од значаја за однос држава чланица Европске уније према питањима изградње верских објеката, а у предметима која се односе на државе које нису чланице Европске уније.

Тако је 2009. године на референдуму у Швајцарској, донета одлука о забрани изградње минарета у тој земљи. Све је почело 2005. године у малој општини у северном делу Швајцарске, када је турско културно удружење затражило дозволу за изградњу 6 метара високог минарета на крову свог центра Исламске заједнице. Пројекат се суочио са негодовањем локалног становништва,

³⁵⁵ Члан 6. Декларације Уједињених нација о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације заснованих на вери или уверењима од 25. новембра 1981. године

³⁵⁶ Представка бр. 18748/91, *Manoussakis v. Greece*, од 29. септембра 1996. године

које је основало групу за спречавање изградње минарета. Турско удружење је тврдило да су локалне власти непрописно и произвољно одлагале издавање грађевинске дозволе, као и да је локално становништво мотивисано верском пристрасношћу. Комунална комисија за изградњу и планирање је одбацила захтев удружења, које се жалило Одељењу за изградњу и правду које је донело одлуку о враћању на поновно одлучивање. Због овакве одлуке, локално становништво се обратило Управном суду кантона, али нису успели са својим захтевима. Савезни врховни суд је у жалбеном поступку потврдио одлуку нижег суда. Минарет од 6 метара је подигнут у јулу 2009. године. Током трајања ових поступака пред судовима, припадници појединих политичких партија безуспешно су покушавали да изгурају неколико кантоналних иницијатива против подизања минарета. Чак је покренута савезна иницијатива за измену Устава Швајцарске, у којем би било наведено да је изградња минарета забрањена. У Швајцарској овакве иницијативе нису предмет судског преиспитивања, јер су везане за промену устава, док се кантоналне иницијативе могу оспоравати пред судом због кршења савезног закона. Ипак, оне морају бити у складу са међународним правом. Савезна народна иницијатива против изградње минарета је у новембру 2009. године добила своју потврду на референдуму, на којем се за уставну измену против изградње минарета изјаснило 57,5% изашлих гласача. На основу овакве референдумске одлуке у Швајцарској је забрањена изградња минарета, док се на четири већ изграђена минарета у Швајцарској ова забрана не односи. Због овакве одлуке, дошло је до одређених тужби пред судовима у Швајцарској, а поједине представке су поднете и Европском суду за људска права. Међутим, те представке су 2011. године одбачене као неприхватљиве од стране Европског суда за људска права, са образложењем да подносиоци представки нису „жртве” ове референдумске одлуке.³⁵⁷ Суд је у својој одлуци утврдио да је главна примедба подносилаца представки та да је измењена уставна одредба увредила њихова верска уверења, међутим они нису навели како је то имало практичан утицај на њих. По мишљењу Суда, они због тога нису били директне жртве наводног кршења Европске конвенције, нити су индиректне жртве.

³⁵⁷ Представка бр. 65840/09, *Ouardiri v. Switzerland*, и представка бр. 66274/09, *Ligue des Musulmans de Suisse and Others v. Switzerland*

Суд је констатовао да подносиоци представки нису тврдили да у блиској будућности имају предвиђену изградњу џамије са минаретом, због чега није установљено да се уставна одредба односи на њих. Сама могућност да би то могло да се догоди у неком тренутку у даљој будућности, није била довољна по мишљењу Суда. У складу са тим, зато што су представке имале за циљ да оспоре уставне одредбе примењиве на општи начин у Швајцарској, Суд је сматрао да подносиоци представки нису показали да је било „веома изузетних околности, које би могле да их доведу у статус потенцијалних жртава”. Суд је изнео став да би швајцарски судови могли да разматрају усклађеност са Европском конвенцијом, свако наредно одбијање дозволе за изградњу минарета.

Још једна занимљива тема се односи на признавање верских празника, односно на могућности одсуствовања са посла или из школе оним данима који су проглашени светим од стране одређене религије. И по овом питању међународно право гарантује „поштовање дана одмора и празника, вршење обреда у складу са прописима религије и конфесије”.³⁵⁸ Уживање овог права, међутим, може имати последице по трећу страну, јер на ефикасну организацију посла или школских активности може утицати редовно одсуство данима када је већина присутна. Правни системи држава Европске уније се разликују, јер у појединим државама није дозвољено одсуство из школе или са посла било којим даном осим недељом.³⁵⁹ Одређене државе су одсуство због верских празника дефинисале колективним уговорима, док су поједине закључиле посебне уговоре са одређеним верским заједницама, по којима се дозвољава њиховим припадницима да одсуствују у данима празника њихових верских заједница, под условом да јавни интерес није доведен у питање.³⁶⁰ Неке су усвојиле либералнији приступ, где запослени или ученици могу изостати са посла без обзира на њихову верску припадност уколико у договору са послодавцем добију писану сагласност за одсуство.³⁶¹ Узимајући у

³⁵⁸ Члан 6. Декларације Уједињених нација о укидању свих облика нетолеранције и дискриминације заснованих на вери или уверењима од 25. новембра 1981. године

³⁵⁹ Португал, Француска и Белгија

³⁶⁰ Италија и Шпанија

³⁶¹ Холандија

обзир наведено, исламске заједнице имају много сличности са другим, мањим верским заједницама, тако да право муслимана да траже одсуствовање за време својих верских празника не би требало доводити у питање.

Право муслимана да имају исхрану у складу са *халал* стандардима у јавним институцијама је још једна важна тема. *Халал* стандард се састоји од сета правила и смерница за производњу и припрему хране у складу са исламским верским правилима. Та правила потичу из Курана и шеријатског права који прописују шта је дозвољено (*халал*), а шта је забрањено (*харам*). Ту се пре свега мисли на храну која је припремљена по шеријатским прописима и већина муслимана примењује овај начин исхране. *Халал* забрањује употребу свињског меса, крви, алкохола, меса мртвих животиња, месождера, магарца, пса, птица грабљивица, хране која се припрема са вином, колача са било којом врстом алкохола, хране која садржи емулгаторе на бази свињске или животињске масти, итд. Најстриктнија правила су предвиђена за месне произвођаче, јер животиња која се коље мора бити пажљиво третирана и здрава, а лице које обавља чин клања мора бити психички здраво и оспособљено за ту активност. Забрањено је да ту активност врши лице под дејством алкохола, као и лице које није муслиман, хришћанин или јеврејин, јер само они знају шта значи помен Божјег имена приликом клања. У случају обезбеђивања овакве врсте хране, потребно је предузети више мера од једноставних изузетака од општих правила. Овде се од јавних институција захтева одређено чињење у правцу поштовања верских правила, а у циљу поштовања верских слобода. Због тога одредбе прописа, који се односе на храну припремљену у складу са верским прописима, морају садржати мере које омогућавају њихову пуну примену, а не минималне стандарде, како би се те верске слободе могле остваривати. Међутим, и у оквиру ове теме, ситуација у Европи варира од државе до државе и од институције до институције. Најчешћи примери су да државе гарантују да ће све што је могуће бити урађено како би се обезбедило поштовање прехрамбених правила муслимана, али има и држава у којима се ограничавају на обезбеђивање хране која је иначе прихватљива муслиманима. Постоји много различитих решења између наведена два. У одређеним ситуацијама постоји

очигледна намера да се избегне било која врста прехранбених специфичности, због могућег успоравања процеса интеграције припадника мањих верских заједница, док је са друге стране заштита ове верске слободе израженија.

Европска унија и питање интеграције муслимана

Изложена, али и многа друга питања представљају изазове мултикултурализму који је Европска унија одавно прокламовала, али чини се да полако одустаје од те идеје. Мултикултурализам, према Станфордској енциклопедији филозофије³⁶², представља правац размишљања у политичкој филозофији који предлаже начин реаговања или понашања према културној и верској различитости унутар једног друштва. Мултикултурализам у Европској унији практично служи заштити права мањина унутар држава чланица. Динамика имиграције, интеграција у Европску унију и глобализација покренуле су нова питања око тога шта представља „европски идентитет”. Разноврсне исламске заједнице често представљају највећи изазов у дебатама о овој теми, због њихових различитих вредносних система и етничког порекла. Присуство муслимана у Европској унији је изменило мултикултуралну ситуацију и довело до развоја многих догађаја. Дошло је до јачања антиимиграционих покрета широм Европе.

Немачка канцеларка Ангела Меркел је 2010. године изјавила како је „покушај изградње мултикултурног друштва у Немачкој потпуно пропао”. Она је истакла како би имигранти морали много више да раде како би били интегрисани, укључујући учење немачког језика. Сличне ставове је 5. фебруара 2011. године на конференцији о безбедности у Минхену, заступао тадашњи британски председник Владе Уједињеног краљевства Дејвид Камерон, говорећи о радикализацији и узроцима тероризма и критикујући државни мултикултурализам. Он је истакао да је Уједињеном краљевству потребан „снажнији национални идентитет, како би се спречило да се људи окрену ка било којим врстама екстремизма”. Он је такође изразио оштрији став према групама које промовишу исламски екстремизам. Овакви његови ставови су наљутили одређене исламске групе. Ангела Меркел је у

³⁶² Доступно на: <https://plato.stanford.edu/entries/multiculturalism/>

неколико наврата поновила да је мултикултурализам варка, али је истицала да ће Немачка прихватити већи број имиграната, што је она и урадила прихватајући 2015. године око милион избеглица из ратом обухваћених подручја широм света.

Приступи мултикултуралности су се током времена мењали у државама чланицама Европске уније, а и данас се разликују од државе до државе услед различитих националних искустава у погледу развоја државе и концепта држављанства. Према одређеним ауторима, мултикултурализам је као концепт далеко од универзалног и разноврсност може бити представљена у оквиру три различита модела.³⁶³ Први модел је асимилационистички модел, који се одупире самом појму мултикултурализма у корист солидарности и „акултурације”, где се од мањинских група очекује да се асимилирају доминантној култури друштва домаћина, што легитимише ову адаптацију на основу тога што представља репрезентативност универзалног национализма.³⁶⁴ Најочигледнији пример овог модела је Француска, где су држава, нација, народ и култура међусобно повезани у једну целину. У Француској су мањине интегрисане у друштво преко принципа заједничког држављанства, иако је у суштини Француска мултикултурална држава. Други модел који се може назвати правилним мултикултурализмом, даје права не само појединцима, већ и колективним етничким и верским групама, разноврсност се прославља и сматра трајним, не транзитним феноменом, а промоција грађанског јединства могућа је једино ако истовремено препознаје и настоји да одговори мултикултуралној разноврсности друштва.³⁶⁵ Овај модел је са мањим или већим одступањима углавном заступљен у скандинавским државама. Степен одступања зависи од учесталости терористичких напада и имиграционих кретања. Трећи модел је искључујући, јер третира мањине као гостујуће раднике, и он је у великој мери дикредитован у данашње време, с обзиром да се у најчистијем облику заснива

³⁶³ Aggestam Lisbeth and Hill Christopher, *The challenge of multiculturalism in European foreign policy*, International Affairs, Volume 84, 2008, The Royal Institute of International Affairs, стр. 103

³⁶⁴ Исто

³⁶⁵ Aggestam Lisbeth and Hill Christopher, *The challenge of multiculturalism in European foreign policy*, International Affairs, Volume 84, 2008, The Royal Institute of International Affairs, стр. 104

на етничкој концепцији заједничког порекла који омогућава бујање монокултурализма.³⁶⁶ Такав модел је био заступљен у Аустрији и Немачкој, где су имигранти сматрани радном снагом, са врло ограниченим правима и није им било омогућено стицање држављанства, јер је сматрано логичним да ће се они вратити у своју државу порекла.³⁶⁷ Сва три модела имају своје мане, па се све више оспоравају због немогућности решавања изазова који се појављују у Европи. Појединачне мере држава чланица на националном нивоу су се показале недовољним за решавање крупних питања која постављају имиграциони таласи. Због тога је све значајније ангажовање Европске уније у овој области³⁶⁸, јер даје могућност државама чланицама за решавање правних и политичких ограничења која се појављују на националном нивоу. Државе чланице су значајан актер, али је ангажовање Европске уније као корективног фактора још значајније, не само у области решавања питања која се односе на имиграцију, већ и на друштвену интеграцију.

Дебате о мултикултурализму у оквиру Европске уније и генерално Европе, као централну тему су имале ислам и муслимане, као и проблеме у вези са њиховим интегрисањем у Европску унију. Чињеница је да ислам има дугу историју у Европи и да је европски идентитет формиран на другачијим основама у односу на ислам, што представља још већи изазов. Ипак, концепт мултикултурализма је и даље најразвијенији у европским друштвима, па се на идеје о присилним асимилацијама више не гледа благонаклоно и нису разматране као одржива опција у Европској унији.³⁶⁹ Политика Европске уније се базира на идејама плурализма и заштите мањина, па је потпуно јасно да она подржава права верских мањина да колективно бране своја угрожена права. У оквиру дозвољених и законских граница, то није само прихватљиво, већ и обавезно. Решавање проблема који постоје, укључује дијалог са муслиманима и другим мањинским групама у Европи. Као што

³⁶⁶ Исто

³⁶⁷ Исто

³⁶⁸ Више о томе Wallace Helen, Pollack A. Mark, Young R. Alasdair, *Policy-making in the European union*, Oxford University press, 2010, стр. 471-473

³⁶⁹ Hellyer H. A, *Muslims and Multiculturalism in the European Union*, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol. 26, No. 3, Routledge, 2006, стр. 345

је у оквиру Европске уније, током њеног развоја, било разговора у циљу решавања појединих питања поводом разлика између нација и националних држава, затим несугласица између римокатолика и протестаната или између комуниста и капиталиста, сада се морају узети у обзир разлике које постоје између муслимана и хришћана, како не би долазило до прелажења уобичајених граница. У прилог томе иде и чињеница да се Европска унија након вишедеценијског постојања, развила у наднационалну организацију која поседује механизме за мирно решавање оваквих и сличних питања.

Свакако би све наведене изазове који су се појавили у државама Европске уније, требало полако и пажљиво решавати у правцу реформисања актуелних модела односа између држава и црква и верских заједница, а све у циљу постизања мирољубиве коегзистенције између различитих црква и верских заједница у Европској унији. Том процесу би требало да допринесу, поред исламских заједница, различите међународне организације које су заинтересоване за решавање наведених питања. Такве организације окупљају државе, као што је Организација исламске сарадње или су међународне невладине организације, као што је Европска муслиманска унија.

Организација исламске сарадње је међународна организација која је основана 25. септембра 1969. године у Мароку. Сматра се другом највећом међувладином организацијом после Уједињених нација, јер окупља 57 држава чланица. Организација се представља као „колективни глас” муслимана широм света, која настоји да сачува и заштити интересе муслиманског света у духу промовисања међународног мира и хармоније међу различитим народима света. Организација има своју Повељу, која је усвојена 1972. године и садржи циљеве, принципе и основне сврхе организације ради ојачавања сарадње међу државама чланицама. Међу најважнијим циљевима се налази очување исламских друштвених и економских вредности, промовисање солидарности међу државама чланицама, повећање сарадње у друштвеним, економским, културним, научним и политичким областима, подржавање међународног мира и безбедности, као и напредак

образовања, посебно у области науке и технологије.³⁷⁰ Организација исламске сарадње има консултативне и кооперативне односе са Уједињеним нацијама и другим међувладиним организацијама за заштиту виталних интереса муслимана и ради решавања сукоба и спорова који укључују државе чланице. У очувању правих вредности ислама и муслимана, Организација је предузела разне мере за уклањање погрешне перцепције о муслиманима и снажно заговара укидање дискриминације против муслимана у свим облицима и манифестацијама. Организација има јединствену част да подстиче уму у јединствену целину и да активно представља 1,5 милијарди муслимана у свету. Она је претрпела значајне промене током последње деценије, јер је остварен напредак у подршци слободе говора и слободе вероисповести. Организација шири своју сарадњу на економску, културну, развојну и хуманитарну област. Исламски самит³⁷¹ као највиши орган организације, састављен је од краљева и шефова држава, као и влада држава чланица. Састаје се једном у три године да размотри и донесе политичке одлуке и изда смернице. Савет министара спољних послова³⁷² састаје се једном годишње и разматра средства за спровођење опште политике Организације, а као најважније средство је предвиђено доношење одлука и резолуција о питањима од заједничког интереса за спровођење циљева и опште политике Организације. Генералном секретаријату³⁷³ поверено је спровођење одлука ова два тела. У циљу координације и јачања својих активности, усклађивања својих ставова и постизања конкретних резултата у различитим областима сарадње међу државама чланицама, Организација је створила различите одборе који су скоро сви на министарском нивоу. Само малим бројем одбора председавају шефови држава.

Односи између Европске уније и Организације исламске сарадње почели су да се развијају у оквиру иницијативе Хавијера Солане 2005. године, а поводом кризе настале због данских карикатура на којима је пророк Мухамед приказан као терориста са бомбом. Односи су добили замах 2011. године, када је дошло до

³⁷⁰ Члан 1. ст. 1.-20. Повеље Организације исламске сарадње

³⁷¹ Чл. 6.-9. Повеље се односе на Исламски самит

³⁷² Члан 10. Повеље односи се на Савет министара спољних послова

³⁷³ Чл. 16.-21. Повеље се односе на Генерални секретаријат

размене писама Високог представника Европске уније и Генералног секретара Организације исламске сарадње. Прва мисија Европске уније одржана је у децембру 2011. године у Цеди, а први неформални разговори представника две организације одржани су 2012. године у Бриселу. Нова рунда разговора техничке природе одржана је у јуну 2014. године у Бриселу. Политички дијалог између Европске уније и Организације исламске сарадње се сада одвија на редовним годишњим састанцима током недеље у којој заседа Генерална скупштина Уједињених нација. Међу успешним иницијативама ове две организације убрајају се и заједничке изјаве у светлу кризе због карикатура пророка Мухамеда, затим отварање канцеларије за везу Организације исламске сарадње у Бриселу, као и именовање амбасадора. У том духу је први пут у новембру 2012. године било организовано обраћање Високог представника Европске уније у Савету Организације исламске сарадње. Како би се олакшало повезивање са институцијама Европске уније и мониторинг механизмом Савета Европе у области људских права, Посебни представник Европске уније за људска права позвао је Независну сталну комисију о људским правима Организације исламске сарадње на истраживачку посету Бриселу и Стразбуру у новембру 2014. године. Високи представник Европске уније и Генерални секретар Организације исламске сарадње, поводом свог редовног састанка и политичког дијалога који је посебно организован у току заседања Генералног састанка Уједињених нација 27. септембра 2015. године у Њујорку, разговарали су о билатералној сарадњи и потписали Меморандум о разумевању између два тела. У 2016. години именован је представник Европске уније у Организацији исламске сарадње, који је уједно и шеф Делегације Европске уније у Саудијској Арабији, у рангу и са титулом изванредног и опуномоћеног амбасадора.

У марту 2011. године, Комитет за људска права Уједињених нација је консензусом усвојио Резолуцију о борби против нетолеранције, негативних стереотипа и стигматизације, дискриминације, подстицања и вршења насиља над лицима на основу вере или уверења.³⁷⁴ То је означило прекретницу у односима

³⁷⁴ Резолуција број 16/18 од 24. марта 2011. године

Организације исламске сарадње и држава чланица Европске уније. У тачки 5. ове резолуције се констатује говор Генералног секретара Организације исламске сарадње са претходног састанка Комитета за људска права, у којем је упућен позив државама да предузму одговарајуће мере за постизање домаћег окружења верске толеранције, мира и поштовања. Због тога се у тачки 6. Резолуције државе позивају да предузму ефикасне мере како би се осигурало да државни функционери у вршењу својих дужности не дискриминишу појединце на основу вере или уверења; да подстичу верску слободу и плурализам промовисањем могућности припадника свих верских заједница да испољавају своју веру, као и да отворено и на једнакој основи доприносе друштву; да охрабрују представљање и значајно учешће појединаца, без обзира на њихову вероисповест, у свим областима друштва, као и да учине велики напор у борби против верског профилисања, које је означено као увредљива употреба религије као критеријума у вођењу истрага, претреса и других законских истражних поступака. У тачки 7. Резолуције се државе подстичу да размотре давање најновијих информација у том смислу, као део сталног извештавања Канцеларије Високог комесара Уједињених нација за људска права. У тачки 8. Резолуције се позивају државе да усвоје мере и политике за промовисање пуног поштовања и заштите места за молитву и верских објеката, гробаља и светиња, да предузму мере у случајевима код којих су она угрожена и уништењем. Тачка 9. садржи позив за јачање међународних напора ради неговања глобалног дијалога за промоцију културе толеранције и мира на свим нивоима, а који се заснива на поштовању људских права и разноврсности вероисповести и уверења. Поред наведеног, Организација исламске сарадње је ангажована на још неким питањима. Ова организација је указала на потребу супротстављању насилном екстремизму у циљу борбе против тероризма, као и за промовисањем умерености и толеранције. Она промовише више отворености и ангажовање са међународном заједницом ради решавања заједничких глобалних изазова. Проширен је обим њеног интересовања за људска права (оснивањем њене Независне комисије за људска права³⁷⁵, као методе аутоназора), женска права и политичко учешће, а истакнут је значај потребе за једнакошћу, грађанским слободама, социјалном

³⁷⁵ Члан 15. Повеље Организације исламске сарадње

правдом, транспарентношћу, одговорношћу и борбом против корупције у државама чланицама Организације исламске сарадње.

Европска муслиманска унија³⁷⁶ је непрофитна и невладина организација, регистрована у Европској унији, чији је обим делатности распрострањен широм европског континента. Европска муслиманска унија је кровна организација састављена од разних организација и подручних ентитета повезаних заједно да служе заједницу муслимана у Европи, ради промовисања и олакшавања дијалога, као и побољшања услова живота муслимана у државама домаћинима, у којима су муслиманске заједнице у мањини. Један од главних циљева ове организације је промовисање правилног разумевања ислама у Европи. Она се бави образовањем муслимана у складу са традиционалним учењима ислама, без фанатизма, нихилизма и других негативних тенденција. Промовише оснивање и управљање свих институција које су потребне за обављање богослужења (џамија), као и свих осталих институција за практиковање ислама у немуслиманским друштвима: гробаља, халал кланица, дечјих куранских школа, итд. Европска муслиманска унија истиче позитивну, корисну и конструктивну улогу муслиманских заједница и ентитета у европским друштвима. Њена улога је да обезбеди позитивне изворе мисли, судова, савета, објашњења, посредовања и арбитража за муслимане у различитим околностима кризе, без обзира на то да ли сукоб постоји унутар муслиманске заједнице или са државом домаћином, као и да омогући материјал, правну, социјалну и духовну подршку муслиманима страног порекла на европском континенту. Европска муслиманска унија обезбеђује форуме и места сусрета, обострано знање и дијалог између муслиманских лидера и интелектуалаца из муслиманске заједнице са једне стране, и европских и западних држава са друге. Циљ је да се омогући благостање и социјалне услуге за муслиманске заједнице широм Европе, као и да се оснују и воде муслиманске школе и друге образовне институције за бољитак и развој муслиманске деце и омладине у Европи. Ова организација служи европској јавности у целини и муслиманском становништву, и посебно нуди вести, знање и мишљење са балансираним и исправним погледом на

³⁷⁶ Више о Европској муслиманској унији на <http://www.emunion.eu/jupgrade/>

ислам, муслимане у Европи и муслимански свет путем свих масовних медија. Она развија и води институције високог исламског знања, намењене да формирају и обучавају муслиманске научнике и интелектуалце да служе муслиманским заједницама и обезбеђују праве смернице у европском контексту овог доба, како би били свесни изазова, потреба и реалности окружења у којем се налазе. Међусобно упознавање између Европљана и муслимана широм света се развија преко туризма, путовања, кампова, као и кроз курсеве, изложбе, промовисање уметности, занате, наслеђе и културу тих заједница. Ова организација посебну пажњу поклања развијању пројеката од друштвеног интереса ради запошљавања, стручног усавршавања различитих вештина и трговина, у којима могу да се реализују и прикажу као адекватна алтернатива конкретни модели и формуле исламског закона трговине. У складу са овим циљевима Европска муслиманска унија је организовала и учествовала на многобројним скуповима који се односе на промоцију и заштиту људских права, а постала је 2012. године учесник у оквиру Платформе за људска права Агенције за људска права Европске уније. Платформа представља канал за сарадњу Агенције за људска права Европске уније са организацијама цивилног друштва, које су активне у области основних права на националном, покрајинском, европском и међународном нивоу.

VIII) Српска православна црква и верске заједнице у Србији и однос према ЕУ

За боље разумевање односа који имају Српска православна црква и верске заједнице у Србији према Европској унији, важно је претходно направити кратак преглед процеса придруживања Србије Европској унији. Тај процес је започео крајем 2000. године. Претходно је у јуну 1999. године од стране Европске уније покренут процес стабилизације и придруживања, што представља политику Европске уније према западном Балкану у циљу евентуалног чланства у Европској унији, у оквиру којег није била укључена тада Савезна Република Југославија. Државе западног Балкана су укључене у прогресивно партнерство у циљу стабилизације региона и успостављања зоне слободне трговине. Процес стабилизације и придруживања поставља заједничке политике и економске циљеве, иако је процена напретка заснована на заслугама тих држава. Овај процес се базира на уговорним односима, односно билатералним споразумима о стабилизацији и придруживању; трговинским односима, аутономним трговинским мерама; финансијској помоћи, инструментима за претприступну помоћ; као и на регионалној сарадњи и добросуседским односима.

На састанку Европског савета који је одржан 19. и 20. јуна 2000. године у Санта Марија да Феири, на којем су размењени ставови о главним предметима о којима се расправљало, а међу којима је једна од тема био и западни Балкан. Европски савет је потврдио да је његов циљ и даље највећа могућа интеграција земаља региона у политички и економски део Европе кроз процес стабилизације и придруживања, политички дијалог, либерализацију трговине и сарадњу у правосуђу и унутрашњим пословима.³⁷⁷ Даље је истакнуто да су „све заинтересоване државе потенцијални кандидати за чланство у Европској унији”, која би подржавала овај процес кроз техничку и економску помоћ. Комисија је предложила Савету предлоге за усмеравање и убрзање процедура за исплату

³⁷⁷ Santa Maria Da Feira European Council, 19 and 20 June, Conclusions of the Presidency, V. External Relations, D. Western Balkans, 66.-75.

помоћи и рано проширење асиметричних индустријских и пољопривредних трговинских користи за балканске државе. Европски савет је подвукао да „подстиче државе региона да повећају своју регионалну сарадњу, укључујући и регионалне трговинске аранжмане”. Европска унија је изразила спремност да интензивира сарадњу са њима, укључујући и економску и финансијску помоћ, политички дијалог, слободну трговину, приближавање законодавства Европске уније и сарадњу у другим областима политике. Истакнуто је да ће „демократска, кооперативна Савезна Република Југославија, која живи у миру са својим суседима бити добродошао члан европске породице демократских нација”. Европски савет је подржао „иницијативу грађанског друштва, као и демократске снаге у Србији у борби за постизање тог циља и позвао их да остану уједињене и да ојачају своју сарадњу”. Закључено је да се Унија „радује времену када ће Савезна Република Југославија моћи да учествује у процесу стабилизације и придруживања”. Европски савет је поздравио идеју коју је предложила Француска о „самитском састанку између Европске уније и држава западног Балкана, које су иако у различитим фазама, најнапредније у њиховој демократској еволуцији”. Овакав самит је имао за циљ да омогући државама региона да се увере у европску солидарност са њима, као и да се сагледају средства за убрзавање процеса демократских и економских реформи. Европски савет је позвао да се започне са радом на организовању оваквог самита.

Пре одржавања самита, Савезна Република Југославија је 9. октобра 2000. године, на самиту Европске уније у Бијарицу, позвана од стране Савета да приступи споразуму о стабилизацији и придруживању. Предлог Француске да се одржи самит са државама западног Балкана реализован је 24. новембра 2000. године у Загребу, на којем је у Анексу Завршне декларације констатована одлука да се формира „консултативна радна група” између Европске уније и Савезне Републике Југославије, чиме је отворена перспектива за закључење Споразума о стабилизацији и придруживању. За време рада ове групе, предвиђено је да Комисија ради на студији изводљивости у циљу преговарања о директивама за споразум о стабилизацији и придруживању. Ово је био први самит у Европи који је

одржан ван Европске уније, чиме су посебно истакнути европска перспектива држава западног Балкана које су обухваћене процесом стабилизације и придруживања, и статус потенцијалних кандидата. У Завршној декларацији је наведено да је перспектива приступања понуђена на основу одредбе Уговора о Европској унији, поштовању критеријума дефинисаних Европском савету у Копенхагену из јуна 1993. године, као и напретка у примени споразума о стабилизацији и придруживању, посебно у области регионалне сарадње.

У Београду је 23. јула 2001. године одржан први састанак консултативне радне групе Савезне Републике Југославије и Европске уније. То је био први формални корак ка чланству у Европској унији. Европска унија је постала партнер Савезне Републике Југославије у реформама које су подразумевале да сви прописи буду усклађени са прописима Европске уније. На овом састанку је било речи и о стању демократије, људским правима, економским реформама и регионалној сарадњи. Савезна Република Југославија је добила препоруке за промене у областима буџета, банкарског система, спољне трговине и статистике.³⁷⁸ Дате су три опште препоруке Савезној Републици Југославији, да се врше консултације са Европском унијом приликом израде нових прописа, како не би били мењани након усвајања; затим да на републичком нивоу није потребно увођење посебних закона у областима који захтевају јединствен приступ; као и да се у законима у трговини користе принципи Светске трговинске организације. Други састанак консултативне радне групе је одржан 6. новембра 2001. године, а следећи већ 21. фебруара 2002. године, чиме је само потврђена спремност Европске уније да са Савезном Републиком Југославијом успешно оконча процес припремања преговора ради закључења Споразума о стабилизацији и придруживању. Са друге стране Савезна Република Југославија је изразила јасну намеру да спроведе реформе у циљу приближавања и прикључивања Европској унији. Тај процес су у одређеној мери успоравали односи између Србије и Црне Горе, због процеса усаглашавања и усвајања Уставне повеље државне заједнице Србије и Црне Горе.

³⁷⁸ Inaugural Meeting of the EU-FRY Consultative Task Force – Belgrade, 23 July 2001, IP/01/1062

Државна заједница Србија и Црна Гора створена је 4. фебруара 2003. године, када је проглашена њена Уставна повеља. Након стварања ове заједнице, на самиту између Европске уније и западног Балкана одржаном 21. јуна 2003. године у Солуну, поновљена је недвосмислена подршка европској перспективи држава западног Балкана на основу индивидуалног напретка сваке државе, уз констатацију да је њихова будућност у Европској унији.³⁷⁹ Солунски програм за западни Балкан који је подразумевао кретање ка европским интеграцијама, представљао је нови важан корак у привилегованом односу између Европске уније и западног Балкана. Тај програм се сматрао заједничким програмом и сви су се обавезали на његово спровођење, тако што ће државе региона испуњавати препоруке које он садржи. Процес стабилизације и придруживања је остао оквир за европски курс држава западног Балкана, све до њиховог будућег приступања. Државе западног Балкана су поздравиле одлуке Европске уније да ојачају своју политику стабилизације и придруживања у региону и да је обогате елементима из искустава проширења. Констатовано је да је „одрживи повратак избеглица и интерно расељених лица од кључног значаја за етничко помирење и степен демократске зрелости”. Наглашена је улога образовања, културе и омладине у промовисању толеранције, осигуравању етничке и *верске коегзистенције* и обликовању модерних демократских друштава. Договорени су периодични сусрети у оквиру форума Европске уније и западног Балкана, како би се разговарало о питањима од заједничког интереса, прегледао напредак држава региона ка Европи и разменили ставови о главном развоју догађаја у Европској унији. Утврђено је одржавање годишњих састанака министара спољних послова, правде и унутрашњих послова, који би се одржавали по потреби. Након овог самита у 2003. години је заједничку консултативну групу заменио Унапређени стални дијалог, који је представљао оквир за политички и технички дијалог између представника Србије, Црне Горе и Европске комисије.

³⁷⁹ EU-Western Balkans Summit Thessaloniki, 21 June 2003, Declaration, C/03/163, 10229/03 (Presse 163)

Уследила је израда Студије изводљивости, као почетак преговора о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању. Како би се помогло у превазилажењу трајног уставног застоја и убрзао напредак Србије и Црне горе ка чланству у Европској унији, Европска комисија је у јулу 2004. године предложила приступ тзв. „двоструког колосека”, који је прихваћен исте године, и подразумевао је да ће Србија и Црна Гора посебно преговарати трговински део Споразума о стабилизацији и придруживању, а државна заједница Србија и Црна Гора јединствено политички део. То је дало резултат на тај начин што је 12. априла 2005. године од стране Европске комисије објављен Извештај о спремности Србије и Црне Горе за преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању (Студија изводљивости) са Европском унијом. У Извештају је констатовано да је Србија и Црна Гора остварила довољан напредак у испуњавању предуслова и развијања капацитета за преговоре. Крајем 2005. године почели су преговори са Европском унијом о закључењу Споразума о стабилизацији и придруживању, који су убрзо затим прекинути из више разлога. Један од разлога је био и тај што је Црна Гора 3. јуна 2006. године иступила из државне заједнице. На састанку Унапређеног сталног дијалога одржаном 10. новембра 2006. године између Србије и Европске уније, Европској комисији је представљен Устав Србије. Било је речи и о потреби унапређења текста Закона о црквама и верским заједницама, ради отклањања извесних нејасноћа које је Европска комисија желела да буду објашњене како би био гарантован једнак третман свих верских заједница. Као посебно значајно питање истакнута је неопходност усвајања општег закона против дискриминације.

Србија је 13. јуна 2007. године наставила преговоре са Европском унијом, који су резултирали парафирањем Споразума о стабилизацији и придруживању између Европске уније и Србије 7. новембра 2007. године, односно његовим потписивањем 29. априла 2008. године. До тада је било уобичајено да се на државе које су потписале Споразум о стабилизацији и придруживању, аутоматски примењује и Прелазни споразум (Споразум о трговини и трговинским питањима), који је део Споразума о стабилизацији и придруживању. Међутим, од свих држава

средње и источне Европе и држава Балкана, једино у случају Србије Прелазни споразум није одмах по потписивању ступио на снагу.³⁸⁰ Међутим, упркос томе Влада Србије је одлучила да једнострано примењује овај споразум уз образложење да је то добро за Србију, као доказ органима Европске уније да је она посвећена европским интеграцијама.³⁸¹ Споразум о стабилизацији и придруживању је успоставио први уговорни однос између Србије и Европске уније, а ратификован је од стране Србије 9. септембра 2008. године, односно 19. јануара 2011. године у Стразбуру од стране Европског парламента. Пре тога Србија је 22. децембра 2009. године поднела захтев за пријем у чланство Европске уније, а статус кандидата Србија је стекла након попуњеног Упитника Европске комисије и одлуке Европског савета 1. марта 2012. године. У оквиру Унапређеног сталног дијалога, на састанку одржаном 29. јануара 2013. године, било је речи о односима између Српске православне цркве и Румунске православне цркве, у циљу успостављања дијалога поводом захтева Румунске православне цркве за одржавање богослужења на румунском језику у источној Србији. Ово је једно од питања због којих је Румунија почетком 2012. године, условљавала своју подршку давању статуса кандидата Србији за чланство у Европској унији. Европска комисија је 22. априла 2013. године препоручила да се отворе преговори о чланству са Србијом, што је Европски савет прихватио 28. јуна 2013. године, а у оквиру Европске уније је завршен и процес ратификације Споразума о стабилизацији и придруживању, који је ступио на снагу 1. септембра 2013. године. У Бриселу је 21. јануара 2014. године одржана прва међувладина конференција између Србије и Европске уније, чиме су почели приступни преговори на политичком нивоу, који још увек трају. Правне тековине Европске уније су за потребе преговорања подељене у 35 поглавља и преговара се о сваком поглављу посебно. Слобода вероисповести се налази у оквиру поглавља 23, које носи назив *Правосуђе и основна права*.

Паралелно са овим преговорима о чланству Србије у Европској унији, воде се преговори уз посредовање Европске уније о питањима која су од значаја за

³⁸⁰ Самарцић Слободан, *Европска унија: Систем у кризи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2016, стр. 280

³⁸¹ Исто, стр. 287

Аутономну покрајину Косово и Метохију, што је од посебне важности за Србију и Српску православну цркву. Претходно је на основу Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1244 од 10. јуна 1999. године, Аутономна покрајина Косово и Метохија у саставу Србије, стављена под привремену цивилну и војну управу Уједињених нација. Савет безбедности је на седници која је одржана 24. октобра 2005. године, одобрио почетак преговора који се односе на Аутономну покрајину Косово и Метохију. Преговарачки процес је почео у фебруару 2006. године и завршен је у децембру 2007. године, без позитивног решења, након чега је дошло до нелегалне једностране сецесије 17. фебруара 2008. године. Наиме, све док се Србија сама не одрекне своје покрајине, Косово и Метохија је њен део као међународно признате државе, део који се од 10. јуна 1999. године до нелегалног проглашења независности налазио под искључивом управом Уједињених нација.³⁸² Косово и Метохија је још увек територија под цивилном и војном управом Уједињених нација. То је наведено и у самом тексту Резолуције 1244³⁸³, у којој је потврђена сувереност и територијални интегритет Савезне Републике Југославије, односно Србије. То што је мисија Европске уније крајем 2008. године готово у потпуности заменила мисију Уједињених нација, не доводи у питање исправност овог става, јер је замена међународних мисија обављена без било каквог правног основа, пуким позивом на Извештај Генералног секретара Уједињених нација од 26. новембра 2008. године, као и због тога што на снази остаје Резолуција 1244 која утврђује управљачку улогу мисије Уједињених нација.³⁸⁴ Преговори уз посредовање Европске уније о најзначајнијим темама које се односе на аутономну покрајину започели су 8. марта 2011. године. Дијалог је покренут на основу Резолуције Генералне скупштине Уједињених нација.³⁸⁵ У Резолуцији се поздравља „спремност Европске уније да олакша процес дијалога, који би био фактор мира, сигурности и стабилности у региону, и који би промовисао сарадњу у циљу постизања напретка на путу ка Европској унији и побољшања живота људи”. У

³⁸² Самарџић Слободан, *Проблем Косова и Метохије из угла европских интеграција*, Србија у процесу придруживања Европској унији, Службени гласник РС, 2009, стр. 207

³⁸³ Resolution 1244 (1999), S/RES/1244 (1999), 10 June 1999

³⁸⁴ Самарџић Слободан, *Проблем Косова и Метохије из угла европских интеграција*, Србија у процесу придруживања Европској унији, Службени гласник РС, 2009, стр. 218

³⁸⁵ Resolution 64/298, adopted by the General Assembly on 9 September 2010, A/RES/64/298

вези са овим питањем, Европска унија наставља да блиско сарађује са другим међународним актерима.

Овај дијалог је веома значајан и за Српску православну цркву, имајући у виду да се на Косову и Метохији налази око 1300 цркава, манастира и других објеката, локалитета и просторних целина Српске православне цркве, које чине историјско, културно и верско наслеђе Србије. Дијалог уз посредовање Европске уније је довео до постизања Споразума о принципима нормализације односа, који је 19. априла 2013. године у Бриселу, потписан између Београда и Приштине. Србија и Српска православна црква настоје да се у оквиру наставка овог дијалога отвори питање српског православног наслеђа на Косову и Метохији, јер су Српској православној цркви важне међународне гаранције за њену баштину на овом простору.

Према последњем попису становништва из 2011. године, у Србији највише грађана се изјаснило да су верници Српске православне цркве. Наиме, у Србији живи 7.186.862 становника.³⁸⁶ Највећи проценат је православаца чак 84,59%, затим римокатолика 4,97%, муслимана 3,10%, протестаната 0,99%, осталих вероисповести 0,08%, јевреја 0,01%. Око 1,11% грађана Србије се изјаснило да нису верници, агностика има око 0,06%, док се није изјаснило око 3,07% грађана Србије.

Српска православна црква има изузетно важну улогу у верском, културном и историјском развоју државе Србије. Њен став и однос према Европској унији је веома значајан, имајући у виду да Србија има статус кандидата и у процесу је европских интеграција. За анализу тих односа и ставова, значајно је сагледати положај Српске православне цркве у оквиру Устава, закона и других прописа државе Србије, као и положај у оквиру њеног аутономног права.

³⁸⁶ Подаци су наведени са званичне интернет странице Републичког завода за статистику, www.stat.gov.rs, 2.2.2016.

Устав Србије говори о томе да је Србија световна држава, да су цркве и верске заједнице одвојене од државе, као и да се ниједна религија не може успоставити као државна или обавезна.³⁸⁷ Одвојеност државе и црква и верских заједница подразумева одвојеност њихових компетенција, односно аутономних надлежности, што не представља препреку него треба да буде подстицај за кооперацију, јер постоји њихови заједнички јавни интереси.³⁸⁸ Неутралност, односно одвојеност цркве и државе много више подразумева сарадњу него њихово недодиривање.³⁸⁹ Уставом је зајемчена слобода мисли, савести, уверења и вероисповести, право да се остане при свом уверењу или вероисповести или да се они промене према сопственом избору, а свако је слободан да испољава своју веру или убеђења вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници са другима, као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења.³⁹⁰ Цркве и верске заједнице су равноправне и одвојене од државе, слободне да самостално уређују своју верску организацију, верске послове, да јавно врше верске обреде, да оснивају верске школе, социјалне и добротворне установе и да њима управљају, у складу са законом.³⁹¹

Начин остваривања слободе мисли, савести и вероисповести регулисан је одредбама неколико закона. За остваривање слободе вероисповести најзначајнији је Закон о црквама и верским заједницама³⁹². Основни разлог за доношење овог закона је тај што у правном систему Србије од 1993. године није постојао закон којим се уређују односи између државе и црква и верских заједница, нити било какав правни акт или општеприхваћена друштвена декларација којима се одређује

³⁸⁷ Члан 11. Устава Србије

³⁸⁸ Шијаковић Богољуб, *Огледање у контексту, о цркви и држави, знању и вјери, предању и идентитету*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 48

³⁸⁹ Аврамовић Сима, *Правни оквири односа Цркве и државе у Европи*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010, стр. 55

³⁹⁰ Члан 43. Устава Србије

³⁹¹ Члан 44. Устава Србије

³⁹² „Службени гласник РС”, број 36/06

место и улога цркава и верских заједница у друштву.³⁹³ На савезном нивоу, Устав није садржао потпун каталог људских права, што су 1990. године посланици у последњем сазиву Скупштине СФРЈ индиректно признали, расправљајући о уставним амандманима који су требали да унесу гаранције до тада незајемчених права, међу којима је била и слобода вероисповести.³⁹⁴ Међутим они нису усвојени. У том периоду је постојао тзв. „правни вакум”, без јасно дефинисаних односа државе и цркава и верских заједница, статуса цркава и верских заједница и међуверских односа.³⁹⁵ Чланом 1. Закона прописано је да слобода вероисповести обухвата: слободу да се има или нема, задржи или промени вероисповест или верско уверење, односно слободу веровања, слободу исповедања вере у Бога; слободу да се појединачно или у заједници са другима, јавно или приватно, испољава веровање или верско уверење учествовањем у богослужењу и обављањем верских обреда, верском поуком и наставом, неговањем и развијањем верске традиције, слободу да се развија и унапређује верска просвета и култура. Према члану 5. Закона, грађани имају слободу удруживања и јавног окупљања ради испољавања верских убеђења, у складу са Уставом и законом и имају слободу приступања црквама и верским заједницама, у складу са законом. Према члану 6. Закона, цркве и верске заједнице су слободне и аутономне у одређивању свог верског идентитета и имају право да самостално уређују и спроводе свој поредак и организацију и да самостално обављају своје унутрашње и јавне послове. У складу са чланом 7. Закона, држава не може ометати примену аутономних прописа цркава и верских заједница. Чланом 10. Закона прописано је да су традиционалне цркве и верске заједнице Српска православна црква, Римокатоличка црква, Словачка евангеличка црква а.в, Реформатска хришћанска црква, Евангеличка хришћанска црква а.в, Јеврејска заједница и Исламска заједница. Осим наведених у Регистар цркава и верских заједница уписана је и Епархија Румунске православне цркве

³⁹³ Радуловић Милан, *Обнова српског државно-црквеног права*, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2014, стр. 24

³⁹⁴ Димитријевић Војин, *Окружење у коме се остварују људска права у Србији*, Европски систем заштите људских права: Искуства и нови изазови, Правни факултет у Нишу, 2005, стр. 106

³⁹⁵ Смањивање верске дискриминације у Србији, Центар за развој цивилног друштва, Центар за толеранцију и међурелигијске односе, 2007, стр. 3

„Дакија Феликс”. Такође, ту су и друге верске заједнице, односно конфесионалне заједнице чији је правни статус био регулисан пријавом у складу са законима који су важили за време претходне Југославије, односно Законом о правном положају верских заједница из 1953. године и Законом о правном положају верских заједница СР Србије из 1977. године. Све друге верске организације су заправо новоформиране верске организације, а изложено разликовање нема за последицу разликовање у обиму права које цркве и верске заједнице уживају.

Важно је истаћи да је у Закону наведено да Српска православна црква има изузетну историјску, државотворну и цивилизацијску улогу у обликовању, очувању и развијању идентитета српског народа,³⁹⁶ чиме је само потврђена значајна улога коју Српска православна црква има у Србији. Српска православна црква и друге цркве и верске заједнице су захваљујући дугој традицији међусобног поштовања и разумевања установиле однос кооперације, како међусобно, тако и са државом. Уставно начело одвојености цркве од државе не подразумева забрану сарадње. На основу изложеног, може се закључити да је у Србији успостављен и даље се развија модел кооперативне одвојености државе и цркава и верских заједница. То је потврдио и Уставни суд Србије у једној својој одлуци³⁹⁷, у којој је однос између државе, с једне, и цркава и верских заједница, са друге стране, који је регулисан уставним одредбама и разрађен нормама Закона о црквама и верским заједницама, протумачио као кооперативну одвојеност која омогућава сарадњу државе са црквама и верским заједницама.

Српска православна црква је шеста по редоследу православних патријархата у свету. Испред ње су цариградска, александријска, антиохијска, јерусалимска и руска, а одмах иза ње румунска и бугарска. Свака аутокефална црква је самостална у унутрашњој управи, а црквене власти одређују границе епархија према државним границама. Канонско-правну самосталност (аутокефалност), која је еквивалентна суверенитету државе, Српска православна црква је стекла од Цариградске

³⁹⁶ Члан 11. став 2. Закона о црквама и верским заједницама

³⁹⁷ Одлука Уставног суда број: Јуз-455/2011 од 16. јануара 2013. године („Службени гласнику РС”, број 23 од 13. марта 2013. године)

патријаршије, на чијој територији је 1219. године формирана прва архиепископија Српске православне цркве (чија је аутокефалност потврђена 1229. године), са седиштем у Жичи. Од 1253. године, седиште се измешта у Пећ. Српска православна црква је издигнута у ранг патријарпије 1346. године, који је у Цариграду признат 1375. године. Тај статус је укинут након престанка самосталности државе 1462. године, када је отоманска власт подвела Српску православну цркву под Охридску архиепископију цариградске патријаршије. Поново је издвојена као патријаршија у периоду од 1525.-1528. године и поново је призната 1557. године. Пећка патријаршија Српске православне цркве је поново укинута 1766. године. Међутим, пре тога је Карловачкој митрополији Српске православне цркве (која је 1726. године постала београдско-карловачка митрополија), Пећка патријаршија дала аутокефалност 1710. године. Аутономија у рангу београдске митрополије повраћена је 1831. године, а аутокефалност 1879. године. Ранг патријаршије је поново враћен 1920. године, када су поново обједињене београдска и карловачка митрополија, због чега је и данас званична титула поглавара Српске православне цркве, Архиепископ пећки, Митрополит београдско-карловачки и Патријарх српски.

Према Уставу Српске православне цркве, она је једна, недељива и аутокефална, и своје учење јавно исповеда, своје богослужење јавно врши и самостално управља и уређује црквеноверске послове.³⁹⁸ Српска православна црква одржава догматско и канонско јединство са осталим православним црквама, што значи да одржава односе и врши службу заједно са другим канонски признатим православним црквама. Она има достојанство Патријаршије, што представља највиши ранг одређене православне цркве у православном свету. Правна лица у оквиру Српске православне цркве су: Патријаршија, епархије, црквене општине, манастири, задужбине, самосталне установе или такви фондови и према црквеној намени, поједини храмови.³⁹⁹ Она самостално управља и слободно располаже црквеном имовином, црквеним фондовима и задужбинама (закладама), у границама

³⁹⁸ Члан 1. став 1. Устава Српске православне цркве

³⁹⁹ Члан 5. Устава Српске православне цркве

свог устава и државних закона, и та имовина служи само циљевима Цркве и не може се ни под којим видом од ње одузимати ни на друге циљеве употребљавати, осим случаја експропријације предвиђене законом.⁴⁰⁰ Српска православна црква управља се на основу: Светог писма и Светог предања према учењу свете православне Цркве; правила васељенских сабора и од њих признатих правила апостолских, помесних сабора и светих Отаца; одредаба помесних сабора и патријаршијских синода, уколико их је усвојила Српска православна црква; на основу прописа њеног устава; уредаба, правилника и начелних одлука надлежних црквених власти.⁴⁰¹ Према одредбама њеног устава, Српска православна црква има своје епархије у земљи, региону и иностранству, од којих се поједине налазе управо на територијама држава чланица Европске уније, као што су Епархија темишварска у Румунији, Епархија будимска у Мађарској, Епархија средњоевропска у Немачкој, Епархија аустријско-швајцарска са седиштем у Бечу која обухвата парохије у Аустрији, Швајцарској и Италији, Епархија британско-скандинавска са седиштем у Стокхолму која обухвата парохије у Шведској, Великој Британији, Данској и Норвешкој, Епархија франкфуртска и све Немачке у Немачкој, Епархија западноевропска са седиштем у Паризу која обухвата парохије у Француској, Холандији, Белгији, Луксембургу и Шпанији. У Хрватској постоје Митрополија загребачко-љубљанска (чија надлежност обухвата и Словенију), Епархија горњокарловачка, Епархија далматинска, Епархија славонска и Епархија осечко-пољска и барањска. Одлуку о оснивању и укидању епархија доноси Свети архијерејски сабор, као највиша власт у пословима вере, богослужења, црквеног поретка и унутрашњег уређења Цркве, и он чини црквенозаконодавну власт и врховну судску власт у оквиру своје надлежности. Епархија представља географску област састављену од парохија на чијем челу се налази епископ (владика). Епархије постоје у континуитету од времена њеног оснивања. Свети архијерејски сабор је састављен од свих епархијских Архијереја (митрополита и епископа), под председништвом Патријарха.⁴⁰² Поред Сабора, Свети архијерејски синод је највиша извршна (управна и надзорна), као и судска власт у свом делокругу. Синод

⁴⁰⁰ Члан 6. Устава Српске православне цркве

⁴⁰¹ Члан 7. Устава Српске православне цркве

⁴⁰² Члан 56. Устава Српске православне цркве

сачињавају Патријарх, као председник и четири епархијска Архиепископа, као чланови. Синод одлучује о редовном и ванредном сазиву Светог архиепископског сабора. Сабор и Синод своје одлуке доносе једногласно или већином гласова, док у случају једнаког броја гласова одлучује глас председника. Из наведеног се може закључити да поред Патријарха, ова два органа у оквиру Српске православне цркве, могу да говоре и износе званичне ставове о европским интеграцијама Србије и Европској унији.

Поред добре сарадње са садашњом државом Србијом, Српска православна црква је постепено развијала сарадњу са међународним организацијама и другим међународним телима, нарочито након распада бивше Југославије. Имајући у виду да је СФР Југославија била држава са комунистичким уређењем, за време тог периода није било могуће остварити дубљу сарадњу са организацијама као што је тада била Европска заједница. Пошто се политика тадашње државе базирала на комунистичким принципима, тако се поштовање људских права и основних слобода које је прокламовала Европска унија нису ни могле имплементирати у тадашњој држави. Штавише, поштовање слободе вероисповести је било потпуно незамисливо у држави у којој је власт религију посматрала као непожељну и опасну идеологију. Држава је на све начине покушавала и у одређеним случајевима успевала да контролише цркве и верске заједнице, а у погледу Српске православне цркве то је чињено преко Удружења православних свештеника.⁴⁰³ У оквиру таквог уређења спроводила се политика маргинализације верских слобода, која је подразумевала сузбијање и контролисање деловања цркава и верских заједница. Самим тим, Српска православна црква и друге цркве и верске заједнице у СФР Југославији, као и у другим комунистичким државама, имале су ограничено поље деловања. Активно повезивање са екуменским покретом на међународном плану, Српска православна црква је започела чланством у Светском савету цркава 1965. године. У том периоду је Српска православна црква разматрала могућност учешћа и чланства у Конференцији европских цркава, што би био логичан потез јер су све

⁴⁰³ Марковић Слободан, *Улога Српске православне цркве у раздобљу политичког плурализма: 1990.-2006*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007, стр. 95

остале аутокефалне православне цркве већ биле чланице ове организације. Она је у почетку имала посматрачки статус у овој организацији, да би пуноправни члан постала осамдесетих година прошлог века. Српска православна црква је упоредо пажљиво пратила уједињавање западноевропских хришћанских земаља, подржавајући духовне, хумане и цивилизацијске вредности које из тога произилазе. Истовремено је настојала да се избори за сопствени опстанак, због комунистичког уређења које је такве вредности негирало. Српска православна црква је прошла кроз период тешког атеистичког прогона, као и након тога кроз период сукоба, страдања и обнове. Таква искуства су утицала на то да она своју верску енергију и снагу усмерава на питања од националног интереса, истовремено остављајући мало простора за социјалне и екуменске иницијативе.

У последњој деценији, Српска православна црква постаје све значајнији актер у процесу европских интеграција Србије. Томе је допринео повећан значај православља у Европској унији кроз повећање броја православаца захваљујући пријему држава са доминантно православним становништвом (Кипар, Румунија, Бугарска), али и њен углед и утицај који има у Србији као држави која у том процесу учествује. На тај начин православни хришћани и њихове цркве постају релевантни фактори у Европској унији. Верници Српске православне цркве су јој веома посвећени и изражавају поверење у ту институцију, о чему говоре и изнети подаци са пописа становништва. Са друге стране, овакво поверење даје могућност Српској православној цркви да преиспитује принцип немешања у односима између цркве и државе који постоје у државама чланицама. Она то чини одржавањем блиских веза између политичких и религијских сфера, односно преко добрих односа са државом, што доприноси снажној повезаности између верског и националног идентитета, која се са одређеним прекидима одржавала кроз векове. Све православне цркве граде веома блиске односе на националном нивоу са својим државама у којима су православци у већини, а такви односи се према њиховом виђењу сматрају идеалним. У томе се не разликује ни Српска православна црква. Међутим, такав однос у Србији није експлицитно и ексклузивно прецизиран у Уставу, као у неким другим државама чланицама Европске уније (нпр. Грчка,

Бугарска). У последње две деценије православним црквама у њиховим државама је одобрен високи политички, морални и верски ауторитет.

Овакав однос Српске православне цркве и државе Србије би можда по извесним тумачењима могао да представља изазов за начело секуларности који пропагира Европска унија. Што се тиче саме Европске уније, такав однос није повод за забринутост све док не улази у политичке оквире. Са друге стране, принцип једнаког третмана цркава и организација цивилног друштва од стране Европске уније, односно изједначавања њиховог статуса начелно посматрано не наилази на благонаклон став Српске православне цркве (као ни других православних цркава). Православне цркве себе не дефинишу као део цивилног друштва и не желе да буду тако класификоване. Социолошки развој држава Западне Европе и Европске уније, где углавном доминирају друге хришћанске деноминације, често занемарују историјске, верске и друштвене посебности држава где преовладава утицај православне цркве. Узимајући у обзир историјске околности, где је Србија неколико векова била под отоманском влашћу, Српска православна црква се није налазила пред истим изазовима као цркве и верске заједнице у Западној Европи. Она је имала главну одговорност за образовање и народ Србије се ослањао на Српску православну цркву да одржи православље и сачува национални идентитет.⁴⁰⁴ Патријарси и епископи, па чак и ниже свештенство преузимају улогу народних првака, подижући или спречавајући подизање буна.⁴⁰⁵ За време отоманске власти, она је морала да буде носилац и чувар духовног, националног и образовног рада. Штавише, била је готово једини и основни носилац не само верског, већ и националног идентитета.⁴⁰⁶ То објашњава дубоку и несаломиву везу између цркве и друштва, која је изнедрила још једну битну карактеристику црквеног живота, а то је традиција. Српска православна

⁴⁰⁴ Јовановић Бојан, *Световна и духовна власт*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007, стр. 46

⁴⁰⁵ Ђаковац Александар, *Црква, држава и политика*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007, стр. 38

⁴⁰⁶ Цвитковић Иван, *Однос између националног и конфесионалног идентитета*, Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана, Центар за балканске студије, Јунир, Пунта, Ниш, 2002, стр. 125

црква је чувала аутентичан православни црквени живот, уз помоћ своје традиције. Православна верска традиција се одржава и привлачна је верницима, управо зато што се базира на трансценденталном карактеру православног богослужења и побожности. Српска православна црква је показивала и показује поштовање за културни, национални и верски идентитет српског народа, не само у Србији, већ и широм света. Њен капацитет (као и других православних цркава), спајања са локалном културом и обичајима представља основу за подржавање националног идентитета. Не постоји православна црква која нема култ поштовања једног или више светаца блиско повезаних са националном историјом. Европске интеграције, глобализација и мултикултуралност друштва представљају на изванредан начин изазов оваквим традиционалним црквеним учењима и ставовима. Исто се односи и на интеграцију Европе која се базира само на економским и политичким аргументима, без духовног јединства.⁴⁰⁷

Тамо где постоје највећи изазови између ставова Српске православне цркве и прописа Европске уније су свакако питања која се односе на промовисање сексуалне оријентације. У погледу истицања сексуалне оријентације у јавности то се најбоље примећује када су у питању параде припадника хомосексуалне мањине. Српска православна црква је 2009. године, заједно са осталим традиционалним црквама и верским заједницама, покренула иницијативу поводом предлога закона о забрани дискриминације, у којој се успротивила идеји да људи могу да изражавају своју сексуалну оријентацију у јавности. Суштина те иницијативе је била да се „предлог закона о забрани дискриминације усагласи или уподоби стандардима аката Савета Европе, Европске уније и развијених демократија”.⁴⁰⁸ Том приликом је истакнуто да се подржава „сваки напор ка сузбијању дискриминације” и осуђују се „агресивна реакција на конструктиван приступ традиционалних цркава и верских заједница”, као и „покушај да се кроз забрану прављења разлике у признавању и заштити основних права у ред основних права прокријумчаре права

⁴⁰⁷ Николић Марко, *Ставови Српске православне цркве везани за кризу у бившој Југославији и њен однос према европским интеграцијама*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009, стр. 110

⁴⁰⁸ Саопштење Светог архијерејског синода Српске православне цркве од 11. марта 2009.

која ни међународна пракса, ни Устав и државне вредности Србије, ни закони Србије не признају”. Према схватању Српске православне цркве „неприхватљиво је увођење на мала врата, мимо непосредне пажње јавности и законодавног тела, таквих права, којима се вређају јавни морал, верска уверења, основне друштвене вредности, као и међународним актима, Уставом и законима Србије гарантовано право на достојанство личности и на поштовање приватног и породичног живота.” У оваквим ставовима спречавање дискриминације није оспоравано, већ је ограничено на одређене области, јер се изражавање нечије сексуалне оријентације посматра као део приватне сфере. Штавише, ширим тумачењем аката Српске православне цркве, можда би се могло стати на становиште да је интенција Српске православне цркве и њених органа ишла ка томе да се уврсте оправдани изузеци од забране дискриминације по основу сексуалне оријентације, који су у складу са антидискриминационим прописима Европске уније. Овакве ставове Српска православна црква, заједно са осталим традиционалним црквама и верским заједницама у Србији, поновила је поводом одржавања параде припадника сексуалних мањина у Београду. Она је истакла да је „против јавног изражавања и рекламирања сексуалне оријентације или било које друге личне склоности, поготову уколико она вређа право грађана на приватност и породични живот, њихова верска уверења и неприкосновеност достојанства личности. У том контексту она се одлучно противи и организовању такозване параде поноса (поноса чиме ? – питамо се).”⁴⁰⁹ Такође, истакнуто је да је „истовремено, свако насиље за Цркву увек недопустиво. То важи и за насиље према лицима или групама које, по схватању Цркве, греше против моралних норми или, штавише, угрожавају јавни морал”, јер се „насиљем зло не лечи и не побеђује него умножава”.

На сличан начин је Српска православна црква изразила негодовање поводом парафирања Бриселског споразума „о принципима нормализације односа између Београда и Приштине”, где се изражава утисак „да се ради о потпуном повлачењу институционалног присуства Србије на територији њене јужне покрајине, о успостављању ограничене аутономије српске заједнице на простору северно од

⁴⁰⁹ Саопштење Светог архијерејског синода Српске православне цркве од 8. октобра 2010.

моста на Ибру у Косовској Митровици ... и самим тим, о посредном и прећутном, али ипак фактичком признавању постајања система државне власти на Косову и Метохији независног од постојећег државног устројства власти. Ствар је отежана пристанком државног врха Србије на несметани процес „евроинтеграција” ... Косова ... а нема никакве сумње у то да ће, после плаћања овако високе цене за фамозни „датум о почетку преговора”, и то преговора са непознатим бројем нових услова и са неизвесним исходом, цена за сам евентуални улазак у Европску унију бити и формално признавање „независног Косова” од стране Србије и њена обавеза да не омета добијање столице „Косова” у Уједињеним нацијама”.⁴¹⁰ Истовремено, Српска православна црква је упутила апел посланицима у Народној скупштини Србије и Председнику Србије да „пред Богом, историјом српског рода и сопственом савешћу, измере и одмере своју моралну и историјску одговорност приликом одлучивања о давању или ускраћивању сагласности Србије као државе на овакав текст споразума”. У вези са наведеним ставом Српске православне цркве, стоје и њени ставови изнети раније који су упућивани домаћој и међународној јавности да су „Косово и Метохија били и треба да остану саставни део државе Србије уз давање највише могуће аутономије овом простору”.⁴¹¹ Ово веома значајно питање за Србију још увек није коначно решено ни у оквиру саме Европске уније, где постоје различити и супротстављени ставови држава чланица. О томе сведочи и објављено писмо подршке Српској православној цркви од стране архиепископа Кипра. У њему се упућује апел влади Кипра „не само да не призна, већ да и осуди отцепљење Косова од Републике Србије”, и истиче да Кипарска православна црква сматра „Косово и Метохију неодвојивом територијом Србије”.⁴¹² Представници Српске православне цркве на челу са патријархом српским на састанку са председником Владе Србије који је одржан 15. октобра 2015. године, истакли су да Српска православна црква подржава европски пут Србије, али да због тога не би смело да буде жртвовано Косово и Метохија. На овом састанку је изнет став Цркве да жели и подржава да Србија настави свој европски пут, али да се због тога Србија не сме одрећи колевке српства, народа

⁴¹⁰ Саопштење Светог архијерејског синода Српске православне цркве од 22. априла 2013.

⁴¹¹ Саопштење Светог архијерејског синода Српске православне цркве од 8. фебруара 2008.

⁴¹² Саопштење Светог архијерејског синода Српске православне цркве од 9. јула 2008.

који живи на Косову и Метохији, нити светиња. У својој изјави за медије 6. јануара 2016. године, патријарх српски је говорећи о европским интеграцијама Србије и Косову и Метохији поставио питање „ако се Европа уједињује тако што се бришу границе међу државама, зашто се онда унутар наше Србије цртају границе ? Када ово говорим не бавим се политиком, већ као првојерарх Српске православне цркве промишљам даље последице живљења распарчане Србије у „уједињеној Европи“. Потребно је да се у све ово укључе и верске вође и интелектуална елита свих народа и држава. Уместо надгласавања потребно је разговарати о свим споровима и у другим европским државама попут Шпаније и Велике Британије.” На питање новинара о томе да је више пута изражавао скепсу према чланству у Европској унији, патријарх српски је одговорио да је „приближавање народа у циљу превазилажења сукоба добро и то је нешто што треба подржати. Али глобализација која елиминише различитости тако што насиље великих над малима постаје правило је својеврсно поробљавање. То је нешто што је у супротности са јеванђелском логиком да „велики служе малима”, јер се заснива на подметању неистина и наметању готових решења.” Патријарх српски је у Васкршњој посланици од 13. априла 2017. године, истакао да „посебно поздрављамо наш народ на распетом Косову и Метохији, неодвојивом делу Србије, чије светиње су чувари не само српскога Православља него и хришћанства у Европи.”

Због наведених и сличних неслагања Српске православне цркве у вези са питањима која су од значаја за Европску унију и европске интеграције Србије, и која су у јавности представљена као питања од значаја за те интеграције, могло би се закључити да су њени ставови по питању Европске уније у најмању руку амбивалентни, или чак по одређеним питањима која се постављају као услов за чланство Србије у Европској унији, скептични. То није утисак који би се могао стећи у вези са Српском православном црквом, већ и са другим православним црквама које глобализацију политичке културе Западне Европе, посебно кроз Европску унију, сагледавају као посебан изазов који захтева одговарајући одговор, због забринутости за губитак православног идентитета. Одређени скептични ставови православних цркава према Европској унији су извесно последица и

њиховог става да би Европска унија могла потценити разлике међу хришћанским црквама. То доводи до мањка поверења православних цркава, па Европска унија није у могућности на адекватан начин да укључи православне цркве као активније чиниоце у процесу евроинтеграција.

Међутим, требало би имати у виду да Српска православна црква као значајан актер прати процес европских интеграција Србије, као и прописе и ставове институција Европске уније. У прилог томе говори и њен став по питању увођења биометријских исправа у Србији, где се залагала за издавање таквих исправа без микрочипа због, између осталог, нарушавања приватности грађана. Том приликом је изнела следећи став да „у Европској унији постоји директива за израду унификованих возачких дозвола (погледати документ Савета ЕУ, под ознаком 9010/1/06 ...), али она не обухвата обавезан, већ опционални микрочип ... Решење у том погледу је потпуно остављено националним законодавствима и микрочип није никакав услов европских интеграција, као што није био ни за личне карте, иако су се својевремено појављивале такве дезинформације. Једини микрочиповани документ који се захтева од сваке земље јесте пасош, с обзиром да је то међународна путна исправа чији стандард регулише УН, а на националним законодавствима је обим података ... при чему је за приватност грађана пожељно да тај обим буде што мањи”.⁴¹³

У последњих неколико година Српска православна црква интензивира контакте и дијалог са институцијама и представницима Европске уније. Патријарх српски је примио 12. новембра 2013. године у Патријаршији српској у Београду, шефа Делегације Европске уније у Србији. Две године касније, Српска православна црква је начелно одлучила да размотри могућност деловања њеног представника у Бриселу ради контаката и промовисања њених интереса пред институцијама Европске уније, у сарадњи са представништвима неких других православних цркава, а по потреби и са представништвом Ватикана као државе.⁴¹⁴ Идеја о

⁴¹³ Саопштење Светог архијерејског синода Српске православне цркве од 4. јула 2008.

⁴¹⁴ Саопштење Светог архијерејског сабора Српске православне цркве од 30. маја 2015.

отварању канцеларије Српске православне цркве у Европској унији потиче још од 2004. године, али то од тада није реализовано. Идеја је да представник Српске православне цркве буде задужен да званичницима Европске уније преноси најважније ставове Цркве. То је битно и због Аутономне покрајине Косова и Метохије, јер је врло добро познат став Цркве да без Косова и Метохије не подржава улазак Србије у Европску унију. Слањем свог представника у Брисел, Српска православна црква би имала информације из прве руке о процесу придруживања Србије и кретањима унутар Европске уније.

У Србији око 12% од укупног броја становника припада националним мањинама и од тога готово 99% припадника националних мањина ужива своја верска права и своје верске потребе задовољава у оквиру Римокатоличке цркве са Грkokатоличком (Мађари, Хрвати, Буњевци, Шокци, Чеси, Немци, Словаци, Бугари, Украјинци и Русини), Исламске верске заједнице (Бошњаци, Албанци, Роми, Египћани, Ашкалије и Горанци), Словачке евангеличке цркве а.в. (Словаци), Реформатске хришћанске цркве (Мађари), Јеврејске заједнице (Јевреји), Епархије Румунске православне цркве „Дакија Феликс” (Румуни), као и у оквиру Српске православне цркве (Роми, Власи, Бугари). У вези са овим подацима, важно је истаћи да поједине државе чланице Европске уније остварују веома добру сарадњу са Србијом, као што су Мађарска и Словачка, или су заинтересоване за унапређење верских слобода и мањинских права, као што су Румунија и Хрватска. Словачка евангеличка црква а.в, Реформатска хришћанска црква и Евангеличка хришћанска црква а.в. су једне од првих протестантских верских заједница које су остваривале екуменске идеје на територије бивше СФР Југославије. Оне су још 70-их година прошлог века, имале развијену добру сарадњу са својим централним органима и другим протестантским заједницама у појединим државама Европе, као и са међународним верским организацијама. Такође, на основу различитих пројеката ових организација добијале су значајну материјалну, финансијску и хуманитарну помоћ.

Словачка евангеличка црква а.в. била је један од организатора међународне конференције „Словаци и Срби – историја и садашњост”, која је одржана 9. маја 2014. године у Новом Саду. На овој конференцији се обратио и председник Словачке владе преко свог пуномоћника, поручивши да ће та земља дати сву могућу подршку и помоћ словачкој и српској заједници на путу интеграција у Европску унију, као и да је Словачка за десет година чланства у Европској унији остварила материјални препород друштва и државе.

У последњих неколико година Србија и Мађарска имају добре односе, о чему сведочи и учешће припадника мађарске националне мањине у раду Владе Србије, као и заједничке седнице влада ове две земље. Мађарска одржава контакте и помаже рад Реформатске хришћанске цркве, која поред Римокатоличке цркве, у Србији највише окупља припаднике ове мањине. Бискуп Реформатске хришћанске цркве у Мађарској присуствовао је 13. априла 2013. године у Војловици, устоличењу бискупа ове цркве у Србији, као и представници Српске православне цркве, Римокатоличке цркве и Словачке евангеличке цркве а.в. Том приликом новоизабрани бискуп је истакао да ће неговати заједништво са представницима других вероисповести и других народа у Србији.

Савез јеврејских општина Србије је члан Европског јеврејског конгреса који представља једну од најважнијих организација Јевреја при Европској унији. Став Римокатоличке цркве по питању Европске уније је познат, а само га је потврдио надбискуп Београдске надбискупије у изјави за медије 26. децембра 2014. године, када је истакао да „Света столица подржава европски пут Србије, с обзиром на то да је њена жеља потпуна интеграција Европске уније. Србија само може да зна да је подупирана једним од највећих ауторитета, јер жеља Свете столице за потпуном интеграцијом Србије је велика. Света столица ће чувати и унапређивати ту могућност потпуне интеграције Европске уније.”

У том смислу, може се закључити да готово све цркве и верске заједнице које делују у Србији, начелно, и уз разумљиве међусобне разлике које проистичу из

њиховог различитог друштвено-историјског развитка и улоге у српском друштву, подржавају европски пут Србије и имају добре односе и комуникацију са институцијама и представницима држава чланица, као и Европске уније.

IX) Закључци

На основу прегледа институционалног развоја Европске уније, може се видети да се однос између Европске уније и црква и верских заједница постепено развијао, а са развојем тог односа проширивао се и утицај који је он имао на њихов положај у Европској унији и њеним државама чланицама. Економски процес уједињења Европе је био само почетна, али не и једина идеја у том процесу. Од самог почетка постојала је намера да европске правне норме буду формулисане на основу заједничке европске културе, а једну од централних улога у формулисању те културе имале су цркве и верске заједнице, имајући у виду да је хришћанство (уз јудаизам и ислам нешто касније), један од кохезивних фактора на којима се она темељи.⁴¹⁵ Европска унија је еволуирала од организације која се углавном фокусира на економску сарадњу до наднационалне интеграције у којој је прокламовање, поштовање и заштита основних права и слобода укључујући слободу вероисповести, један од главних стубова њеног права и политике. То потврђује и чињеница да Европска унија није само савез држава, већ савез који својим грађанима гарантује њихова права, право удруживања, организовања, али и оснивања црква и верских заједница. Стварање оваквог наднационалног ентитета укључивало је успостављање све већег броја области у којима су грађани Европе могли учествују, да се повезују као део шире заједнице и да деле заједничке вредности. Од Европе као географског појма, преко економске организације, постепено се дошло до заједничког политичког пројекта окупљања независних држава, које су спремне да део свог суверенитета предају наднационалном ентитету. Развој Европске уније, како у погледу састава, тако и у погледу надлежности, нужно је довео до проширења обима прописа и других инструмената који се баве религијом.

Уговор из Рима којим је основана Европска економска заједница који је потписан 25. марта 1957. године и ступио на снагу 1. јануара 1958. године,

⁴¹⁵ Legal aspects of religious freedom, ed. by Dr Drago Ćepar and Dr Blaž Ivanc, Љубљана, 2008, стр. 12

првенствено је био фокусиран и бавио се економском интеграцијом Европе. Међутим, оставио је простор за каснију посвећеност другим темама, укључујући убрзано подизање животног стандарда и увођење једнаких права за све мушкарце и жене. Оно што је свакако најважније код овог Уговора, а што је у вези са темом овог рада је то што он је увео начело слободног кретања људи и промета робе и капитала, што свакако позитивно утиче на боље функционисање и повезивање привредних субјеката, али и грађана, различитих организација, као и црква и верских заједница. Оваква идеја, у то време, је у вредносном смислу била веома прихватљива црквама и верским заједницама нарочито у државама Источне Европе, које су биле под снажним стегама комунистичких режима, а што ће касније, у време пада комунизма у Источној Европи значајно допринети афирмативном ставу црква и верских заједница спрам Европске уније. Наиме, у тим државама су религија и цркве и верске заједнице током комунизма били сузбијани и њихово функционисање је било ограничавано или онемогућивано. Идеја слободног протока информација и несметаног кретања људи између различитих држава је у том смислу била незамислива у тим државама, јер су њихови режими били затворени са жељом да контролишу готово све сфере друштвеног живота. Такве власти су се грубо мешале у приватну сферу сваког грађанина, који су посматрани као поданици. Слобода вероисповести је грубо кршена, јер су власти настојале да контролишу сваку активност људи, укључујући и праћење и кажњавање због њихових веровања или уверења супротних интересима власти. У том смислу су цркве и верске заједнице посматране као такмаци са „опасним” ауторитетом који нарушава државну власт и друштвени поредак, а неретко су биле прогањане и под присмотром власти.

Уговор из Рима је, насупротив томе, у то време предвиђао кораке ка ближем политичком уједињењу Европе и омогућавање одређених слобода људима. Државе потписнице овог уговора су се сложиле да поставе темеље „све ближе уније” међу народима Европе, да осигурају економски и друштвени напредак својих земаља заједничким деловањем ради елиминације трговинских и других баријера између њих, да побољшају животне и радне услове грађана, да осигурају уравнотежену

трговину и поштenu конкуренцију, да смање економске и социјалне разлике између различитих региона, да удруже своје ресурсе како би очували и ојачали мир и слободу и позвали друге народе Европе који деле овај идеал да им се придруже у овим напорима. Овакви циљеви су се поклапали са интересима појединих цркава и верских заједница, а Римокатоличка црква је отворено пружала подршку оваквом пројекту. Она је предњачила у подршци и отворено се залагала за пројекат уједињене Европе из разлога што је у том тренутку имала могућност да несметано делује у државама у оквиру којих се та идеја спроводила у дело. Са друге стране биле су цркве и верске заједнице углавном у Источној Европи које су подржавале већину наведених идеја, али су пре свега морале да се боре за сопствену егзистенцију и несметано деловање услед прогона власти, док су протестантске цркве имале извесне резерве. Управо због тога је дошло до различитог развика у Европи и неуједначених ставова по питању интеграције Европе. Иако су поједине цркве и верске заједнице биле за интеграцију, оне су ипак имале одређене резерве због тога што су сматрале да је то пројекат Римокатоличке цркве. Сматрале су да се у првом плану инсистира на идеји уједињења под заједничким руководством Римокатоличке цркве. Ипак, то је била рана фаза и само почетак уједињења европског континента. Ова фаза је трајала и развијала се у сличном или истом обиму и неколико деценија касније.

Приврженост идеји заштите основних права и слобода је потврђена и разрађена у Заједничкој декларацији о људским правима Европског парламента, Савета и Комисије из 1977. године, као и у Заједничкој декларацији против расизма и ксенофобије Европског парламента, Савета, представника држава чланица на састанку у оквиру Савета и Комисије од 1986. године. У тексту Јединственог европског акта, поновљена је одлучност у правцу заједничког рада на промоцији демократије и људских права и слобода, што се рефлектовало и на слободу вероисповести. Истакнуто је да се демократија темељи на основним правима које гарантују устав и закони држава чланица, као и Конвенција за заштиту људских права и основних слобода и Европска социјална повеља. На овај начин је исказана приврженост инструментима и актима Савета Европе, а пре свега у областима које

се односе на прокламовање основних права и слобода. Ово је посебно важно из разлога што Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода у свом изворном тексту у свом члану 9. прокламује и слободу вероисповести.

Значај Европске конвенције у погледу слободе вероисповести огледа се у томе што она не регулише искључиво њену индивидуалну, већ и колективну димензију која се пре свега односи на цркве и верске заједнице. Такође, она не подразумева заштиту практиковања слободе вероисповести само у приватној, већ и у јавној сфери. Оваква одредба гарантује и штити право свих цркава и верских заједница да несметано функционишу. Посебно је важна гаранција из Европске конвенције да се вероисповест има, промени или уопште нема, јер грађанима омогућава слободу промене вероисповести, што у ранијем периоду не само да није било правно зајемчено, већ није била ни тако честа, нити пожељна друштвена појава. У време усвајања Европске конвенције, након Другог светског рата, гарантовање практиковања слободе вероисповести у јавној сфери имало је и смисао давања својеврсне поруке и подршке црквама и верским заједницама, које у државама Источне Европе нису имале право на јавно вршење верске службе и деловање.

Међутим, током 90-их година прошлог века долази до експанзије процеса европских интеграција. Услед промене историјских околности, односно пада Берлинског зида и окончања Хладног рата, долази до стварања Европске уније под тим именом Уговором из Мастрихта из 1992. године, као и нешто касније до постепеног ширења уније новим државама чланицама. Тај Уговор симболично означава крај подела у Европи и почетак стварања политичке уније у којој је предвиђена могућност стварања заједничке политике Европске уније, уз поштовање принципа и различитих историјских и културних наслеђа држава чланица. У том уговору се наставља са промовисањем основних права и слобода и истицањем потребе за њиховом ефикасном заштитом. Члан Ф став 2. Уговора из Мастрихта предвиђа да ће Европска унија поштовати основна права гарантована Европском конвенцијом за заштиту основних права и слобода која проистичу из

уставних традиција заједничких државама чланицама, као опште принципе комунитарног права, али јој још увек не гарантује правно обавезујући статус за Европску унију.

Ситуација се полако мењала и на нивоу дијалога између институција Европске уније и цркава и верских заједница. Наиме, све до краја 80-их година институционални дијалог између политичких и верских власти био је на веома ниском нивоу и готово да није ни постојао. Од почетка европских интеграција, најважније надлежности Европске уније традиционално и оперативно биле су повезане са економским питањима, као и оним питањима која нису директно релевантна за кључне интересе верских актера. Развој надлежности Европске уније у политичком правцу променио је овакав поглед на ситуацију. У Бриселу је дошло до повећаног присуства цркава и верских заједница. Свакако је томе допринео и пад комунистичких режима и могућност несметаног деловања и повезивања цркава и верских заједница са различитим међународним организацијама, као и њиховог међусобног повезивања у другим државама. Цркве и верске заједнице су почеле да заступају своје интересе и у извесном смислу да се политички ангажују посредством лобирања у оквиру Европског парламента. У овом периоду је њихово лобирање имало за циљ да се осигурају утврђене позиције на националном нивоу, али и да се активност лобирања усмери ка прикупљању информација и међусобном институционалном повезивању између различитих цркава и верских заједница у Европи. Такве активности су биле усмерене ка томе да се олакша деловање цркава и верских заједница у њиховим државама, али и у наднационалним и међународним институцијама. У том правцу долази и до експанзије у отварању представништава или канцеларија цркава и верских заједница у Бриселу нарочито почевши од седамдесетих година прошлог века.

Представништва цркава и верских заједница и њихово лобирање су имали у извесном смислу и повратно дејство о чему говори Уговор из Амстердама који је потписан 1997. године, а уз који је усвојена Декларација о статусу цркава и неконфесионалних организација. У овој декларацији је регулисање положаја

црква и верских заједница Европска унија оставила у надлежност држава чланица, што је у складу са претходним ставовима Европске уније. Приврженост унапређењу сарадње са црквама и верским заједницама се огледа у томе што је Европска унија први пут у неком свом, додуше првобитно политичком, документу истакла ово питање. Она је на наднационалном нивоу гарантовала право држава да утврде правни положај црква и верских заједница. Иако се то обично схвата као израз принципа супсидијарности у верским питањима, регулисање питања која се односе на религију спада у домен држава чланица и домаћих законодавстава. Најбољи пример за то је што Европска унија поштује посебан статус Свете Горе у складу са Уставом Грчке, што је констатовано у посебној декларацији Грчке на ову декларацију. Ипак, одређена питања која се налазе у оквиру економске надлежности Европске уније могу имати верску димензију. Управо зато што прописи Европске уније у овом периоду почињу да регулишу различите области које се могу односити на цркве и верске заједнице, због тога оне имају интерес и почињу све активније да учествују у лобирању и дијалогу ради остваривања својих права. Иако право Европске уније, почевши од Уговора из Амстердама, експлицитно не регулише статусна питања црква и верских заједница, поједине области на које се односе усвојени прописи, а нарочито антидискриминациони прописи утичу на њихов статус. Због тога су оне почеле све више да се ангажују у процесу доношења прописа Европске уније.

Активнија улога црква и верских заједница у дијалогу и унапређењу институционалне сарадње са институцијама Европске уније је све више била изражена у тренутку дебате о доношењу Уговора о Уставу Европе, који на крају није усвојен. У том периоду је Европска унија значајно повећала број својих држава чланица. Чак њих десет је примљено у чланство 2004. године. Претходно је усвојен Уговор из Нице који је ступио на снагу 2003. године, и којим су институције Европске уније реформисане у циљу ефикасног функционисања са укупно 25 држава чланица. Свака од нових држава чланица је у оквирима својих националних законодавстава имала регулисан положај црква и верских заједница, што је допринело још већој разноврсности и значајном повећању броја црква и

верских заједница на територији Европске уније. Такође, у овом периоду је усвојена Повеља о основним правима Европске уније која у свом члану 10. регулише слободу вероисповести. У таквом амбијенту започета је дебата о хришћанском наслеђу Европе у контексту иницијативе за доношење Уговора о Уставу Европе. Цркве и верске заједнице, нарочито хришћанске деноминације, сматрале су да је прави тренутак да се у највишем акту Европске уније констатује неспорна историјска чињеница о улози хришћанског наслеђа у стварању уједињене Европе. Верски фактор, како у политичком, тако и у научном дискурсу, разматран је у погледу његовог потенцијалног доприноса јачању кохезије политичке заједнице, како на националном, тако и на наднационалном нивоу. Било је и изражене забринутости због навођења хришћанског наслеђа Европе у Уговору о Уставу Европе, због искључивања нехришћанских мањина које су присутне на континенту. Исто се говорило и о државама кандидатима, јер је међу њима Турска у којој живи већина грађана исламске вероисповести.

У Преамбули Уговора о Уставу Европе био је садржан текст који се у извесној мери бавио верским наслеђем и који није директно био повезан са питањем односа државе и цркве. Иако Уговор о Уставу Европе није усвојен, представници монотеистичких религија имали су сусрете са представницима институција Европске уније. У његовој преамбули се спомиње инспирација која потиче од културног, верског и хуманистичког наслеђа Европе, из којих су развијене универзалне вредности неприкосновених и неотуђивих права човека, слободе, демократије, једнакости и владавине права. Уговор о Уставу Европе је садржао део текста који је обухватао Повељу о основним слободама и Европску конвенцију за заштиту основних права и слобода, као и констатацију да оне представљају заједничку уставну традицију држава чланица. Од највећег значаја је члан I-52 који се односио на статус цркава и верских заједница у којем је констатовано да „Унија поштује и не прејудира положај цркава и верских удружења и заједница по националном праву држава чланица. Унија једнако поштује статус филозофских и неконфесионалних организација. Признајући њихов идентитет и њихов посебан допринос, Унија ће одржавати отворен, транспарентан

и редован дијалог са овим црквама и организацијама.” Члан II-70 у свом ставу 1. имао је истоветну одредбу као члан 9. став 1. Европске конвенције који се односи на слободу мисли, савести и вероисповести. У члану II-74 који се односио на право на образовање је била одредба о томе да ће слобода оснивања образовних установама, уз дужно поштовање демократских принципа и права родитеља да осигурају образовање и подучавање своје деце у складу са њиховим верским, филозофским и педагошким уверењима, бити поштована у складу са националним прописима који регулишу остваривање такве слободе и права. Члан II-81 је имао одредбу о недискриминацији који је предвиђао забрану дискриминације, између осталог, због вероисповести, а члан II-82 је дефинисао да ће Унија поштовати културну, верску и језичку различитост. У члану III-121 Уговор о Уставу Европе је говорио да ће, у формулисању и спровођењу пољопривреде, рибарства, транспорта, унутрашњег тржишта, истраживања и технолошког развоја и политике свемира, Унија и државе чланице, пошто су животиње осетљива бића, у потпуности уважавати захтеве добробити животиња, уз поштовање законодавних и управних одредаба и обичаја држава чланица које се односе на верске обреде, културне традиције и регионално наслеђе.

Паралелно са иницијативом за усвајање Уговора о Уставу Европе, појављује се све више иницијатива у оквиру институција Европске уније које су усмерене ка духовној димензији Европе. Жак Делор је идејни творац покрета „Душа Европе” који је подразумевао укључивање цркава и верских заједница у дијалог са европским институцијама. У покрету је било шест чланова: римокатоличка Комисија бискупских конференција Европске заједнице, Комисија за цркву и друштво Конференције европских цркава, Православна конференција за везу, Конференција европских рабина, Европска хуманистичка федерација и Муслимански савет за сарадњу у Европи. Конвенција о будућности Европске уније имала је за циљ израду Нацрта Европског устава, већу интеграцију Европске уније, односно прелазак са економске на политичку и социјалну заједницу. Владе држава чланица су закључиле, на основу њихових искустава са Уговором из Нице, да тадашњи начин преговарања о уговорима Европске уније више није ефикасан.

Такође, установиле су да у Уговору из Нице није довољно обрађено низ питања, као и да су измене Уговора потребне ради решавања тих питања. Владе држава чланица су одлучиле да је због тога потребна широка репрезентативна конвенција за решавање одређених питања. Конвенција је одржала свој први састанак 28. фебруара 2002. године и завршила је свој рад пре самита одржаног у Солуну у Грчкој, у јуну 2003. године. Конвенција је, између осталог, предвидела оснивање Форума који би био састављен од „структурираних мрежа” или „организација које представљају цивилно друштво” у које би биле укључене и цркве и верске заједнице. У складу са тим, основана је Група за духовну и културну димензију Европе 2003. године, која се бавила питањима релевантним за европско уједињење и у оквиру које се расправљало да ли би Нацрт Европског устава требало да садржи спомињање Бога. У сарадњи са овом групом, Група политичких саветника Европске комисије (која је касније преименована у Европски центар за политичку стратегију), имала је задатак да прати комуникацију са црквама и верским заједницама. Имајући у виду наведено, основни концепт Европске уније у овој форми далеко је одмакао од оног у Европској економској заједници из које је настала.

Група политичких саветника Европске комисије је утицала на то да од 2005. године, буду организовани годишњи састанци на високом нивоу између институција Европске уније и представника верских организација. Ти састанци су имали за циљ боље разумевање значаја европских интеграција од стране црква и верских заједница, како би оне могле да се ослањају на савремене политичке трендове. Европска комисија је кроз ове састанке желела да приближи црквама и верским заједницама политику и процесе Европске уније, како би оне могле једноставније да прихвате процес европских интеграција. Европска комисија је сматрала да цркве и верске заједнице, као део цивилног друштва (према схватању Европске уније), имају велики потенцијал да позитивно утичу на тај процес. Њихов друштвени значај и утицај би само позитивно могао да утиче на процес европских интеграција, уколико на најбољи начин схвате и прихвате политику Европске уније. У том контексту, Европска комисија је извела логичан закључак да се лако

може утврдити у којој мери црквени великодостојници могу утицати на јавно мњење у својим државама, као и на међународном плану. Најбољи пример за то је Римокатоличка црква која је подржавала пројекат европског уједињења од самог почетка. Црквама и верским заједницама се даје одређено место, јер су то институције које имају своју специфичну духовну компоненту која им даје препознатљив карактер у друштву. То их издваја од ширег грађанског друштва и омогућава им специфичан дијалог са институцијама Европске уније, што је препознато од стране Групе политичких саветника. Група је оправдано закључила оно што је већ познато у државама чланицама, да религија има све већи значај код грађана Европе и да би због тога Европска унија требало да промовише духовну димензију.

Са друге стране, представништва цркава и верских заједница у Бриселу су имала могућност да се у центру збивања информишу о иницијативама и променама у европским политикама, и на тај начин су могла да утичу на промовисање интереса цркава и верских заједница, приликом формулисања политика у европским институцијама. Државе чланице су се све више интегрисале и наднационални прописи имају предност над националним законодавством. У Бриселу се знатно више пружа могућност за лобирање широког спектра различитих врста интересних група. Наднационалне политичке институције, као што су Европска комисија и Европски парламент постају кључна места за доношење одлука радећи заједно са Саветом министара. Због различитог нивоа утицаја, од наднационалног до националног, све је већа потреба за ангажовањем интересних група и политичких организација на наднационалном нивоу. Цркве и верске заједнице се прилагођавају новим трендовима и не лобирају искључиво директно у Бриселу, већ и на националном нивоу преко својих држава које су чланице Европске уније. То је посебно изражено у државама у којима је заступљен модел односа тзв. „државне цркве”, што је и логично због развијене блиске везе између државних и црквених власти. Европска унија је допринос грађанског друштва, укључујући ту и цркве и верске заједнице, сматрала неопходним делом сваког политичког простора, без обзира на то да ли је он национални или наднационални.

Одлучујући корак у правцу признања тог доприноса црквама и верским заједницама од стране Европске уније, представљају одредбе садржане у Уговору о функционисању Европске уније (Лисабонском уговору), који је потписан 2007. године и који је ступио на снагу 2009. године. Европска унија је остала привржена одредбама Декларације о статусу црква и неконфесионалних организација уз Уговор из Амстердама. Члан 17. Уговора о функционисању Европске уније, говори о томе да Унија поштује и не прејудицира положај црква и верских удружења и заједница по националном праву држава чланица, као и да Унија једнако поштује статус филозофских и неконфесионалних организација. Оно што представља новину је да тај члан садржи додатни став који предвиђа да ће Унија одржавати отворен, транспарентан и редован дијалог са овим црквама и организацијама, признајући њихов идентитет и посебан допринос. Поред тога што се ове гаранције налазе први пут у самом тексту уговора, на овај начин примарно право Европске уније додатно обавезује европске институције на редовну комуникацију са црквама и верским заједницама.

Признајући посебан допринос црква и верских заједница, Уговор из Лисабона признаје њихов духовни, друштвени и културни допринос у Европи. Уговор истовремено отворено даје значајно место хришћанству, не занемарујући друге вероисповести и филозофије, јер отворено користи појам *цркве* који се искључиво односи на хришћанство и хришћански је појам. Дајући им посебно место у овом уговору, Европска унија признаје да цркве, верске и филозофске заједнице нису само део грађанског друштва, већ да оне имају посебан допринос и специфичне идентитете. Европска унија регулисање питања која су у вези са религијом и правним положајем црква и верских заједница оставља државама чланицама и њиховим националним законодавствима. Одредбама Уговора из Лисабона, црквама и верским заједницама се поред дијалога са институцијама Европске уније, гарантује и њихово право на самоодређење и верска аутономија. На тај начин се потврђује све већи интерес Европске уније за питања религије и за непосредну сарадњу са црквама и верским заједницама. Сарадња се и до тада

развијала и остваривала у пракси, али је на овај начин кроз дијалог она гарантована, обавезна и институционализована. Додатна гаранција овог права је потврђена у члану 15. став 3. Уговора о функционисању Европске уније где је наведено да сваки држављанин Уније и свако физичко или правно лице које има пребивалиште или седиште у држави чланици, има право приступа документима институција, органа, канцеларија и агенција Уније, без обзира на њихову садржину, у складу са начелима и условима који су Уговором дефинисани. Отварање представништава црква и верских заједница, њихово лобирање и заступање интереса у процесу припреме прописа Европске уније на овај начин су само добили свој нормативни оквир.

Уговор о Европској унији у свом члану 6. говори о томе да Унија признаје права, принципе и слободу утврђене у Повељи о основним правима Европске уније и констатује да ће Повеља имати исту правну снагу као уговори. Истим чланом је предвиђено да ће Унија приступити Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, као и да то неће утицати на надлежности Уније као што је дефинисано у уговорима. Основна права која су зајемчена у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, и која произилазе из уставних традиција заједничких државама чланицама, чине опште принципе прописа Уније. Ове одредбе само потврђују јасну посвећеност гарантовању слободу вероисповести и правног положаја црква и верских заједница. Европска унија потврђује да су ова питања веома важна за државе чланице, као и у процесу приближавања држава Европској унији. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода је првобитно садржала одредбе према којима само државе могу бити њене потписнице. Међутим, Протокол 14, који је ступио на снагу 1. јуна 2010. године, у свом члану 17. садржи одредбу којом се мења члан 59. Европске конвенције и додаје нови став који експлицитно гарантује да Европска унија може приступити Европској конвенцији. Државе чланице су пренеле значајан део својих надлежности на Европску унију, па је јасно да је приступање Европске уније Европској конвенцији требало још само да усклади функционисање два суда, Европског суда за људска права Савета Европе и Суда правде Европске уније.

Јасно је да и саме одредбе Уговора о Европској унији које гарантују да приступање неће утицати на надлежности Европске уније као што је дефинисано уговорима, недвосмислено говоре о томе да Суд правде остаје једини врховни суд Европске уније који одлучује о питањима која се тичу права Европске уније и њених аката, али „мора узети у обзир” пресуде Европског суда за људска права⁴¹⁶. Са друге стране, Европски суд за људска права је специјализовани суд који врши надзор над испуњавањем обавеза Европске уније према међународном праву, које произилазе из њеног приступања Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода, о чему говоре и одредбе члана 32. Европске конвенције. У овом члану стоји да се надлежност Европског суда за људска права „протеже на све предмете који се тичу тумачења и примене Европске конвенције и протокола уз њу”. Самим тим не може бити речи о томе да између ова два суда постоји однос хијерархије, већ они имају своје утврђене надлежности. Оно што је посебно важно истаћи је да појединац мора да исцрпи сва правна средства у националном правосудном систему како би могао да се обрати Европском суду за људска права. Са друге стране, национални суд у држави чланици Европске уније може, а у одређеним случајевима и мора, да упути случај Суду правде Европске уније и затражи помоћ при тумачењу. Самим тим, грађани Европске уније захваљујући праву Европске уније, могу да износе одређене случајеве који се односе на слободу вероисповести пред национални суд своје државе чланице, који се онда може обратити Суду правде Европске уније. У таквој ситуацији појединац не мора претходно да исцрпи сва правна средства у оквиру националног права.

Поред примарног права Европске уније и секундарно право све више регулише области које су од (не)посредног интереса за цркве и верске заједнице. Ово из разлога што питања из економске надлежности Европске уније могу бити у (не)посредној вези са верском димензијом. Питања која се односе на ослобађање од пореза на додату вредност; ослобађање од плаћања увозних царина; доделу уговора у поступку јавних набавки у случају верских услуга; концесија за друштвене и друге посебне услуге у које се убрајају и верске услуге су само нека од питања која

⁴¹⁶ Peers Steve, *EU justice and home affairs law*, Oxford University press, 2011, стр. 97

су економског карактера, али се тичу права и интереса цркава и верских заједница. Наведена ослобађања и погодности се најчешће повезују са црквама и верским заједницама, као институцијама које обављају непрофитне делатности и у вези су са њиховом духовном димензијом. Правом Европске уније се гарантује заштита њихове интелектуалне и културне својине, а посебна пажња је усмерена и на њихову образовну, социјалну и хуманитарну делатност. Ангажовање цркава и верских заједница у процесу регулисања ових питања је потпуно оправдано и неопходно, а сада сходно одредбама Уговора из Лисабона, гарантовано и очекивано. Наведени сегменти економске сфере су директно повезани са њиховим деловањем и функционисањем у правном промету, како на националном, тако и на међународном плану. Цркве и верске заједнице су све више заинтересоване за побољшање финансирања верског образовања од стране држава, затим за више пореских олакшица, као и за заштиту радноправног статуса својих запослених. Оне делују као интересне групе које желе да заштите своја права и интересе, вршећи све отвореније и транспарентније своју политичку улогу, која је неопходна у савременом политичком окружењу једнаких могућности и грађанских права и слобода. У областима политике као што су образовање и запошљавање ове једнаке могућности су важан сегмент европског права.

Усвајање прописа Европске уније и са њима усклађивање прописа држава чланица, налази се у самом центру европских интеграција и сада обухвата много више области које су регулисане, него на самом почетку овог процеса. Развој људских права и основних слобода и нормирање различитих области, у оквиру појединих питања ствара ситуацију у којој прописи Европске уније на изврстан начин могу залазити у поље аутономне сфере деловања цркава и верских заједница и утицати на њихове аутономне прописе, учења и ставова. То су свакако посебни изазови са којима се цркве и верске заједнице све више сусрећу. Наиме, европске интеграције и развој прописа Европске уније (не)посредно доводе до „преиспитивања” одређеног традиционалног положаја који имају поједине цркве и верске заједнице у Европи. До тога долази због развоја наднационалног права у областима политике где је нагласак на заједничким основним правима грађана

Европске уније, па је црквама и верским заједницама све теже да по аутоматизму оправдају право на одређене економске или друге врсте привилегија. Европска унија настоји да обезбеди једнаке могућности за све, што представља изазов „конвенционалним” моделима односа између држава и црква и верских заједница оличених у постојању државних црква и верских заједница или „преовлађујућих” и доминантних религија. Имајући у виду све већу подршку за људска права и основне слободе, може се претпоставити да грађани Европе подржавају став у погледу црква и верских заједница који је дефинисан у оквиру Европске конвенције за заштиту основних права и слобода и Повеље о основним правима. Такав став се заснива на принципу секуларности државе и има своје упориште у друштву, институцијама и код појединаца у Европи. Доносиоци одлука у Европској унији приликом формулисања политика, а поводом различитих иницијатива или одржавања дијалога са представницима црква и верских заједница, узимају у обзир не само њихове приоритете, већ и приоритете појединаца или шире популације. У том смислу, сврставање црква и верских заједница под члан 11. Уговора о Европској унији, који говори о томе да ће институције Европске уније одржавати отворен, транспарентан и редован дијалог са репрезентативним удружењима и цивилним друштвом, изазива незадовољство код појединих црква и верских заједница (пре свих код православних црква). Оне имају став да би цркве и верске заједнице требало да буду посебно издвојене од удружења и цивилног друштва, на начин како је то учињено у члану 17. Уговора о функционисању Европске уније. Поред тога, на овај начин им се знатно смањује утицај на формулисање политика Европске уније, јер долази до мешања разноврсних тема и мања је могућност да се европске институције посебно фокусирају на питања која су од интереса за цркве и верске заједнице. Политика Европске уније која се заснива на принципу „уједињени у различитости”, омогућава широком кругу различитих субјеката да на равноправан начин учествују у дијалогу и промовишу своје ставове.

Различити ставови потичу и због различитих статуса које цркве и верске заједнице имају у државама чланицама. У неким државама Европске уније

предвиђени услови за оснивање цркве или верске заједнице веома су рестриктивни, због чега је одређеним групама лица онемогућено ово право. У појединим државама се одређеним верским заједницама или њеним посебним облицима негира право на постојање. Наиме, неколико европских држава је одбило да призна право одређеним групама лица да остварују слободу вероисповести, јер их сматрају „ексцентричним” у односу на остале. Иако се у принципу не баве статусом цркава и верских заједница, институције Европске уније су у једном тренутку услед повећаног броја самоубистава и убистава као последица деловања одређених верских група биле заинтересоване за ову тему. Европски парламент се 1996. године бавио култовима у Европи када је у оквиру иницијативе за доношење резолуције било расправљано о могућим ограничењима слободе вероисповести због „потребе поштовања слободе и приватности појединца и пружања заштите од деловања као што су мучење, нехумано и понижавајуће поступање, ропство итд.”⁴¹⁷ Било је предвиђено да државе чланице буду позване да обезбеде да надлежни органи активно сарађују у борби против напада на основна права људи за које су одговорни одређени култови, као и да унапреде међусобну размену информација како би координирале податке о феномену култова. Оно што је посебно интересантно је да је том иницијативом било предвиђено да владе држава чланица не врше аутоматско одобравање статуса верске заједнице и да у случају секти укључених у тајне или криминалне радње размотре укидање статуса верске заједнице, којим се додељују пореске повластице и одређена правна заштита.

Једна од области у којима европске институције углавном излазе у сусрет црквама и верским заједницама је област верске слободе. Слобода практиковања религије је у великој мери гарантована и подржана широм Европске уније, иако у појединим урбаним местима постоје извесне несугласице у погледу изградње верских објеката и то најчешће џамија. Заправо, индивидуална компонента слободе вероисповести је готово свуда гарантована у пракси, међутим код њене колективне димензије долази до извесних неслагања цркава и верских заједница са обавезама надлежних органа да поштују једнака права свих грађана. Оно што су посебно

⁴¹⁷ Resolution on cults in Europe, OJ C 78, 18.3.1996, p. 31

наглашене теме у односима између Европске уније и цркава и верских заједница су ставови већег дела цркава и верских заједница у погледу употребе контрацепције и абортуса. Додатну тежину овим ставовима даје међуверска сарадња на основу које се цркве и верске заједнице удружују и заједнички делују заступајући своје ставове широм Европе. Оне заступају став да би коришћење контрацептивних средстава и абортуса требало нормативно забранити, односно усвојити прописе у државама чланицама које то не дозвољавају. Ни у свим државама Европске уније не постоји јединствен став по питању абортуса, имајући у виду да је абортус забрањен у Републици Ирској и Малти. У државама у којима није забрањен, цркве и верске заједнице подржавају иницијативе лекара који заступају став о забрани абортуса.

Један од аспеката слободе вероисповести који је изазвао посебну пажњу политичких институција Европске уније је и приговор савести. Поједине државе чланице као нпр. Словачка, потписале су споразум са Светом столицом о праву на приговор савести, којим се дозвољава докторима да одбију вршење абортуса. Европска комисија је поводом тога затражила мишљење од Мреже независних експерата Европске уније о основним правима, као и поводом могућих закључених конкордата у будућности између држава чланица Европске уније и Свете столице. У оквиру тог захтева разматрано је питање које се односи на то да ли су такви споразуми компатибилни са основним правима и правом Европске уније. У Мишљењу⁴¹⁸ које је дала Мрежа независних експерата Европске уније о основним правима је закључено да је овакво поступање у супротности са обавезама према грађанима и обавезама државе и међународним конвенцијама и уговорима. Према Споразуму између Словачке и Свете Столице, оне се „сматрају међусобно независним и аутономним субјектима међународног права и водиће се овим принципима у њиховим међусобним односима”. Такође, у члану 7. Споразума је наведено да „Словачка признаје право свима да се придржавају своје савести према доктринарним принципима и моралима Римокатоличке цркве. Обим и услови примене овог права одређују се посебним споразумом између Свете Столице и

⁴¹⁸ Opinion No 4-2005: The Right to Conscientious Objection and the Conclusion by EU Member States of Concordats with the Holy See, 14.12.2005.

Словачке”. Овај Споразум након што би био ратификован имао би статус уговора међународног права. Самим тим обавезивао би обе уговорне стране и могао би се прекинути само уз сагласност обеју страна или након укидања Основног конкордата који имплементира, а који је потписан 2000. године. У члану 5. наведено је да се „право на остваривање приговора савести спроводи у складу са правним системом Словачке и у оквиру његових ограничења. Приликом утврђивања обима и начина остваривања права на приговор савести, Словачка води рачуна о очувању суштине и значења овог права”. Међутим, по наведеном мишљењу Мреже независних експерата Европске уније о основним правима, пошто споразум има статус међународног уговора о људским правима, имао би предност у односу на прописе Словачке, мада је у споразуму предвиђено да „не садржи директно регулисање права и/или обавеза физичких или правних лица”. Самим тим, судови у Словачкој били би везани његовом садржином и могли би ослободити одређене здравствене раднике од њихових законских обавеза по основу права на приговор савести коју садржи Споразум. У анализи експерата је истакнуто да Устав гарантује слободу мисли, савести и вероисповести, па би се те одредбе могле тумачити у складу са одредбама Споразума. Такође, у појединим државама чланицама одредбе конкордата који су на снази са Светом столицом укључују верски приговор савести, међутим и у тим државама он подразумева само изузеће од обавезе служења војног рока. У принципу све државе чланице Европске уније признају у одређеној мери верски приговор савести, схваћен као право изузећа од одређене законске обавезе, у случају када би њено извршење кршило неко верско уверење, осим ако би одбијање те дужности довело до повреда права других. У сваком случају тамо где је признат приговор савести, у складу са одредбама конкордата, устава или других прописа, на њега се могу позивати само верски службеници или било које лице које на тај начин жели да изрази своје верско уверење. Приговор савести се углавном односи на четири активности: војну обавезу, прославу венчања посебно када се једно лице развело у претходном браку, истополне бракове или заједнице које су регистроване као партнерство између два лица истог пола и пружање здравствених услуга (абортус, еутаназија, вештачка оплодња, медицинска контрацепција). Међутим, Мрежа независних експерата

Европске уније о основним правима је у свом мишљењу на основу анализе интрументата међународног права констатовала да право коришћења верског приговора савести који је дозвољен појединцима због њихових верских уверења није неограничено, јер може бити у супротности са другим, међународно признатим правима. У таквим ситуацијама мора бити успостављена равнотежа између супротстављених захтева, што не мора водити до тога да једно право буде подређено другом. То је случај чак и када је право на верски приговор савести предвиђен конкордатом који има статус међународног уговора. Заиста, као опште правило, држава не може игнорисати своје раније преузете међународне обавезе, нарочито оне које се односе на закључене споразуме у области људских права, као и споразуме закључене са другим странама који утичу на њихову способност поштовања, заштите и испуњавања људских права у оквиру њене надлежности. У том смислу, Мрежа независних експерата Европске уније о основним правима је у свом мишљењу истакла да би право на верски приговор савести, без обзира на међународни споразум или правни инструмент којим је гарантован, требало регулисати тако да ниједна жена не буде лишена ефикасног приступа здравственој служби која врши абортус, у ситуацијама када је он легалан. У том циљу, по мишљењу Мреже независних експерата, свака држава мора да обезбеди ефикасан правни лек како би се оспорило свако одбијање пружања абортуса. Затим мора да се наметне обавеза здравственом раднику, који упражњава право на верски приговор савести, да упути жену која тражи абортус другом квалификованом здравственом раднику, који ће се сложити да изврши абортус. И на крају да се обезбеди да заиста буде доступан још један квалификовани здравствени радник, укључујући рурална подручја или подручја која су географски одвојена од центра. Према наведеном мишљењу такви прописи би омогућили примену права на верски приговор савести, који произилази из слободе вероисповести. Истовремено би осигурало да остваривање тог права не доведе до тога да други буду лишени приступа одређеним службама, које су у принципу на располагању у свим државама, или до ситуације да неко буде третиран на дискриминаторски начин. Ово образложење се, према Мишљењу Мреже независних експерата, може пренети и на друге ситуације у којима се ради о другим правима, без обзира на то да ли су

она призната међународним или европским правом о људским правима или су она призната националним правом. Што се тиче права Европске уније, прихватљиво је за цркве и верске заједнице да захтевају да њихови запослени имају одређену вероисповест, али само у мери у којој то захтевају активности које они обављају, па због тога вероисповест или уверење тог лица представља прави, легитимни и оправдани захтев. Са друге стране, цркве и верске заједнице не могу захтевати од појединаца, који су код њих запослени и чије занимање није повезано са њиховом вероисповешћу или уверењем (нпр. доктор), да имају или деле исту вероисповест или уверење. Мрежа независних експерата Европске уније о основним правима је нагласила да није оправдано под било којим условима да црква или верска заједница дискриминише неко лице због његове сексуалне оријентације, без обзира на осуду истополних заједница, на верској основи од стране тих организација. Важно је да остваривање права на верски приговор савести не буде у супротности са правима других, укључујући право свих жена да примају одређене медицинске услуге или саветовања без дискриминације. Имајући у виду да римокатолици чине близу 70% становништва у Словачкој, постоји ризик да би признавање права на остваривање приговора савести, у области репродуктивне здравствене заштите, могао учинити у пракси немогућим или врло отежаним женама да добију савете или лечење у овој области, посебно у руралним подручјима. Још једна потенцијална потешкоћа, према мишљењу Мреже независних експерата, односи се на забрану дискриминације између различитих вероисповести, јер ослобађање од општеприхваћених прописа из верских разлога предвиђено Споразумом иде у корист само онима који се позивају на римокатоличку веру.

Упркос очигледним разликама у ставовима у државама чланицама у погледу питања која се односе на породична, сексуална и репродуктивна права, институције Европске уније подржавају и спроводе политику поштовања и заштите основних људских права и слобода. Европска унија се експлицитно изјаснила у корист коришћења контрацептивних средстава у борби против болести и ради заштите здравља.⁴¹⁹ Оваква политика углавном није наилазила на одобравање од стране

⁴¹⁹ EU Statement on HIV Prevention for an AIDS Free Generation, 14925/05, 24.11.2005.

цркава и верских заједница, које указују на појаву девијације сексуалног либерализма и пораст моралног посрнућа у Европи као узрока разних обољења. Исто се односи и на питање измене законодавства у делу који се односи на усвајање деце, јер државни органи не би смели да праве дискриминацију по основу рода или сексуалне оријентације. Наиме, цркве и верске заједнице траже извесна изузећа, где приликом усвајања не би било дозвољено истополним паровима да усвајају децу, јер је то у супротности са њиховим учењима.

Међутим, и поред извесних отворених питања у којима постоје одређене разлике у ставовима, цркве и верске заједнице остварују веома добру и конструктивну сарадњу са институцијама Европске уније. У оквиру тог односа, цркве и верске заједнице доприносе различитим областима приликом формулисања политика и прописа Европске уније, чему је пут отворила одредба члана 17. Уговора о функционисању Европске уније. Узимајући у обзир социјалне и хуманитарне делатности којима се цркве и верске заједнице баве, сасвим је логично да су у оквиру појединих тема ангажованије, као нпр. у областима које се односе на избеглице и азил, развојну помоћ и биомедицинску етику. У оквиру развијеног механизма за лобирање бројне интересне групе, независно од цркава и верских заједница, формирају своја представништва или тела која се баве питањима од интереса за цркве и верске заједнице. На овај начин се заједно са представницима цркава и верских заједница при Европској унији одржава и појачава тзв. „верски форум” у оквиру којег се разматрају одређена специфична питања. Улога структурираног дијалога има за циљ подстицање мултикултуралности, већег међуверског разумевања и фокусирања на најбитније теме од заједничког интереса, како би на ефикасан начин цркве и верске заједнице могле да утичу на креирање политика и прописа Европске уније. Са друге стране, Европска унија је показала недвосмислену одлучност да се у већој мери посвети унапређењу односа са црквама и верским заједницама, о чему сведочи развој њеног примарног и секундарног права, дијалога и институционалне сарадње.

У складу са наведеним, у будућности се може очекивати успостављање нових облика институционализације односа између Европске уније и цркава и верских заједница, као и унапређивање постојећих кроз вођење дијалога о најразличитијим темама у обостраном интересу. Посебно важну тему у оквиру које се очекује усаглашавање одређених различитих ставова, представља област основних људских права и слобода. Резултат тог процеса, са једне стране, може бити даље јачање иницијатива европских институција за развој међуверског дијалога, као и паралелно са друге стране, јачање улоге цркава и верских заједница у креирању политика и права Европске уније.

Литература

Аврамовић Сима, *Прилози настанку државно-црквеног права у Србији*, Правни факултет у Београду, Православни богословски факултет у Београду, Службени гласник, Београд, 2007.

Аврамовић Сима, *Правни оквири односа Цркве и државе у Европи*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Aggestam Lisbeth and Hill Christopher, *The challenge of multiculturalism in European foreign policy*, International Affairs, Volume 84, The Royal Institute of International Affairs, 2008.

Adrian M, *France, the Veil and Religious Freedom*, Religion, State and Society, број 37/4, 2009.

Архиепископ Анастасије Јанулатос, *Православље и права човека*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Архиепископ Христодулос, *Реч и улога православља у Европској унији*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Aust Anthony, *Handbook of International Law*, Cambridge University press, 2005.

Бискуп Стрес Антон, *Римокатоличка црква и европско поновно уједињење*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Bell Marc, Chopin Isabelle, Palmer Fiona, *Developing Anti-Discriminating Law in Europe, The 25 EU Member States compared*, European Commission, 2007.

Boyle Kevin, *Thought, expression, association, and assembly*, International human rights law, ed. by Moeckli Daniel, Shah Sangeeta, Sivakumaran Sandesh, Oxford University press, 2010.

Бургентал Томас, *Међународна људска права у сажетом облику*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.

Бухенау Клаус, *Хришћанство и људска права у Источној Европи. Поглед из православног угла*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009.

Volkogonov Dmitri, *Stalin: Triumph and Tragedy*, Forum, 1996.

Гомиен Дона, *Кратак водич кроз Европску конвенцију о људским правима*, Београдски центар за људска права, Београд, 1996.

Greenwood Justin, Aspinwall Mark, *Conceptualizing collective actors in the EU. An introduction*, Collective action in the European Union. Interests and politics of associability, New York, London, Routledge, 1998.

Groen Lisanne, Stronks Martijn, *Entangled Rights of Freedom*, Eleven International Publishing, The Hague, 2010.

Grötsch Florian, Schnabel Annette, *The Ambiguous Roles of Religion: The European Integration Project as a Multilevel Case*, Interdisciplinary Journal of Research on Religion, Volume 9, Article 7, 2013.

Davis Howard, *Beginning human rights law*, Routledge, 2014.

Деган В. Ђ, *Међународно право*, Правни факултет у Ријеци, 2000.

Delong Marek, *The approach of pope John Paul II to European integration*, Politics and Society, број 8, 2011.

De Shutter Olivier, *International human rights law*, Cambridge University press, 2010.

Димитријевић Војин, *Окружење у коме се остварују људска права у Србији*, Европски систем заштите људских права: Искуства и нови изазови, Правни факултет у Нишу, 2005.

Димитријевић Војин, Картаг-Одри Агнеш, Милинковић Бранислав, Серфонтеин Жан-Луј, Симовић-Хибер Ивана, Стојковић Бранимир, *Културна права*, Београдски центар за људска права, Београд, 1999.

Diotallevi Luca, *Church-state relations in Europe and the crisis of the 'European social model'*, Religion and democracy in contemporary Europe, Alliance Publishing Trust, London, 2008.

Doe N, *Towards a "Common Law" on Religion in European Union*, Religion, State and Society, Routledge, број 37, 2009.

Donnelly Jack, *Universal human rights in theory and practice*, Cornell University, 2013.

Drake Helen, *Jacque en Europe, histoire et sociologie d'un leadership improbable*, Presses Universitaires de Strasbourg, Strasbourg, 2002.

Drzonek Maciej, *Między integracją a europeizacją. Kościół katolicki w Polsce wobec Unii Europejskiej w latach 1997–2003*, Kraków, 2006.

Dunne T, Hanson M, *Human Rights in International Relations*, Human rights, Politics and Practice, ed. Goodhart Michael, Oxford University press, 2013.

Ђаковац Александар, *Црква, држава и политика*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007.

Ђурђевић Ненад, *Остваривање слободе вероисповести и правни положај цркава и верских заједница у Србији*, Заштитник грађана, Службени гласник, Београд, 2009.

Ђурић Владимир, *Устав и међународни уговори*, Институт за упоредно право, Београд, 2007.

Ђурић Владимир, *Слобода вероисповести у јуриспруденцији европских уставних судова*, Институт за упоредно право, Београд, 2012.

Европа од А до Ш, Приручник за европску интеграцију, Вернер Вајденфелд, Волфганг Веселс, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2010.

Епископ Атанасије (Јевтић), *Хришћанска визија Европе из православне перспективе*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Епископ Игнатије (Мидић), *Православље и Европа*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

European Integration, A way forward?, Conference of European Churches, 2009.

Живковић Гордана, *Црква и држава – ка успостављању демократског концепта односа*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007.

Zucca Lorenzo, *A Secular Europe*, Oxford University press, 2012.

Ingolf Pernice, *Religionsrechtliche Aspekte im Europäischen Gemeinschaftsrecht*, JZ 1977.

International law: cases and materials, ed. by Henkin L, Pogh R, Schacter D, Smith H, West Group, 1993.

Ioannes Paulus Papa, *Profezia per l'Europa*, Cassale Monferrato: Piemme, 1999.

Јанев Игор, *Међународне организације и интеграције*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

Јанев Игор, *Статутарно уређење међународних организација*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

Јањевић Милутин, *Спољна политика Европске уније*, Службени гласник, 2007.

Јањевић Милутин, *Реформски уговор ЕУ из Лисабона*, Службени гласник, 2008.

Јовановић Бојан, *Световна и духовна власт*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007.

Јовановић Миодраг, *Колективна права у мултикултуралним заједницама*, Службени гласник, Београд, 2004.

Кардинал Леман Карл, *Хришћански корени европског друштва*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Katzenstein Peter, *Multiple modernities as limits to secular Europeanization?*, *Religion in an Expanding Europe*, Cambridge University Press, 2006.

Kłoczkowski J, *Nasza Europa Środkowo-Wschodnia*, „Znak”, 1990.

Кнежевић-Предић Весна, *Заштита права индивидуалних субјеката у правосудном систему ЕУ*, Србија у процесу придруживања Европској унији, Службени гласник РС, 2009.

Кнежевић-Предић Весна, Радивојевић Зоран, *Како настаје право Европске уније*, Службени гласник, 2009.

Кнежевић-Предић Весна, Радивојевић Зоран, *Правосудна контрола у Европској унији: Процесна легитимација државе чланице*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, број 74, Ниш, 2016.

Кривокапић Борис, *Заштита мањина у међународном и упоредном праву*, књига 2, Институт за упоредно право, Београд, Службени лист Србије и Црне Горе, Грађевинска књига, 2004.

Ladrech Robert, *Europeanization and national politics*, Palgrave Macmillan, 2010.

Legal aspects of religious freedom, ed. by Dr Drago Ćepar and Dr Blaž Ivanc, Љубљана, 2008.

Lenaerts Koen, Maselis Ignace, Gutman Kathleen, *EU Procedural Law*, Oxford University press, 2015.

Leustean N. Lucian, *Representing Religion in the European Union. A Typology of Actors*, Politics, Religion and Ideology, Vol. 12, No. 3, 2011.

Leustean N. Lucian, *Religion, modernity and theories of European integration*, Politics of Religion in Western Europe – Modernities in conflict?, Routledge, 2012.

Lewis Bernard, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, Orion books, London, 2004.

Loescher Gil, *Human Rights and Forced Migration*, Human Rights, Politics and Practice, ed. by Goodhart Michael, Oxford University press, 2013.

Luibl Hans Jürgen, *Auf der Suche nach Europas Seele*, Hermeneutische Blätter 1+2, 2005.

Мајендорф Јован, *Јединство цркве и јединство човечанства*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Макридес Василиос, *Између редовног стања и тензија – однос Цркве и грчке државе у светлу кризе око увођења нових личних карата*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009.

Марковић Слободан, *Улога Српске православне цркве у раздобљу политичког плурализма: 1990.-2006*, Црква и држава, Нова српска политичка мисао, Београд, 2007.

Massignon Berengere, *Islam in the European Commission's system of regulation of religion*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Metropolitan Kirill of Smolensk and Kaliningrad, *The Orthodox Church, State and Europe: A View from Russia*, Diplomatie No 16, 2005.

Miller Vaughne, *The Convention on the Future of Europe: Proposals for a European Constitution*, Research Paper 03/23, House of Commons Library, 18 March 2003.

Milward S. Alan, *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51*, University of California Press, 1984.

Митић Миодраг, *Дипломатија*, Завод за уџбеника и наставна средства, Београд, 1999.

Митрополит Швајцарске Дамаскин, *Мисија православља у стварању уједињене Европе*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Митрополит Јован Зизјулас, *Сведочење и служење православне жене у уједињеној Европи*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Митрополит Михаил (Стакос), *Допринос православља кретању ка уједињеној Европи*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Мићовић Стојан, *Однос државе и цркве у православним земљама Европе*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009.

Mudrov A. Sergei, *Religion and the European Union: Attitudes of Catholic and Protestant Churches toward European Integration*, Journal of Church and State, Vol 57 no 3, Oxford University Press, 2014.

Мурдок Џим, *Слобода мисли, савести и вероисповести*, Савет Европе, Београд, 2008.

McMahon J. Robert, *The Cold War: A very short introduction*, Oxford University Press, 2003.

Nello Susan Senior, *The European union, economics, policies and history*, McGraw-Hill, 2012.

Nielsen Jorgen, *The question of Euro-Islam: restriction or opportunity?*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Николић Марко, *Ставови Српске православне цркве везани за кризу у бившој Југославији и њен однос према европским интеграцијама*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009.

Николић Оливер, Tellier Charles, *Религијски симболи у јавном животу у неким европским државама, са посебним освртом на Француску републику*, Религија – политика – право, Институт за упоредно право, Митрополија црногорско-приморска, ИИУ „Светигора”, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2015.

Николић Павле, *Уставно право*, Службени лист СРЈ, Београд, 1994.

Nugent Neill, Paterson E. Wiliam, *The European Union's Institutions*, Research agendas in EU studies, Stalking the Elephant, ed. Egan Michelle, Nugent Neill, Paterson E. Wiliam, Palgrave Macmillan, 2010.

Oppenheim's International law, I, ed. by Robert Yewdall Jennings, Sir Arthur Watts, Longman, 1992.

Основе социјалног учења Римокатоличке цркве, Фондација Конрад Аденауер, Београдска надбискупија, Београд, 2006.

Паненберг Волфхарт, *Цркве и стварање европског јединства*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Peers Steve, *EU justice and home affairs law*, Oxford University press, 2011.

Перишић Владан, *Да ли је Европи потребно хришћанство?*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Петровић Весна, *Међународни поступци за заштиту људских права*, Београдски центар за људска права, 2001.

Печујлић Мирослав, *Методологија друштвених наука*, Београд, 1977.

Поповић Драгољуб, *Европско право људских права*, Службени гласник, 2012.

Прокопијевић Мирослав, *Европска унија, увод*, Службени гласник, 2009.

Протођакон Ракић Б. Радомир, *Библијска енциклопедија II*, Духовна академија Светог Василија Острошког, Фоча (Србиње), Република Српска, 2004.

Радивојевић Зоран, Кнежевић-Предић Весна, *Поступци одлучивања у Европској унији после Лисабонског споразума*, Хармонизација законодавства Републике Србије са правом Европске уније (II), Институт за међународну политику и привреду, Институт за упоредно право, Ханс Зајдел фондација, Београд, 2012.

Радивојевић Зоран, Кнежевић-Предић Весна, *Правни лекови у поступку пред Судом правде Европске уније*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, број 68, Ниш, 2014.

Радуловић Милан, *Обнова српског државно-црквеног права*, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2014.

Разумевање људских права, Министарство за људска и мањинска права, Београдски центар за људска права, 2005.

Ramberg Ingrid, *Islamophobia and Its Consequences on Young People*, Council of Europe, 2005.

Рацингер Јозеф, *Европа: наслеђе које укључује одговорност хришћана*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Рацингер Јозеф, Мајер Ханс, *Демократија у цркви. Могућности и границе*, Црква у плуралистичком друштву, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, 2009.

Рид Карен, *Водич кроз Европску конвенцију о људским правима*, Београдски центар за људска права, 2007.

Самарцић Слободан, *Проблем Косова и Метохије из угла европских интеграција*, Србија у процесу придруживања Европској унији, Службени гласник РС, 2009.

Самарцић Слободан, *Србија и Европска унија – придруживање у доба застоја проширења*, Центар за либерално демократске студије, Београд, 2011.

Самарцић Слободан, *Европска унија: Систем у кризи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2016.

Svensson Emma, *The Constitutionalization of Freedom of Religion in the European Union: What Changes are the Charter of Fundamental Rights expected to bring about?*, Law, Religion, Constitution – Freedom of Religion, Equal treatment, and the Law, Ashgate, 2013.

Симић Јасминка, *Европски парламент – актер у одлучивању у Европској унији*, Службени гласник, 2010.

Смањивање верске дискриминације у Србији, Центар за развој цивилног друштва, Центар за толеранцију и међурелигијске односе, 2007.

State and Church in European Union, Nomos, Baden-Baden, 2005.

Steven Martin, *Religious Lobbies in the European Union: from Dominant Church to Faith-Based Organisation*, Religion, State and Society, Routledge, број 37, 2009.

Shani Giorgio, *Transnational religious actors and international relations*, Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge, 2009.

Shaw N. Malcolm, *International law*, Cambridge University press, 2003.

Sheikh Faiz, *Two Sides of the Same Coin? The Muslim Umma and the European Union*, Politics, Religion and Ideology, Vol. 15, No. 3, Routledge, 2014.

Shelton Dinah, *Remedies in International human rights law*, Oxford University press, 2000.

Shelton Dinah, *Soft Law*, Routledge Handbook of International Law, ed. by Armstrong David, 2009.

Shoraka Kirsten, *Human Rights and Minority Rights in the European Union*, Routledge, 2010.

Schiffauer Werner, *From exile to diaspora: the development of transnational Islam in Europe*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Tamm Ditlev, *The History of the Court of Justice of the European Union Since its Origin*, The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case-law, Asser Press, Springer, 2013.

Tawhida Ahmed, *The EU, Counter-Terrorism and the Protection of Muslims as European Minorities*, International Community Law Review 13, Leiden, 2011.

Teoctist, *Pe treptele slujirii crestine*, Vol 9, Мисијски и библијски институт Румунске православне цркве, 1999.

Teschke Benno, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and the Making of Modern International Relations*, Verso, London, 2003.

Teti Andrea, Mura Andrea, *Islam and Islamism*, Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge, 2009.

Toth A. G, *The individual and European law*, The International and comparative law quarterly, Vol. 24, No 4/75, 1975.

Fabbrini Federico, *Fundamental rights in Europe*, Oxford University press, 2014.

Fenwick Helen, Glancey Richard, *Civil liberties and human rights*, Routledge, 2013.

Ferrari Alessandro, *Religious education in a globalized Europe*, Religion and democracy in contemporary Europe, Alliance Publishing Trust, London, 2008.

Ferrari Silvio, *State regulation of religion in the European democracies: the decline of the old pattern*, Religion and democracy in contemporary Europe, Alliance Publishing Trust, London, 2008.

Fokas Effie, *Islam in Europe: The Unexceptional Case*, Nordic Sociology of Religion and Society, 24:1, 2011.

Foret Francois, *Religion: a Solution or a Problem for the Legitimation of the European Union?*, Religion, State and Society, Routledge, број 37, 2009.

Хајдер-Ротвилм Антје, *Цркве реформације и процес европског уједињења, Хришћанство и европске интеграције*, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Halstead Peter, *Unlocking human rights*, Routledge, 2014.

Хантингтон П. Самјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, Цид, Подгорица и Романов, Бања Лука, 2000.

Hartley TC, *The foundations of EU law*, Oxford University press, 2014.

Haynes Jeffrey, *An Introduction to International Relations and Religion*, Pearson Longman, Harlow, Essex, 2007.

Haynes Jeffrey, *Religious fundamentalisms*, Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge, 2009.

Heinig H.M, *Law on Churches and Religion in the European Legal Area – Through German Glasses*, German Law Journal, број 06/2007, 2007.

Hellyer H. A, *Muslims and Multiculturalism in the European Union*, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol. 26, No. 3, Routledge, 2006.

Herbert David, *Religion and civil society*, Routledge Handbook of Religion and Politics, Routledge, 2009.

Hirsi Ali Ayaan, *Islam and the EU's Identity Deficit*, The Brown Journal of World Affairs, Vol. 12, No. 1, 2005.

Hogebrink Laurens, *Europe's Heart and Soul – Jacques Delors' Appeal to the Churches*, Conference of European Churches, Geneva, 2015.

Hollerbach Alexander, Europa und das Staatskirchenrecht, ZevkR 35, 1990.

Houston K, *The Logic of Structured Dialogue between Religious Associations and the Institutions of the European Union*, Religion, State and Society, Vol 37, 2009.

Campenhausen A. F, *Der heutige Verfassungsstaat und die Religion*, in Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, I Band, 1994.

Castillo Monique, Leroy Gérard, *L'Europe de Kant*, Paris, Privat, 2001.

Цвитковић Иван, *Однос између националног и конфесионалног идентитета*, Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана, Центар за балканске студије, Јунир, Пунта, Ниш, 2002.

Cesari Jocelyne, *Muslim identities in Europe: the snare of exceptionalism*, Islam in Europe, Diversity, Identity and Influence, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Cesari Jocelyne, *Muslims in western Europe after 9/11: local and global components of the integration process*, Religion and democracy in contemporary Europe, Alliance Publishing Trust, London, 2008.

Цисарж Бранко, *Црквено право, књига прва: Општи део и организација цркве*, Београд, 1970.

Curtin M Deirdre, Dekker F Ige, *The European Union from Maastricht to Lisbon: Institutional and legal unity of the shadows*, The Evolution of EU law ed. Craig Paul, De Burca Grainne, Oxford University press, 2011

Chenaux Philippe, *De la chrétienté à l'Europe: Les catholiques et l'idée européenne au XXe siècle*, Tours, CLD, 2007.

Шијаковић Богољуб, *Огледање у контексту, о цркви и држави, знању и вјери, предању и идентитету*, Службени гласник, Београд, 2009.

Шијаковић Богољуб, *Европски интегритет као идентитет*, Хришћанство и европске интеграције, Фондација Конрад Аденауер, Хришћански културни центар, Београд, 2010.

Шпехар Х, *Лисабонски уговор и односи Европске уније према религијским заједницама*, Изаови европских интеграција, број 8/2010, 2010.

Wallace Helen, Pollack A. Mark, Young R. Alasdair, *Policy-making in the European union*, Oxford University press, 2010.

Willaime J.P, *European integration, Laicite and Religion*, Religion, State and Society, број 37, 2009.

Wisnewski Gerhard, *The Bilderbergers, Puppet-masters of power?*, Clairview, 2014.

Wonka Arndt, *The European Commission, European Union, Power and policy-making*, ed. by Richardson Jeremy, Mazey Sonia, Routledge, 2015.

Извори

Черчил Винстон, *Speech to the Academic Youth*, Цирих, Швајцарска, 19. септембар 1946.

Non Abbiamo Bisogno, енциклика папе Пија XI од 29. јуна 1931. године

Mit Brennender Sorge, енциклика папе Пија XI од 14. марта 1937. године

Divini Redemptoris, енциклика папе Пија XI од 19. марта 1937. године

Quadragesimo Anno, енциклика папе Пија XI од 15. маја 1931. године

Fulgens Radiatur, 21. март 1947. године

Discorso di Sua Santità Pio PP. XII, Ai partecipanti al Congresso D'Europa, 13. јун 1957. године

Discorso di Sua Santità Pio PP. XII ai Parlamentari componenti L'Assemblea della Comunità Europea del carbone e dell'acciaio – С.Е.С.А., 4. новембар 1957. године

Litterae Encyclicae Mater et Magistra, de rerum socialium processibus ad Christiana praecepta componendis, 15. мај 1961. године

Centesimus Annus, 1. мај 1991. године

Egregiae virtutis, 31. децембар 1980. године и *Slavorum Apostoli*, 2. јул 1985. године

Decree on ecumenism, *Unitatis redintegratio*

Charta Oecumenica

Motu Proprio “Sollicitudo omnium Ecclesiarum”

Интернет странице

<http://www.spc.rs/>

<http://w2.vatican.va/content/vatican/it.html>

<http://www.leuenberg.net/leuenberg-agreement>

<https://www.patriarchate.org/>

<https://www.holycouncil.org/>

<http://www.ecclesia.gr/English/EnIndex.html>

<http://patriarhia.ro/en/>

<http://www.bg-patriarshia.bg/>

<http://www.patriarchia.ru/>

<http://churchofcyprus.org.cy/>

<http://europa.eu/>

<http://www.europarl.europa.eu/portal/en>

<https://ec.europa.eu/>

<http://www.consilium.europa.eu/en/european-council/>

https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/

<https://www.ombudsman.europa.eu/home.faces>

<http://fra.europa.eu/en>

http://eur-lex.europa.eu/content/tools/TableOfSectors/types_of_documents_in_eurlex.html

<http://www.asoulforeurope.eu/>

<http://www.osce.org/>

<https://www.coe.int/en/web/portal/home>

<http://www.comece.eu/site/en/home>

<http://www.ccee.eu/>

<http://rabbiscer.org/>

<http://www.eurojewcong.org/>

<https://www.oikoumene.org/en>

<http://www.ceceurope.org/>

<https://www.amnesty.org/en/>

<https://plato.stanford.edu/>

<http://www.oic-oci.org/home/?lan=en>

<http://www.emunion.eu/jupgrade/>

<https://statistic.gv.at>

<https://statbel.fgov.be>

www.nsi.bg

www.statistics.gr

www.dst.dk

www.stat.ee

www.cso.ie

www.istat.it

www.mof.gov.cy

www.csb.gov.lv

www.stat.gov.lt

www.statistiques.public.lu

www.ksh.hu

<https://nso.gov.mt>

www.destatis.de

stat.gov.pl

www.ine.pt

www.insse.ro/cms

<https://slovak.statistics.sk>

www.stat.si

www.ons.gov.uk

www.stat.fi

www.insee.fr

www.cbs.nl

www.dzs.hr

www.czso.cz

www.scb.se

www.ine.es

www.stat.gov.rs

www.legislationline.org/topics/topic/78

Биографија аутора

Милутин Трнавац је рођен 2.12.1981. године у Београду. Дипломирао је на Правном факултету, Универзитета у Београду, Међународни смер са просечном оценом 8,10. Милутин Трнавац је затим уписао магистарске студије на Факултету политичких наука, Универзитет у Београду, смер Међународне студије, где је положио испите са просечном оценом 9,66 и 2. јуна 2015. године успешно одбранио магистарски рад „Улога Савета Европе у прокламовању, остваривању и заштити слободе вероисповести” и испунио све услове за стицање академског назива Магистра политичких наука. Милутин Трнавац је 2009. године положио правосудни испит.

Милутин Трнавац је 2005. године радио у Првом општинском суду у Београду као судијски приправник. Затим је крајем 2006. године радио у Секретаријату за социјалну и дечју заштиту града Београда, да би 2009. године почео да ради у Министарству вера Републике Србије, где је био до 2011. године. Од 2011.-2012. године је био у Министарству вера и дијаспоре Републике Србије, а од 2012.-2014. године у Министарству правде и државне управе Републике Србије. Од 2014. до краја 2015. године ради као самостални саветник у Министарству правде Републике Србије. Крајем 2015. године почиње да ради у Канцеларији за европске интеграције као виши саветник, као и у Министарству за европске интеграције од средине 2017. године.

У досадашњој каријери Милутин Трнавац је стекао и друга истраживачка и стручна искуства. Говори енглески и немачки језик.

Милутин Трнавац има 3 објављена рада на теме:

- „Слобода вероисповести у документима донесеним под окриљем Савета Европе” у Зборнику радова Религија – Политика – Право, Институт за упоредно право, Православна Митрополија Црногорско-приморска, ИИУ

„Светигора”, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2015, стр. 777-803,

- „*The development of dialogue and institutionalisation of relations between the European Union and churches and religious communities*” у Зборнику радова са међународне конференције посвећене десетогодишњици издавања часописа Политикологија религије, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, 2017, стр. 249-264,
- „*Остваривање слободе вероисповести у Бугарској, Румунији и Грчкој*” у броју 1/2018 научног часописа Страни правни живот Института за упоредно право у Београду (**M51**), 2018, стр. 73-88 (у штампи).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани Милутин Трнавац
број уписа 1053

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Однос између Европске уније и цркава и верских заједница

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 27.3.2018.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Милутин Трнавац
Број уписа 1053
Студијски програм _____
Наслов рада Однос између Европске уније и црква и верских заједница
Ментор проф. др Весна Кнежевић-Предић

Потписани Милутин Трнавац

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 27.3.2018.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Однос између Европске уније и цркава и верских заједница

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 27.3.2018.

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.